

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Міжнародний гуманітарний університет

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
Історія. Філософія. Політологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 8

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С.В. Ківалов

Одеса
2014

Серію засновано у 2010 р.

Співзасновники — Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Міжнародний гуманітарний університет.

*Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 23 грудня 2014р.*

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПрН України — голова Ради;
І. М. Коваль, д-р політ. наук, проф.; **В. В. Завальнюк**, канд. юрид. наук, проф.;
А. Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф. — заступник голови Ради; **В. А. Кухаренко**,
д-р філол. наук, проф.; **О. В. Токаре́в**, засл. діяч мистецтв України; **С. Д. Василенко**,
д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор серії — канд. іст. наук, доц. **В. Г. Пищемуха**.

Заступник відповідального редактора серії — канд. іст. наук, доц. **Н. І. Серебряннікова**.

Редакційна колегія серії «Історія. Філософія. Політологія»:

Історія

Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; **І. С. Гребцова**, д-р іст. наук, проф.; **О. Б. Дьомін**, д-р
іст. наук, проф.; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, проф.; **Т. Б. Смірнова**, д-р іст. наук, доц.;
М. К. Чучко, д-р іст. наук, доц.; **В. Г. Пищемуха**, канд. іст. наук, доц.; **О. І. Ганчев**, канд.
іст. наук, доц.; **Н. І. Серебряннікова**, канд. іст. наук, доц.

Філософія

О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; **Е. А. Гансова**, д-р філос. наук, проф.;
І. В. Голубович, д-р філос. наук, доц.; **Л. М. Богата**, д-р філос. наук, доц.;
О. А. Долгополова, д-р філос. наук, доц.; **Е. І. Мартинюк**, канд. філос. наук, доц.;
Л. О. Панкова, канд. філос. наук, доц.; **М. О. Кравчик**, канд. філос. наук, доц.

Політологія

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, проф.;
Д. В. Яковлев, д-р політ. наук, проф.; **М. А. Польовий**, д-р політ. наук, доц.;
М. І. Мілова, д-р політ. наук, проф.; **О. І. Стребков**, д-р політ. наук, проф.
Л. В. Балтовський, д-р політ. наук, проф.;

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія:
зб. наук. праць. — Одеса: Фенікс, 2014. — Вип. № 8. — 137 с.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі

«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на

«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

*Збірник внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з філософських та
політичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.02.2014р. №153).*

Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 20215 10015ПР від 15.08.2013 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 419,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-50, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net
Електронна адреса серії «Історія. Філософія. Політологія»: vestnik-humanities.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Історія. Філософія. Політологія», 2014

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2014

© Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2014

© Міжнародний гуманітарний університет, 2014

ІСТОРІЯ

Беззубенко А.В.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії,

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (м. Харків)

ПОЛЬСЬКІ НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1998 – 2004 рр.)

Анотація. Статтю присвячено вивченню досвіду діяльності неурядових організацій Польщі на шляху європейської інтеграції країни на прикладі Польського Фонду ім. Роберта Шумана і Фонду ім. Стефана Баторія. Визначено причини активізації проєвропейського напрямку діяльності НУО, проаналізовано процес його формування та реалізації, узагальнено досвід польського третього сектору.

Ключові слова: неурядова організація (НУО), Європейський Союз, Польща, інтеграція, інформаційна кампанія.

Постановка проблеми. Республіка Польща однією з перших країн Центральної Європи заявила про членство в Європейському Союзі як про свою стратегічну мету. Бажання входу Польщі до цієї структури виражали практично всі впливові політичні сили і значна частина польського суспільства [1, 50]. Однією із важливих цілей на шляху до євроінтеграції країни було проведення широкої інформаційної політики щодо ЄС з метою отримання свідомої підтримки населення вступу до Співдружності [2, 4]. Так, у «Національній стратегії інтеграції» («*Narodowa Strategia Integracji*»), представленій в уряді 28 січня 1997 р. Комітетом з питань європейської інтеграції, було визначено нові цілі інтеграції та координації вже розпочатих ініціатив при широкому залученні неурядових організацій, що мало забезпечити більш ефективну і результативну підготовку країни до цього процесу [3, 1].

Досвід здійснення проєвропейської політики Польщі із активним залученням до цього процесу неурядових організацій, на нашу думку, є корисним для нашої країни з міркувань того, що, по-перше, Україна у своїй міжнародній політиці взяла курс на поступове поглиблення економічної інтеграції і політичного співробітництва з ЄС, по-друге, можливістю для українських НУО допрацювати власні європейські стратегії.

Аналіз актуальних досліджень. При написанні статті використано публікації українських [1, 4] та польських дослідників з проблеми [5]. Джерельну базу дослідження становлять урядові програми Польщі щодо визначення основних цілей, шляхів,

методів реалізації інтеграції країни до ЄС [2, 3], установча та звітна документація Польського Фонду ім. Роберта Шумана [6, 7] і Фонду ім. Стефана Баторія [8, 9, 10, 11, 12], матеріали офіційних сайтів неурядових організацій [13, 14].

Метою дослідження є аналіз діяльності польських неурядових організацій, спрямованої на підтримку європейської інтеграції країни, на прикладі діяльності Польського Фонду ім. Роберта Шумана і Фонду ім. Стефана Баторія. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1998 р. до 2004 р. 1998 р. — це час, коли розпочинаються офіційні переговори між майбутніми членами і представниками ЄС, коли польські НУО розпочинають перші проєвропейські інформаційні кампанії; також це був час найнижчої підтримки польським населенням ідеї євроінтеграції Польщі. 1 травня 2004 р. — день офіційного приєднання Польщі до Євроспільноти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток політики розширення Європейського Союзу протягом 1990-х — на початку 2000-х рр. свідчить про еволюцію підходів Польщі щодо залучення до цього процесу неурядових організацій. Підтвердження цієї тези знаходимо в офіційних урядових програмах — «Національна стратегія інтеграції» («*Narodowa Strategia Integracji*») [3] і «Інтеграція Польщі в Європейський Союз. Програма інформування суспільства» («*Integracja Polski z Unią Europejską. Program informowania społeczeństwa*») [2], — що визначили НУО як одного із важливих партнерів польського уряду в реалізації процесу євроінтеграції країни. Зокрема, відносини між урядом і НУО повинні були базуватись на принципах партнерства і відкритого суспільного діалогу. Уряд зобов'язувався підтримувати ініціативи неурядового сектору шляхом надання консультацій, фінансової та технічної допомоги [2, 19].

Варто зазначити, що рівень довіри до третього сектору в 1990-х — на початку 2000-х рр. серед польського населення завжди сягав високих результатів. На думку дослідників, це було пов'язано ще із Рухом Солідарності 1980-х рр., коли відбувалися процеси державотворення нової демократичної Польщі, формування в країні

громадянського суспільства, повернення Польщі до Заходу. Після 1989 р. в країні «розквітає» громадянське суспільство із усією своєю динамікою та різноманітністю. Оскільки неурядові організації були незалежними і не виступали від імені держави, тому вони мали змогу, по-перше, дозволити собі більш відкрито формулювати свою позицію і пропонувати рішення можливих проблем, по-друге, — швидко і ефективно діяти, підтримуючи таким чином міжнародні дії держави. І польський уряд активно використав потенціал третього сектору у вирішальній фазі підготовки до референдуму щодо приєднання Польщі до Європейського Союзу.

Крім того, входження польських неурядових організацій до установ ЄС, на думку уряду, повинно було стати важливим елементом лобіювання економічних і політичних інтересів Польщі [3, 3].

Тематикою європейської інтеграції у Польщі займалося багато НУО. Серед них: Польський Фонд ім. Роберта Шумана, Центр Громадянської Освіти, Фонд ім. Стефана Баторія, Фонд Розвитку Місцевої Демократії тощо, які мали на меті, по-перше, надати суспільству більш ширшу та об'єктивну інформацію про ЄС, по-друге, мінімізувати негативне ставлення поляків до інтеграції, по-третє, довести, що членство Польщі в ЄС це не тільки економічне співробітництво, а й суспільний, політичний, культурний діалог і, по-четверте, переконати польське суспільство позитивно проголосувати на референдумі за входження Польщі до єдиного європейського простору [4].

Перші проєвропейські інформаційні кампанії за участі організацій третього сектору були організовані в 1998 — 1999 рр. під час офіційних переговорів Польщі з ЄС. Це був час, коли більшість поляків не сприймала ідею вступу до Європейської Спільноти. Найважливіші і більш результативні проєвропейські кампанії відбулися в період з січня до червня 2003 р., коли більшість неурядових організацій отримали гранти від Польського Управління з Питань Європейської Інтеграції (при Міністерстві закордонних справ). У цей час було реалізовано важливі суспільні ініціативи. Серед них: Громадська Ініціатива «ТАК в Референдумі» (організована Польським Фондом ім. Роберта Шумана, Регіональною Асоціацією «Rozwoj», Фондом «Ніда»), грантовий конкурс «Інтеграція зараз» (розроблена Польським Управлінням з Питань Європейської Інтеграції), Польські Європейські Зустрічі, Паради Шумана (організовані Польським Фондом ім. Роберта Шумана) тощо [4]. Більшість проєктів фінансувалися впливовими приватними фондами: Фондом Форда (США), Фондом Чарльза Стюарта Мотта (США), Фондом ім. Стефана Баторія (Польща).

Так, проаналізувавши звіти Польського Фонду ім. Роберта Шумана за 2003 — 2004 рр. можемо виокремити основні заходи, проведені ним, щодо інформування польського суспільства про ЄС — це: Європейські дебати, радіопрोगрами на хвилі ТОК FM, Польські Європейські Зустрічі, Шкільні європейські клуби, інформаційні кампанії «Через освіту до Європи», «Волонтерство — будівництво мостів в Європі», «Разом до Європи», Польський Європейський Календар тощо.

Так, у 2003 р. Фондом було організовано 18 Європейських дебатів, які відбулися в основному у Східній Польщі [6, 2]. У дебатах взяли участь представники місцевої влади, неурядових організацій, релігійні діячі, молодь та люди, які були негативно налаштовані на інтеграцію Польщі до ЄС. Під час дебатів учасники та запрошені гості дискутували над аргументами «за» і «проти» євроінтеграції країни, її результатами для політичного і економічного розвитку Польщі, навколо питання суверенності держави та національної самовизначеності.

Тематика радіопрोगрам на хвилі ТОК FM була різноманітною, включаючи і такі цікаві теми, як «Жінки в ЄС», «Роль і місце Церкви в ЄС», «Польська наука і ЄС», «Польські НУО в ЄС», «Культурна співпраця в ЄС» тощо. Гостями радіопрोगрам, зокрема, були Урсула Новаковська (директор Центру прав жінок), Павел Кшечунович (Представництво польських НУО в Брюсселі), Ева Степан (Представництво Європейської Комісії), Яцек Павліцький (кореспондент «Gazeta Wyborcza» в Брюсселі) [7, 3-6].

З метою поширення ідей європейської інтеграції, популяризації ЄС з 1994 р. Фондом організувалися Польські Європейські Зустрічі і Паради Шумана на день святкування Дня Європи (9 травня). Європейські Зустрічі у Варшаві об'єднували тисячі звичайних громадян зі всієї Польщі та з-за кордону. Наприклад, Перша Польська Європейська Зустріч відбулася в 1994 р. і збрала понад 100 учасників [4]. А в Х Польських Європейських Зустрічах (2003 р.) взяло участь вже близько 10 тис. осіб (значна частина яких, до речі, були представниками 250 неурядових організацій Польщі) [6, 9]. Під час кампанії було розклеєно 3500 плакатів, 2500 інформаційних бюлетенів про Польські Європейські Зустрічі, 1000 рекламних заохочень до позитивного голосування польських громадян на майбутньому референдумі [6, 14].

З січня 1997 р. Фонд у співпраці з іншими неурядовими проєвропейськими організаціями видає «Polski Kalendarz Europejski» (PKE) («Польський Європейський Календар»). Це вільне періодичне видання, унікальне джерело інформації для європейської молоді, науковців, місцевих лідерів

та ЗМІ щодо просвіти і заохочення поляків до євроінтеграції. Польські номери видання були присвячені, зокрема, пропозиціям щодо процесу формування польського членства в ЄС у відношенні, наприклад, до проблем охорони здоров'я, політики сусідства, європейських фондів, економіки, інституціональних реформ і т.д. [14]. Так, у 2003 р. було видано 8 номерів накладом 1200 екземплярів [6, 21], у 2004 р. — 9 номерів накладом у 1000 примірників [7, 25].

Аналогічно і Фонд ім. Стефана Баторія — досить потужна структура, що майже виключно фінансується західними джерелами (Фондом Відкритого Суспільства — 90 % фінансування) — наприкінці 1990-х рр., коли визначилися країни, які потраплять до 2-го або 3-го «ешелонів» кандидатів у члени Європейського Союзу, активно включився до програм Форуму Центрально-Східної Європи [12, 5-6]. Її основними завданнями стали, по-перше, підтримка трансформаційних перетворень у нових демократичних суспільствах, по-друге, сприяння процесам інтеграції країн Центрально-Східної Європи в єдиний європейський простір [5, 5].

Так, 5-6 квітня 2001 р. у Варшаві за сприяння Фонду було проведено Конференцію «Budowanie partnerstwa między organizacjami pozarządowymi z Polski i z Unii Europejskiej» («Налагодження партнерства між неурядовими організаціями Польщі і ЄС»). Конференція була присвячена питанням співпраці НУО Польщі та ЄС в соціальній сфері, розвитку гуманітарної допомоги, прав людини, освіти та культури [8, 97]. 18-19 травня 2003 р. спільно з польським Міністерством закордонних справ організовано семінар «Przyszłość współpracy wyszehradzkiej — nowy początek?» («Майбутнє вишеградської співпраці — новий початок?») за участю політиків, журналістів, активістів неурядових організацій з Чехії, Польщі, Словаччини і Угорщини. Учасники семінару обговорювали поточну співпрацю між країнами Вишеградської групи і про перспективи розвитку країн після вступу до ЄС [10, 56-57].

З іншого боку, Фонд ім. Стефана Баторія провів заходи, спрямовані на підготовку польських неурядових організацій, щоб вони найкращим чином використали майбутнє польське членство в ЄС. В основному це були дотації, спрямовані на проєвропейську діяльність НУО. Проаналізувавши звіти з діяльності Фонду за 2001 — 2004 рр., можемо назвати вибірково польські неурядові організації, що отримали таку фінансову підтримку. Отже, у 2001 р. гранти на статутну діяльність і інституціональний розвиток отримали 23 організації, серед них: Академія розвитку філантропії в Польщі — 800 000 злотих, Фонд «Інститут справ публічних» — 1 580 000 злотих, Хельсінський

фонд прав людини — 1 084 000 злотих [8, 10-12]. У 2002 р. гранти отримали 20 НУО, зокрема, Фонд Польсько-Чесько-Словацької Солідарності — 100 000 злотих, Польський Фонд ім. Роберта Шумана — 180 000 злотих [9, 19-21]. У 2003 р. — 32 неурядові організації, з них, наприклад, Фонд «Освіта для Демократії» — 30 000 злотих, Фонд «Екорозвитку» (Нижньосілезького воєводства) — 100 000 злотих, Екологічно-культурне товариство «Клуб Гая» — 100 000 злотих [10, S. 19-21]. У 2004 р. — 28 НУО, серед них: Карітас (Гнезно) — 42 000 злотих, Товариство Допомоги св. Брата Альберта (Свіднік) — 40 000 злотих тощо [11, 21-23].

В цілому у 2001 р. Фонд ім. Стефана Баторія надав 889 грантів установам та організаціям, 147 стипендій і 94 індивідуальні або групові дотації для витрат на відрядження, пов'язані із участю в закордонних заходах [8, 6]; 2002 р. — 808 грантів для установ і організацій, 140 стипендій, 81 індивідуальні або групові дотації на закордонні відрядження [9, 6]; 2003 р. — 350 грантів, 10 нагород і 8 стипендій, 48 індивідуальних або групових дотацій на закордонні відрядження (131 особа) [10, 7]; 2004 р. — 363 гранти, 11 нагород, 49 дотацій для 213 осіб, які перебували в закордонних відрядженнях [11, 7].

Існують і інші точки зору щодо ефективності неурядових організацій в процесі євроінтеграції країни. Так, деякі дослідники констатують, що державна влада і місцеве самоврядування запізно залучили до цього процесу неурядові організації, часто обмежували фінансування ініціатив третього сектору. І сам неурядовий сектор запізнився та тільки частково використав свій шанс. Однак, ми не можемо заперечувати успіхи та активність польських НУО у сфері пропагування знань про Європейський Союз у 1998 — 2004 рр.

Висновки. В цілому, активна діяльність неурядових організацій в процесі європейської інтеграції Польщі сприяла широкій проінформованості населення та включення суспільства у весь процес його приготування, позитивні результати чого продемонстрував референдум 2003 р. Важливим представляється те, що неурядовий сектор Польщі у своїй діяльності керувався принципом: проблема входження Польщі до ЄС — це не тільки тема для політичної еліти країни, а й для кожного громадянина. В результаті неурядові організації сприяли створенню свого роду форуму суспільного діалогу широкого кола поляків, які були зацікавлені тематикою європейської інтеграції Польщі. Отже, з одного боку неурядовий сектор Польщі сприяв вступі країни до ЄС, а з іншого — зараз користується тими можливостями і засобами, що стали доступні Польщі після набуття членства в Європейському Союзі.

Література:

1. Ложечкін В.С. Етапи європейської інтеграції Республіки Польща (1989 – 2004 рр.) / В.С. Ложечкін // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 49-53.
2. Integracja Polski z Unią Europejską. Program informowania społeczeństwa [Електронний ресурс] / Urząd Komitetu Integracji Europejskiej; Departament Informacji Komunikacji Społecznej. – Warszawa, 1999. – 31 s. – Режим доступу: https://polskawue.gov.pl/files/Dokumenty/dok_przyjete_RM/Pispl.pdf/.
3. Narodowa Strategia Integracji / Komitet Integracji Europejskiej. – Warszawa, 1997. – 58 s. – Режим доступу: https://polskawue.gov.pl/files/Dokumenty/dok_przyjete_RM/Nsipl.pdf
4. Інформаційні дії про входження Польщі до Європейського Союзу, проведені польськими неурядовими організаціями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/1852.html>.
5. O przyszłości Europy. Nowe sąsiedztwo – nowe stowarzyszenie: Ukraina i Unia Europejska na początku XXI wieku / Fundacja im. Stefana Batorego. – Raporty. 6. – Warszawa, 2002. – 15 s.
6. Sprawozdanie z działalności Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana w 2003 roku. – Warszawa : Polska Fundacja im. Roberta Schumana, 2004. – 37 s.
7. Sprawozdanie z działalności Polskiej Fundacji im. Roberta Schumana w 2004 roku. – Warszawa : Polska Fundacja im. Roberta Schumana, 2005. – 39 s.
8. Sprawozdanie 2001. Fundacja im. Stefana Batorego / Oprac. Marcin Polak, Ewa Kulik-Bielicka. – Warszawa : ARW Roband, 2002. – 114 s.
9. Sprawozdanie 2002. Fundacja im. Stefana Batorego / Oprac. Ewa Kulik-Bielicka, Olga Katarzyna Szotkowska. – Warszawa : ARW Roband, 2003. – 124 s.
10. Sprawozdanie 2003. Fundacja im. Stefana Batorego / Oprac. Danuta Stoeicka, Olga Katarzyna Szotkowska. – Warszawa : ARW Roband, 2004. – 90 s.
11. Sprawozdanie 2004. Fundacja im. Stefana Batorego / Oprac. Anna Czajkowska, Danuta Stoeicka. – Warszawa : Drukarnia AZ, 2005. – 90 s.
12. Sprawozdanie. 2000 / Opracowanie Marcin Polak, Ewa Kulik-Bielińska; Fundacja im. Stefana Batorego. – Warszawa, 2002. – S. 5-6.
13. Fundacja im. Stefana Batorego [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.batory.org.pl/>
14. Polska Fundacja im. Roberta Schumana [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://schuman.pl>

Беззубенко А.В. Польские неправительственные организации в процессе интеграции страны в Европейский Союз (1998 – 2004 гг.). – Статья.

Аннотация. Статья посвящена изучению опыта деятельности неправительственных организаций Польши на пути европейской интеграции страны на примере Польского Фонда им. Роберта Шумана и Фонда им. Стефана Батория. Определены причины активизации проевропейского направления деятельности НПО, проанализирован процесс его формирования и реализации, обобщен опыт польского третьего сектора.

Ключевые слова: неправительственная организация (НПО), Европейский Союз, Польша, интеграция, информационная кампания.

Bezzubenko A.V. Polish non-governmental organizations in the process of integration into the European Union (1998 – 2004). – The Article.

Summary. This article is devoted to the study of the experience of NGOs Poland towards European integration on the example of the Robert Schuman Foundation of Poland and the Stefan Batory Foundation. The reasons activate pro-European activities of NGOs, analyzed the process of its formation and implementation, summed up the experience of the Polish third sector.

Keywords: non-governmental organization (NGO), European Union, Poland integration, information campaign.

Гончарова Н.О.

*докторант кафедри історії та культури України,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

ВНЕСОК ДВОРЯНСТВА ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У РОЗВИТОК ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В 30-40-Х рр. ХІХ ст.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню місця і значення благодійної діяльності представників дворянської верстви Півдня України в розвитку системи освіти в регіоні. На основі аналізу значного масиву фактичних даних тогочасних періодичних видань висвітлюються основні форми та напрямки дворянських ініціатив у цій площині в першій половині ХІХ ст.

Ключові слова: дворяни, південноукраїнські губернії, освіта, почесний піклувальник, пожертвування, гімназія, училище.

Перша половина ХІХ ст. була періодом соціального та економічного розквіту дворянського стану в Російській імперії. Більшість видатних діячів політичної, економічної, військової, культурної та інших сфер представляли середнє і велике помісне дворянство. Це час, коли переважно дворяни були основними носіями освіти й культури, виступали в ролі благодійників і меценатів, сприяючи розвитку освіти, науки, мистецтва, соціальної та медичної допомоги тощо. Одним з найактуальніших для дослідника аспектів соціокультурного досвіду дворянства є благодійність в сфері освіти. Саме тому важливим є дослідження суспільно значущих освітянських ініціатив дворян-благодійників в історичному контексті.

Тематика досліджень благодійної діяльності у сфері освіти невпинно набуває популярності, що пояснюється як підвищеною увагою до самої освіти та її історії, так і наявністю джерел для системного дослідження обраної теми. У роботі А. Зякун аналізується приватна добродійна ініціатива як важливе джерело недержавної підтримки освітньо-культурного розвитку суспільства в Україні [1]. Наукова розвідка Н. Сейко присвячена характеристиці добродійної допомоги місцевих громад та приватних меценатів у становленні Київського і Харківського університетів [2]. Об'єктом вивчення М. Казьмирчук є традиції благодійності у Київській губернії кінця ХІХ — початку ХХ ст. [3]. Роль приватної ініціативи, насамперед дворянства та купецтва, у розвитку професійно-технічної освіти в Росії розкриває Н. Репіна [4]. У роботі А. Сав'юк представлені етапи розвитку та напрямки

діяльності жіночих просвітницько-педагогічних організацій Півдня України [5]. Роль товариств допомоги нужденним учням Таврійської губернії в системі громадської благодійності регіону проаналізована в дослідженні А. Савочки [6].

Останнім часом з'явилась низка наукових розвідок, присвячених благодійній діяльності дворянства різних регіонів Російській імперії, зокрема в освітянській галузі. В. Шахов у своєму дослідженні висвітлює взаємозв'язки владних структур та дворянства щодо питань освіти, розкриває специфіку діяльності станових освітніх установ на матеріалах Курської губернії [7]. Благодійність в дворянських товариствах вивчає В. Бобровников [8]. У статті В. Морозова розглядається внесок представників дворянських родів Лівобережної України в розвиток освіти та шкільництва пореформеного періоду [9]. І. Кочергін в огляді соціокультурної ситуації на Катеринославщині в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. визначає внесок місцевих дворян в розвиток культури і освіти означеної губернії [10]. Форми та методи благодійної діяльності дворянства Бессарабії у розвитку системи освіти в регіоні досліджуються Л. Циганенко [11]. Однак, недостатньо вивченим залишається аспект благодійної діяльності представників дворянської верстви південноукраїнських губерній. Отже, метою статті є на основі аналізу матеріалів «Журнала Министерства народного просвещения» (ЖМНП) за 1830-1840 рр. висвітлити основні напрямки та форми участі дворян Півдня України у добродійній підтримці освітянської галузі Російської імперії у першій половині ХІХ ст.

Аналіз матеріалів ЖМНП дозволяє стверджувати, що у першій половині ХІХ ст. серед піклувальників навчальних закладів переважали представники шляхетного стану. З 1834 по 1836 рр. піклувальником навчальних закладів Одеського округу був дійсний статський радник Покровський [12, 93]. Титулярний радник Бернадзький опікувався училищами Таврійської губернії в 1836-1838 рр. [13, 58].

У 1838 р. дійсний статський радник, барон Франк був обраний почесним піклувальником Таганрозької гімназії Катеринославської губернії

[14, 17]. Цього ж року почесним піклувальником Тираспольського повітового училища Херсонської губернії став колезький асесор Аврамов [13, 57]. Надвірний радник Штерич та поміщик Хіджеу в 1838-1840 рр. займали посади почесних піклувальників училищ Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії та Хотинського повітового училища Бессарабської області відповідно [15, 44; 16, 103].

Піклувальниками гімназій в 1839 р. були призначені дворяни: колезький радник Іваненко — Катеринославської, предводитель дворянства Слов'яносербського повіту, штабс-капітан Сомов — Таганрозької, колезький секретар Комстадіуєв — Херсонської, статський радник Заславський — Симферопольської [17, 57]. Почесним піклувальником Херсонського повітового училища в 1839 р. було обрано штабс-ротмістра Данилова [18, 154]. Майор Самофалов опікувався Єлисаветградським повітовим училищем Херсонської губернії з 1840 по 1842 рр. [19, 43].

У 1841 р. колезький реєстратор Кушников став почесним піклувальником Керченського повітового училища Таврійської губернії, а дійсний статський радник Карлгоф — помічником Піклувальника Одеського навчального округу [20, 19; 21, 68].

Як правило, на посади піклувальників обирали на три роки, найкращих же переобирали на другий термін. Так, у 1842 р. на наступне триріччя були затверджені в посадах почесних піклувальників гімназій: Катеринославської (колезький радник Іваненко) та Таганрозької (повітовий предводитель дворянства, штабс-капітан Сомов). Підполковник Рашевський у цьому ж році був обраний почесним піклувальником Херсонської гімназії [19, 10]. А граф Мамуні, почесний піклувальник Ізмаїльського повітового училища Бессарабської області, був переведений на таку ж посаду до Євпаторійського повітового училища Таврійської губернії [22, 31].

Дані за 1843 р. підтверджують призначення піклувальниками повітових училищ: титулярного радника Гловацького (Хотинське, Бессарабська обл.), титулярного радника Тимченка-Ярещенка (Перекопське, Таврійська губ.), колезького секретаря Рошаківського (Бобринецьке, Херсонська губ.), губернського секретаря Голуба (Слов'яносербське, Катеринославська губ.), титулярного радника Сокологорського (Катеринославське) [23, 29; 24, 17; 25, 63; 26, 149]. Справами Ізмаїльського повітового училища з 1844 р. займався піклувальник — колезький секретар Янкуліу [27, 152].

У рубриці «Призначення, переміщення і звільнення» за 1845 р. повідомлялось про обрання піклувальниками гімназій: підполковника

Рашевського у Херсонську, гвардії капітана Гавриленка в Катеринославську, штабс-капітана Сомова у Таганрозьку, статського радника Ланга у Симферопольську [28, 86; 26, 120]. Рубрика містила й відомості про піклувальників повітових училищ, зокрема, титулярного радника Біттнера в Євпаторійському; колезького асесора Сокологорського в Катеринославському; губернського секретаря Міоковича в Таганрозькому; колезького реєстратора Кованька в Перекопському [28, 47; 26, 147; 29, 15].

У 1846 р. почесними піклувальниками стали: у Тираспольському повітовому училищі — князь Аргутинський-Долгорукий; у Бахмутському повітовому училищі — надвірний радник Іванов; у Катеринославській гімназії — надвірний радник Сумароков [30, 11; 31, 131]. У 1847 р. серед піклувальників повітових училищ відзначимо: у Бессарабській області — колезького асесора Греневицького (Ізмаїльське) й губернського секретаря Руссу (Бельцьке); у Катеринославській губернії — титулярного радника Солошича (Олександрівське); у Таврійській — надвірного радника Лампсі (Феодосійське) та ін. [32, 17; 33, 342; 34, 26; 35, 62].

З 1848 р. в якості почесних піклувальників надавали всіляку підтримку гімназіям, зокрема, гвардії капітан Гавриленко (Катеринославська), штабс-ротмістр Раллі (Кишинівська), штабс-капітан Сомов (Таганрозька), гвардії поручик Аврамов (Херсонська), статський радник Ланг (Симферопольська) [36, 19, 64]. Лави почесних піклувальників повітових училищ регіону в 1848 р. також поповнили: дворянин Кленовський — при Бахмутському, губернський секретар Чекеруль-Куш — при Бендерському [37, 60; 38, 6].

У 1849 р. почесним піклувальником Ізмаїльського повітового училища був призначений дворянин Лазо. Цього ж року член Ради Одеського приказу громадського піклування, надвірний радник Синіцин був обраний на посаду піклувальника Одеського училища [35, 49, 70].

Піклувальник трактується як «турботливий», «дбайливий», тобто той, хто піклується про розвиток конкретного закладу на своїй території. Визначимо основні форми та методи участі дворян південноукраїнських губерній у піклуванні навчальними закладами. Доречно нагадати, що з метою захоплення приватних осіб до добродійної діяльності міністр народної освіти постановою від 1810 р. зобов'язав піклувальників навчальних округів надавати йому відомості про всі значні пожертви негайно, а про дрібніші — за кожну третину календарного року. Окрім того, в навчальних закладах були впроваджені спеціальні книги для реєстрації пожертв, також про пожертви пропонувалося

повідомляти у періодичних виданнях. Саме тому ЖМНП містить значну кількість важливих для розкриття нашої теми даних.

Підтвердженням тези про те, що дворяни активно допомагали навчальним закладам у вирішенні нагальних проблем, можуть бути наступні факти. Почесний піклувальник Олександрійського повітового училища Херсонської губернії Фугаров впродовж кількох років винаймав власним коштом для підготовчого класу приміщення з опаленням та прислугою (1350 карб.), сплачував жалування вчителю малювання (255 карб.). Крім того, благодійник забезпечував харчуванням, одягом і навчальними посібниками вихованців-сиріт шляхетного стану: в 1835 р. — 23-х, в 1837 р. — 17-х учнів училища та 2-х з місцевої гімназії, в 1839 р. — 20-х шляхетних сиріт. Суми його пожертвувань вражаючі: 11 тис. карб. (1835), 6 тис. 920 карб. (1837), 5 тис. 300 карб. (1839) [39, 111; 12, 93; 40, 82; 41, 71].

Почесний піклувальник Новомосковського повітового училища Катеринославської губернії титулярний радник Алексеев у 1837 р. пожертвував 20 тис. карб. на перебудову училищної будівлі [40, 82]. У 1839 р. почесний піклувальник Катеринославської гімназії Іваненко відпустив на ремонт приміщення закладу 2 тис. 500 карб. [41, 70]. Почесні піклувальники повітових училищ Голуб (Слов'яносербське, 1847) та Рошаківський (Бобринецьке, 1848) спорудили при закладах флігелі зі службами, оцінені в 1 тис. карб. кожний [33, 350; 31, 73]. Піклувальник Херсонської гімназії поручик Аврамов виділяв для ремонту та утримання гімназійного пансіону по 300 карб. впродовж трьох років [42, 76].

Дворяни постійно жертвували кошти на користь навчальних закладів. Так, почесні піклувальники повітових училищ офірували: Іванов у 1841 р. Бахмутському 285 карб., Чунпалов — Олександрійському 515 карб. (1841), 223 карб. (1843) [21, 71; 43, 47-48]. За заповітом титулярного радника Лазова в 1844 р. до Одеського приказу громадського піклування було внесено 3 тис. 516 карб. з тим, щоб на відсотки з капіталу в Ришельєвському ліцеї отримували освіту незаможні діти благородного стану [26, 51].

Дворянство південноукраїнських губерній ініціювало в площині освіти спільні благодійні акції. Наприклад, у м. Нікополі Таврійської губернії, за рахунок жертвуваних місцевими дворянами сум, у 1835 р. засноване приходське училище [12, 92]. У 1836 р. зусиллями катеринославських дворян за 12 тис. карб. був придбаний будинок для повітового училища [40, 81]. Цього ж року херсонські дворяни постановили впродовж двох років вносити по 2 тис. 450 карб. на жалування вчителям мов місцевої гімназії [12, 92].

На кошти бессарабського населення, переважно дворянського, були відкриті ланкастерські школи в м. Акермані (1839) та м. Рені (1842) [18, 166; 44, 11]. На будівництво будинку для парафіяльного училища в м. Миколаєві в 1845 р. мешканці, серед яких чимало дворянського походження, офірували 3 тис. 609 карб. [27, 54]. У м. Мелітополі в 1848 р. було засноване парафіяльне училище, на утримання якого місцеві мешканці, насамперед дворяни, вносили з власних прибутків 350 карб. [31, 72].

Дворянство прагнуло зберегти політичні позиції та цілісність вищого стану, розширити його соціально-економічну базу, що було практично неможливо без удосконалення системи освіти дворянської молоді, яка повинна була поповнити лави адміністративно-управлінського персоналу міністерств і відомств. Посилення станових тенденцій спричинило відкриття шляхетних (тобто призначених для дітей дворян) пансіонів. У 1834 р. такі пансіони були створені при Херсонській губернській та Кишинівській гімназіях [12, 91]. При Ришельєвському ліцеї гімназію зі шляхетним пансіоном відкрито у 1837 р. [45, 93]. Дворянство Катеринославської губернії організувало збір з власних прибутків (впродовж трьох років по 15 коп. з душі поміщицьких селян) на заснування шляхетного пансіону при місцевій гімназії [17, 51]. Акція мала позитивний результат: пансіон при Катеринославській гімназії відкрито у 1840 р. [21, 70].

Почесний піклувальник Таганрозької гімназії, предводитель дворянства **Слов'яносербського повіту**, штабс-капітан Сомов у 1842 р. пожертвував на заснування при цьому закладі пансіону 2 тис. 857 карб. Благодійника підтримало місцеве дворянство, зібравши 5 тис. карб. [46, 72]. У 1846 р. було вирішено заснувати шляхетний пансіон при Симферопольській гімназії, на облаштування якого підполковник Жмелев дав 2 тис. карб. [33, 74].

У 1848 р. херсонське дворянство постановило офірувати з власних прибутків по 5 коп. сріблом з душі поміщицьких селян впродовж дев'яти років на купівлю місця і спорудження там будинку для шляхетного пансіону при Херсонській гімназії, а також на утримання в даному пансіоні 12-х незаможних дворян [38, 20]. На користь пансіону при Симферопольській гімназії в 1849 р. таврійське дворянство вирішило збирати піввідсотка зі своїх прибутків впродовж шести років [42, 73].

Підтримуючи гімназії, училища та інші навчальні заклади, дворяни не забували й про важливу складову освіти — бібліотеки. Доречно зауважити, що ідея відкриття губернських публічних бібліотек була запропонована адміралом графом Мордвиновим у 1830 р. Метою його пропозиції було «розповсюдження у губерніях ґрунтовних відомостей

про науки і мистецтва». Губернатори в донесеннях Міністерству внутрішніх справ повідомляли про «готовність дворянства і купецтва сприяти уряду в цій корисній справі» [39, 136-137]. Починаючи з 1833 р., бібліотеки були відкриті у більшості губернських міст, зокрема, на Півдні України. Завідування облаштуванням бібліотек покладалось на губернських предводителів дворянства та губернаторів.

Журнал повідомляє про пожертвування, зроблені на користь навчальних закладів та губернських публічних бібліотек. Так, почесний піклувальник Таврійської гімназії статський радник Мільгаузен у 1834 р. пожертвував для означеного закладу навчальних посібників та книг на суму 3 тис. карб. У тому ж році статський радник, граф Д. Хвостов пожертвував для губернських публічних бібліотек 30 примірників власних творів. Бессарабський поміщик Д. Карастакій у 1835 р. подарував Кишинівській гімназії книг «на значну суму» [47, 532-533; 39, 111].

У 1834 р. на добровільно пожертвування дворян та чиновників було засновано громадську бібліотеку в м. Сімферополі. У бібліотеці було зібрано понад 600 книг. За задумом засновників, заклад мав перейти у власність міста, коли кількість пожертвованих книг дійде до 2 тис. томів [48, 518]. У м. Катеринославі, окрім бібліотеки, дворяни ініціювали заснування у 1848 р. «громадського музеуму», мета якого полягала в зберіганні природних, археологічних, історичних рідкостей та мистецьких витворів Катеринославської губернії. Обидві установи розташовувались в будинку Катеринославського дворянського зібрання [42, 89]. У цілому, дані видання свідчать про зростання кількості бібліотечних установ. Так, у 1848 р. у губернських та повітових містах працювало 46 публічних бібліотек, що утримувались за рахунок добровільних пожертвувань, значна частина яких відпускатись місцевими дворянами [31, 110].

Благодійна діяльність представників дворянського стану неабияк заохочувалась владою. Як правило, піклувальників у різний спосіб відзначали «за відмінно-ретельну службу та старанну діяльність». Проілюструємо кількома прикладами. Одноразовими грошовими виплатами були нагороджені в 1842 р. піклувальники училищ: надвірний радник Ляликов (Херсонська губ.), титулярний радник Самолов (Таврійська губ.) [44, 52]. Піклувальник Одеського навчального округу, таємний радник Д. Княжевич у 1843 р. був пожалований орденом князя Володимира 2-го ст. та відзначений грамотою [46, 150]. Нерідким було нагородження чинами та званнями, зокрема, почесного піклувальника Катеринославського повітового училища Неверовського — чином колезького асесора;

почесного піклувальника Катеринославської гімназії Іваненка — чином статського радника; почесного піклувальника Катеринославської гімназії Гавриленка — званням камер-юнкера тощо [44, 44; 25, 79; 49, 102].

Отже, представники дворянських родів південноукраїнських губерній зробили свій посильний внесок в розвиток освіти в Російській імперії в першій половині XIX ст. Піклувальниками обиралися особи різних соціальних станів, проте аналіз тогочасної періодики дозволяє стверджувати, що значну роль у піклувальній підтримці освітніх закладів відіграла дворянська спільнота відповідної місцевості. Серед основних форм благодійної підтримки дворянами навчальних закладів визначимо: грошову (одноразові допомоги, утримання в пансіонах, стипендіальні фонди); майнову (надання приміщень і меблів для училищ та гімназій, забезпечення учнів посібниками, харчуванням, одягом, взуттям); діяльнісну (безкоштовна праця в гімназіях та пансіонах при них) тощо. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку: вивчення участі дворянства в розвитку освіти в досліджуваному регіоні у другій половині XIX — на початку XX ст.

Література:

1. Зякун А.І. Приватна доброчинність в освітянській галузі України: минуле та сьогодення / А.І. Зякун // Світогляд-Філософія-Релігія: зб. наук. праць. — 2013. — Вип. 4. — С. 140-150.
2. Сейко Н.А. Університетська модель благодійності в Україні (перша половина XIX ст.) / Н.А. Сейко // Науковий вісник Донбасу: Електр. наук. фак. видання. — 2012. — № 3 (19). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN19/index.htm>
3. Казьмирчук М. Благодійність у Київській губернії кінця XIX — початку XX ст. / М. Казьмирчук // Вісник КНТЕУ. — 2011. — № 4. — С. 101-108.
4. Репина Н.В. Роль частной инициативы по развитию профессионально-технического образования в России в середине XIX — начале XX в. / Н.В. Репина // Ярославский педагогический вестник. — 2011. — № 4. — Т. I (Гуманитарные науки). — С. 53-56.
5. Сав'юк А.М. Основні напрями просвітницької діяльності жіночих громадських організацій на Півдні України (кінець XIX — перша чверть XX ст.) / А.М. Сав'юк // Таврійський вісник освіти. — 2012. — № 1 (37). — С. 11-16.
6. Савочка А.М. Товариства допомоги нужденним учням Таврійської губернії (друга половина XIX — початок XX ст.) / А.М. Савочка // Чорноморський літопис. — 2010. — Вип. 2. — С. 142-147.
7. Шахов В.В. Благотворительная деятельность дворянских обществ в сфере образования дворянской молодежи в XIX — начале XX века / В.В. Шахов // Вестник архивиста. — 2007. — № 1. — С. 82-91.
8. Бобровников В.Г. Благотворительность в дворянских обществах (1775-1917 гг.) / В.Г. Бобровников // Клио. — 2007. — № 4. — С. 23-26.
9. Морозов В.В. Внесок дворянства Лівобережної України в розвиток освіти та шкільництва пореформеного періоду / В.В. Морозов // Гуманітарний журнал. — 2012. — № 2-3. — С. 103-112.

10. Кочергін І. Катеринославські дворяни в культурно-просвітницькому процесі у другій половині XIX — на початку XX ст. / І. Кочергін // Краєзнавство. — 2009. — № 1-2. — С. 210-216.

11. Циганенко Л.Ф. Доброчинна діяльність дворян Бессарабії у сфері освіти (остання третина XIX — початок XX ст.) / Л.Ф. Циганенко // Проблеми історії України XIX — початку XX ст.: Зб. наук. праць. — 2011. — Вип. XIX. — С. 311-319.

12. Журнал Министерства народного просвещения (далі ЖМНП).— 1836. — Ч. 10. — 839 с.

13. ЖМНП. — 1838. — Ч. 19. — 610 с.

14. ЖМНП. — 1838. — Ч. 17. — 596 с.

15. ЖМНП. — 1840. — Ч. 25. — 678 с.

16. ЖМНП. — 1840. — Ч. 28. — 745 с.

17. ЖМНП. — 1839. — Ч. 21. — 807 с.

18. ЖМНП. — 1839. — Ч. 22. — 735 с.

19. ЖМНП. — 1842. — Ч. 33. — 662 с.

20. ЖМНП. — 1841. — Ч. 29. — 756 с.

21. ЖМНП. — 1841. — Ч. 30. — 738 с.

22. ЖМНП. — 1842. — Ч. 35. — 737 с.

23. ЖМНП. — 1843. — Ч. 37. — 525 с.

24. ЖМНП. — 1843. — Ч. 39. — 781 с.

25. ЖМНП. — 1843. — Ч. 40. — 889 с.

26. ЖМНП. — 1845. — Ч. 46. — 901 с.

27. ЖМНП. — 1846. — Ч. 50. — 831 с.

28. ЖМНП. — 1845. — Ч. 45. — 818 с.

29. ЖМНП. — 1845. — Ч. 48. — 725 с.

30. ЖМНП. — 1846. — Ч. 52. — 785 с.

31. ЖМНП. — 1848. — Ч. 58. — 964 с.

32. ЖМНП. — 1847. — Ч. 53. — 830 с.

33. ЖМНП. — 1847. — Ч. 54. — 994 с.

34. ЖМНП. — 1847. — Ч. 55. — 874 с.

35. ЖМНП. — 1849. — Ч. 63. — 982 с.

36. ЖМНП. — 1848. — Ч. 57. — 949 с.

37. ЖМНП. — 1848. — Ч. 59. — 998 с.

38. ЖМНП. — 1848. — Ч. 60. — 782 с.

39. ЖМНП. — 1835. — Ч. 6. — 519 с.

40. ЖМНП. — 1837. — Ч. 14. — 759 с.

41. ЖМНП. — 1840. — Ч. 26. — 691 с.

42. ЖМНП. — 1849. — Ч. 62. — 968 с.

43. ЖМНП. — 1844. — Ч. 42. — 993 с.

44. ЖМНП. — 1842. — Ч. 36. — 710 с.

45. ЖМНП. — 1838. — Ч. 18. — 957 с.

46. ЖМНП. — 1843. — Ч. 38. — 765 с.

47. ЖМНП. — 1834. — Ч. 4. — 652 с.

48. ЖМНП. — 1834. — Ч. 2. — 698 с.

49. ЖМНП. — 1849. — Ч. 61. — 1208 с.

Гончарова Н.А. Вклад дворянства южноукраинских губерний в развитие образования в Российской империи в 30-40-х гг. XIX в. — Статья.

Аннотация. Статья посвящена исследованию места и значения благотворительной деятельности представителей дворянского сословия Юга Украины в развитии системы образования в регионе. На основе анализа значительного массива фактических данных периодических изданий того времени освещаются основные формы и направления дворянских инициатив в этой области в первой половине XIX в.

Ключевые слова: дворяне, южноукраинские губернии, образование, почетный попечитель, пожертвование, гимназия, училище.

Goncharova N.A. The Contribution of the Nobility Southern Provinces in the Development of Education in the Russian Empire in the 30's and 40's of the XIXth century. — The Article.

Summary. The article is devoted to research the place and importance of charitable activities of the representatives of aristocratic stratum of Southern Ukraine in the development of education in the region. By analyzing a large amount of evidence of the contemporary periodicals covers the basic forms and directions of noble initiatives in this area in the first half of the XIXth century.

Keywords: noblemen, southern provinces, education, Trustee Emeritus, donation, grammar school, secondary school.

*Демеха І.І.**викладач Івано-Франківського технікуму ресторанного сервісу і туризму Національного університету харчових технологій*

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ РОБОТИ МУЗЕЇВ ПРИКАРПАТТЯ ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджені найважливіші форми й напрями роботи музейних установ Прикарпаття (Івано-Франківської області). Визначені поняття форм і напрямів діяльності музейних закладів. Надана загальна характеристика провідних музеїв Прикарпаття. Окреслені відмінності роботи музеїв краю у радянський період та у роки незалежності України. Розглянуті форми роботи музейних установ у рамках основних напрямків їх діяльності — науково-дослідного, культурно-освітнього, експозиційного, комплектувального, фондового, видавничого, виставкового, реставраційного та ін.

Ключові слова: музеї, музейна справа, музеєзнавство, форми роботи, напрями роботи, фонди, колекції, виставки, Прикарпаття, Івано-Франківська область, Україна.

Постановка проблеми. Дослідження основних форм та напрямів роботи музеїв Прикарпаття за роки незалежності України представляється актуальною науковою проблемою. З одного боку, інститут музею як провідного закладу культури, науки, історії, мистецтва тощо сам по собі заслуговує на прискіпливе вивчення його функціонування у період незалежності України, коли форми й напрями роботи музейних установ були кардинально переглянуті у порівнянні з часами радянського авторитаризму [16, с. 7]. З іншого боку, саме на території Прикарпаття (Івано-Франківської області) відзначається одне з найбільш концентрованих розміщень музейних закладів у нашій державі. Це пов'язано зі значним історичним, етнографічним та культурно-мистецьким потенціалом Івано-Франківської області — однієї з найбільш самобутніх у нашій країні. Зрозуміло, що, починаючи з 1991 року, можна чітко зазначити про ствердження форм і напрямів роботи музеїв у сучасному розумінні, без заідеологізованості і зайвої ролі держави, як це було до вказаного періоду.

Наразі музеї Прикарпаття функціонують як науково-дослідні й культурно-освітні заклади, сформовані для дослідження, колекціонування, збереження, використання й популяризації музейних

предметів та музейних колекцій. При цьому переслідуються кілька цілей — наукова, освітня, просвітницька тощо [1].

Вищевикладене й визначило актуальність проблематики даної наукової розвідки, що присвячена основним формам і напрямам роботи музеїв Прикарпаття за роки незалежності України.

Зв'язок теми дослідження з іншими науковими дисциплінами. Тематика даної статті є еkleктичною, тобто такою, що знаходиться на перехресті одразу кількох наукових дисциплін — музеєзнавства (насамперед), а також історії, етнографії, крає-, культуро-, мово- й мистецтвознавства.

Останні праці з проблематики статті. Серед останніх за часом (2013-2014 рр.) праць вітчизняних авторів, присвячених питанням розвитку національних музеїв, у тому числі на території Прикарпаття, слід виділити роботи Е. Ковалю, Т. Митківської [17], Б. Гавриліву, М. Косило [6], Ю. Ключка [16], В. Грабовецького [7], О. Гончарової [2], І. Тиміва [23] тощо. Окремо слід згадати дослідницькі праці, створені за безпосередньою участю наукових співробітників музеїв Івано-Франківщини (велика їх частина присвячена історичним постатям краю, зокрема Олексі Довбушу [8, 9, 10]), а їхній детальний аналіз буде здійснений у частині статті, присвяченій науково-дослідній роботі музейних установ.

Великий масив інформації з тематики нашого дослідження знаходиться на Інтернет-ресурсі «Музейне коло Прикарпаття» [24].

Основний масив архівних джерел із проблематики форм і напрямів роботи музейних установ Прикарпаття знаходиться у Державному архіві Івано-Франківської області (фонди, де розміщені документи установ культур) [11].

Звичайно, що, попри вже здійснені наукові дослідження, в історії музейної справи Прикарпаття знаходиться ще значне число «білих плям», в тому числі навіть у сучасний період. Якомога повне висвітлення особливостей форм і напрямів роботи музеїв регіону без сумніву сприятиме комплексному й якісному вивченню культурного життя Івано-Франківщини.

Мета даної статті — систематизація й узагальнення даних про форми і напрями роботи музейних установ Прикарпаття у період, починаючи з 1991 року і по сучасний період (2014 р.). Звичайно, що у разі потреби слід звертати увагу і на більш ранні періоди діяльності музеїв, коли вони виникали в області.

Виклад основного змісту статті. Під поняттям «форма діяльності» у нашому випадку слід розуміти вигляд чи конфігурацію, а також структуру роботи музейної установи [13]. Серед форм діяльності музейного закладу дослідники називають експозиції, виставки, екскурсії, огляди, експедиції, конференції, тематичні вечори, лекції, вікторини, презентації, роботу пересувних музеїв, зустрічі з видатними людьми, дні відчинених дверей, музейні свята тощо [3, с. 74, 75].

Напрямом діяльності, відповідно, є лінія руху й розвитку музейної установи [12]. Законодавство нашої держави (Закон України «Про музеї та музейну справу») визначає напрями діяльності музеїв таким чином: науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам'яткоохоронна робота, а також діяльність, пов'язана з науковою атрибуцією, експертизою, класифікацією, державною реєстрацією та усіма видами оцінки предметів, які можуть бути визначені як культурні цінності, з метою включення до Музейного фонду України [1].

Як відомо, музеї, що функціонують на різних рівнях, можуть бути природничими, історичними, науково-технічними, літературними, художніми, мистецькими, комплексними, галузевими і це, звичайно, ще не вичерпний перелік. Крім того, існують музеї-садиби, музеї-кімнати та музеї просто неба. Музейні установи можуть засновуватися, ґрунтуючись на будь-яких законних формах власності [22, с. 37].

Музейна справа в Україні має довгу і славетну історію. Проте якісно нові умови для їхньої плідної роботи виникли після 1991 року. На початку періоду існування незалежної Української держави у функціонуванні музейних установ Прикарпаття відбулися істотні зміни. Був ліквідований ряд місцевих музейних закладів, пов'язаний із радянським минулим та проявами функціонування злочинної комуністичної ідеології (музеї імені більшовицьких партійних та культурних діячів, атеїзму, радянської армії тощо). Динаміка ліквідації цих музеїв була настільки швидкою, що виявила те, наскільки чужими для населення Прикарпаття були зазначені заідеологізовані установи [19, с. 4].

Розглянемо діяльність провідних музеїв регіону в період незалежності України за основними напрямками (визначеними нормативно-правовими

актами, зокрема Законом України «Про музеї та музейну справу»), а у рамках цих напрямів проаналізуємо базові форми роботи.

Науково-дослідна діяльність музейних закладів Івано-Франківської області за часів незалежності України здійснюється у таких сферах і за такими векторами:

- регіон Прикарпаття у минулому й сьогодні;
- життєвий і професійний шлях видатних осіб, які народилися й мешкали на території Івано-Франківщини;
- історія та традиції розвитку музейної справи на Прикарпатті;
- опис колекцій музейних установ;
- етнографічна, краєзнавча та інша пошукова активність.

Однією з форм науково-дослідної діяльності музеїв є галузеві конференції, у тому числі міжнародні. Так, у 2003 р. в Івано-Франківському обласному художньому музеї відбулася міжнародна науково-практична конференція «Станіславівська колегіата: між минулим і майбутнім (до 300-річчя побудови 1703-2003)». У 2005 р. на базі того ж музею була проведена ще одна конференція «Музеї, колекції, люди: традиції і перспективи розвитку музейної справи. Вітчизняний і зарубіжний досвід». Вказане було здійснене у рамках святкування 25-річчя згаданого музею й за підтримкою Головного управління туризму і культури обласної держадміністрації.

Історичний шлях обласного художнього музею відображений у збірнику «Івано-Франківський художній музей: експлікація буття: Історія формування колекції, експозиційно-виставкова діяльність, бібліографія публікацій», виданий у 2005 р. Звичайно, що дослідження не були обмежені лише музейними установами в обласному центрі: так, у 2009 р. світ побачив науковий збірничок «Мандруємо шкільними музеями. Івано-Франківська область», авторами були М. Косило і Р. Шутка.

У 2012 р. науково-дослідна праця провідних музейних установ області, зокрема Івано-Франківського державного історико-меморіального музею Олекси Довбуша у тісній взаємодії з академічними й науковими колами регіону, в тому числі Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, була підсумована у колективній монографії «Історія Івано-Франківська в ХХ — початку ХХІ ст. До 350-річчя міста Івана Франка» [15]. Цим фактично була узагальнена копійка праця наукових співробітників музеїв регіону із вивчення історії Івано-Франківська (у минулому це місто мало назву Станіслав).

Водночас, багато наукових досліджень виходили за межі Прикарпаття, зокрема монографія

«Запорізьке козацтво і Українська гетьманська держава XVI-XVIII ст. в літописі та ілюстраціях: до 520-річчя українського козацтва» (2010 р., історико-меморіальний музей в Івано-Франківську).

Перейдемо до культурно-освітньої діяльності музеїв області. Вона здійснюється у тісній взаємодії з Управлінням освіти і науки облдержадміністрації та Івано-Франківським обласним державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Найважливішою складовою культурно-освітньої роботи регіональних музеїв є краєзнавча. Зі здобуттям незалежності України на місцях краєзнавці, як справжні патріоти, в умовах відсутності ідеологічної цензури продовжували працювати над написанням історій міст і сіл, створювали музеї.

Актив обласної організації Спілки краєзнавців постійно співпрацює з багатьма новітніми громадськими організаціями і перш за все з Музеєм освіти Прикарпаття та державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді обласного управління освіти і науки, який спільно зі Спілкою є засновником регіонального науково-методичного альманаху «Краєзнавець Прикарпаття» [18, с. 3-4].

Крім того, краєзнавці постійно співпрацюють із радами Музею визвольних змагань Прикарпатського краю, історико-меморіального музею Степана Бандери, державного меморіального музею Олекси Довбуша, музеїв історії Коломиї, Рогатина, Єзупіля, мікрорайону Опришівців м. Івано-Франківська. Наразі краєзнавці обласного центру докладають чимало зусиль до створення історико-меморіального музею Івана Франка та спорудження комплексу обласних музеїв у палаці Потоцьких. Аналогічні проблеми існують у більшості населених пунктів краю: із 737 сіл і міст області лише третина має власну опубліковану історію, а у 180 населених пунктах існують громадські музеї, більшість з яких є шкільними. Тому перспективним є підготовка нової колективної і зведеної «Історії міст і сіл Івано-Франківської області» (за участю музейних наукових співробітників) [18, с. 7].

Комплектування музейних зібрань здійснюється відповідно до законодавства України. Специфіка Івано-Франківської області полягає у знаходженні на її території відразу кількох історико-етнографічних регіонів України з архаїчною матеріальною і духовною культурою населення (Гуцульщина, Бойківщина, Покуття, Опілля). Тому звичайно пріоритетним є отримання пам'яток історії, культури й мистецтва саме з вказаних регіонів. Із цією метою співробітники музеїв у тісній взаємодії з науковими працівниками академічних установ і вищих навчальних закладів здійснюють численні етнографічні, краєзнавчі та археологічні експедиції у віддалені гірські райони краю.

Комплектування музейних зібрань у досліджуваному регіоні може здійснюватися не лише зусиллями працівників музейних установ та держави. Так, зокрема, сталося у Музеї визвольних змагань Галицького району (у 1996-1998 рр. — Музей УПА, потім отримав теперішню назву, знаходиться у м. Бурштин), де фонди музею поповнюються як за рахунок місцевої влади, так і місцевих активістів-патріотів, які переймаються збереженням пам'яті про тих, хто боровся за незалежність України, за свій рідний край.

Слід відзначити, що інформація про музейні зібрання Прикарпаття міститься у виданих за сприяння музеїв путівниках. Зокрема, ще у 1995 році був виданий путівник по Івано-Франківському історико-меморіальному музею Олекси Довбуша (з колекції проф. В. Грабовецького).

Експозиційна робота. Активне поповнення експозицій регіональних музеїв розпочалося відразу зі здобуттям незалежності України. Власне воно тривало і раніше, проте акценти цієї діяльності були радянськими, заідеологізованими. Зокрема, набагато більше уваги у період після 1991 р. почало приділятися релігійній тематиці. 18 серпня 1993 р. в Івано-Франківському художньому музеї була відкрита експозиція «Сакральне мистецтво Галичини XV — XX століть» і відразу ж вона стала відомою не лише в області, а й далеко за її межами. Через 8 років, у 2001 р. ця колекція була доповнена і наразі вона є однією з найкращих експозицій сакрального мистецтва в Україні у цілому. Крім того, унікальною у згаданому музеї є колекція барокової пластики (такі автори як Томас Гуддер, Конрад Кутченрайтер, Матвій Полейовський, Діонез Станетті).

Існують у Прикарпатському регіоні і цілий ряд невеликих музеїв, експозиційною діяльністю в яких опікуються не стільки трудові колективи, скільки окремі особи-ентузіасти. Саме таким є Музей родинних професій в Івано-Франківську, в якому за роки незалежності України його засновник — заслужений журналіст України Роман Фабрика зібрав атрибути більш ніж 150 сімейних професій за останні 200 років. До речі, експозиційна робота засновника музею тісно пов'язана із реставраційною, оскільки багато предметів матеріальної культури — старовинні.

Не можна не сказати про найвідоміший у світі і найбільший музей, експозиції якого знаходяться у споруді, котра побудована у формі писанки — йдеться про Музей писанкового розпису (м. Коломия). Хоча сам музейний заклад існував ще за часів УРСР, лише в 2000 році його було перенесено до спеціалізованого будинку, частиною якого став пам'ятник писанці (висота — 13,5 м, діаметр — 10 м). Колекція музею нараховує понад

6 тисяч писанок із різних регіонів України. У силу своєї самотності музейна установа «Писанка» вважається однією із чудес України [20, с. 15].

Фондова діяльність музеїв Прикарпаття має свою унікальну специфіку в обласному історико-меморіальному музеї Олекси Довбуша. Тут протягом незалежності України експозиція музею формувалася насамперед завдяки приватній колекції директора музею заслуженого діяча України В. Грабовецького, який практично все своє професійне життя присвятив збору матеріалів, котрі так чи інакше стосувалися легендарного лідера карпатських опришків. Серед основних складових фонду В. Грабовецького — документи й наукові праці, художні твори, а також матеріальні артефакти, пов'язані з життям Олекси Довбуша (зокрема, його сокирка).

Видатною у загальнонаціональному масштабі є фондова колекція Івано-Франківського краєзнавчого музею — вона не має аналогів по всьому прикарпатському регіону. Це більше за 110 тис. одиниць зберігання (в етнографічній, нумізмічній, палеонтологічній, археологічній та інших сферах). Причому філателістична колекція (понад 25000 одиниць) є однією з найбільших у нашій державі в цілому. Після 1991 року краєзнавчий музей із метою популяризації знань про свої колекції розпочав разом з Інститутом українознавства імені І. Крип'якевича НАН України щорічне видавництво «Наукових записок», а також проведення конференцій з проблематики історичного краєзнавства. Одна з таких конференцій навіть набула міжнародного розмаху (у 1998 році до 1100-річчя Давнього Галича).

Активно здійснюється і діяльність, спрямована на формування фондів у районних музеях регіону. Розглянемо вказане на прикладі Вишницького краєзнавчого музею, який був відкритий у 2000 році в районному центрі Івано-Франківської області. 19 грудня 2000 р., у день Святого Миколая Чудотворця, завідувача Вишницьким краєзнавчим музеєм і організаторка його на громадських засадах Михайлина Іванюк відкрила і провела урочисті збори, а священник Вишницької Свято-Михайлівської УПЦ КП Михайло благословив музей [14, с. 5].

Починаючи зі створення музею його фонд постійно поповнюється. У перші дні його праці сюди передали свої вишивки: «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний») — Васирина і Георгій Фуштеї з Іспаса; «Тарас Шевченко» і його «Заповіт» — Параска Чев'юк з Рівні; домашні рушники — Степан Слізак з Виженки; «Заповіт» Тараса Шевченка — Калина і Володимир Близнюки із Старих Кутів; портрети: «Тарас Шевченко» — Ірина Андрицуляк, «Іван Франко» — Марія Гудима з Виженки; «Юрій Федькович» — художник Роман

Андрицуляк з Черногузів; фотомонтаж про діяльність Народного Руху України на Буковині — Володимир Клим та інші. Привертає увагу рушник Ірини Андрицуляк «Борітеся! Поборете!» [14, с. 5].

Наразі у районному музеї на стендах і фотомонтажах розміщені сотні світлин, які відображають шлях українських патріотичних сил під синьо-жовтими прапорами в кінці 80-х — початку 90-х років ХХ століття до самостійності нашої держави. На цих світлинах можна побачити як провідних діячів тих часів, так і вижничан, котрі були учасниками подій у Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Дрогобичі, Запоріжжі, Полтаві, Харкові, Севастополі, Коломиї, Косові та інших населених пунктах України [14, с. 174].

У колекції музею зібрані сторінки біографій багатьох раніше замовчуваних діячів нашої історії, які творили її, виборюючи незалежність України на теренах Прикарпатського краю, висвітлено цілий неосвоєний пласт історії — репресії, історію райоб'єднання Всеукраїнського товариства «Прогрес» та осередку Союзу Українок.

Вагомим напрямом роботи музеїв Прикарпаття у період після 1991 року є видавництво, що тісно пов'язане з науково-дослідною роботою. Особливо активним у зазначеній сфері є вже неодноразово згаданий Івано-Франківський державний історико-меморіальний музей Олекси Довбуша. Серед останніх за часом як невеликих, так і цілком вагомих досліджень, виданих у самому музеї (за участю його фахівців і видавничих потужностей), можна вказати наступні: «Професор Михайло Марченко — історик України», «Олена Грабовецька-Рибак — моя незабутня сестра. За спогадами минулих літ: до 100-річчя уродин» (2009 р.), «Олекса Довбуш — легендарний лицар Карпат: збірник основних документів», «Виникнення і Воскресіння Довбушевої світлиці у Івано-Франківську» (2010 р.), «Мої незабутні Винники у літописі та ілюстраціях. За спогадами минулих літ» (2011 р.).

Починаючи із 2010 року, вказана видавнича діяльність історико-меморіального музею здійснюється у рамках часопису «Наукові записки музею Олекси Довбуша». Дослідження, пов'язані безпосередньо із постаттю згаданого лідера опришків, формуються у рамках зібрання, що виходить на періодичній основі за назвою «Історична Довбушіана у серії коротких видань».

Реставраційна, виставкова, пам'яткоохоронна робота також є важливими напрямками діяльності музейних установ Івано-Франківської області. Окремі з реставраційних заходів цілком можуть претендувати на міжнародне значення, зокрема відновлення ікон XVII — ХХ ст. із колекції Івано-Франківського краєзнавчого музею [5]. В обласному

художньому музеї реставраційна робота крім вже згаданої колекції ікон минулих сторіч охоплює стародавні церковні книги, які були видані у Почаївській лаврі, а також у Львові та Уневі.

Необхідно вказати і на такий напрям діяльності музейних установ Прикарпаття як реструктуризація. За час незалежності України значна частина музеїв регіону змінила форму підпорядкування, в тому числі й відомчого. Виникло багато приватних та громадських музеїв (особливо у сільській місцевості). Так, на початку 2000-х років у смт. Верховині з'явилися Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика та Хата-музей кінофільму «Тіні забутих предків». І навпаки — окремі громадські музеї перетворювалися на державні. Так, утворений ще у 1967 р. краєзнавцем Романом Скворієм Музей історії міста Болехова в 1999 р. став державним (до речі, у 2007 р. йому було присвоєне ім'я засновника) [4, с. 77].

Інші музейні установи Івано-Франківської області увійшли до складу загальноукраїнських музейних структур. Так сталося з Івано-Франківським музеєм «Герої Дніпра», який у 2010 р. став філіалом Національного військово-історичного музею України.

Висновки. Таким чином, під час невеликого дослідження ми з'ясували, що зі здобуттям незалежності України розпочався новий етап у функціонуванні системи музеїв Прикарпаття. Вони були виведені з-під пильного державного контролю та ідеологічного диктату. Водночас відразу ж після 1991 року розпочалися істотні ускладнення із реалізацією музейної політики на Прикарпатті. В основному це були проблеми фінансового, організаційного й технічного характеру.

Основними галузями діяльності музейних закладів Івано-Франківської області в зазначений період були: краєзнавча, історична, етнографічна, природнича, культурно-мистецька, літературна тощо. За цими галузями і здійснювалася робота музеїв, відповідно до визначених законодавством України форм і напрямків. Такими основними формами на території Івано-Франківської області є: експозиції, виставки, екскурсії, краєзнавчі експедиції, конференції, дні відчинених дверей, видання монографій та публікацій. Що стосується базових напрямів роботи музейних установ краю, то такими є науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна (виставкова), фондова, видавнича й реставраційна робота. Зазначені форми й напрями роботи актуальні як для музеїв обласного центру (насамперед), так і для музейних закладів районного і місцевого рівнів.

Перспективні напрями дослідження. Принциповим є розгляд питання перспектив поліпшення роботи музейних установ Івано-Франківської області. На нашу думку вони полягають у збільшенні ролі музейних установ у гуманітарному житті не лише Прикарпаття, а й усієї Української держави. Базова проблема сучасної державної політики у сфері музеїв характеризується браком коштів. Звичайно, що вона не може бути вирішена за стислий період. Крім того, вагомими є проблеми інформатизації музейних закладів та гармонізації їх функціонування зі стандартами ЄС.

За сучасних складних обставин слід вказати і про ще один сучасний і перспективний важливий напрямок діяльності музеїв Івано-Франківської області — патріотичне виховання. За умов, коли суспільно-політична обстановка в Україні істотно погіршилася, коли цілісності нашої держави завданий удар підступним зовнішнім ворогом, саме патріотичне виховання населення, зокрема молоді, є тим фактором, котрий згуртує співгромадян не лише для державотворчих процесів, як це було у мирний час, але й для опору зовнішнім силам, які зазіхають на територіальну цілісність України. У скарбницях музейних установ Прикарпаття знайдеться чимало експонатів славетного минулого нашої країни, які можуть надихнути сучасні покоління на героїчні вчинки.

Література:

1. Україна. Закони Про музеї та музейну справу. — К. : Парламентське вид-во, 2010. — 32 с.
2. Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / редкол.: Гончарова О.М. (голов. ред.), Андрес Г.О., Ключко Ю.М. — К. : НАКККіМ, 2013. — 207 с.
3. Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Наук. зб. : Вип. 4 / Упоряд. А. Силук, Є. Ковальчук. — Луцьк, 2012. — С. 73-76.
4. Володимир Морозюк. Іменний покажчик до історико-краєзнавчих видань / Івано-Франків. обл. універс. наук. б-ка ім. І. Франка [та ін.] ; упоряд. В.К. Морозюк. — Івано-Франківськ : Гостинець, 2010. — 112 с.
5. Врятовані скарби : кат. реставр. ікон XVII — XX ст. з колекції Івано-Франків. краєзн. музею : [альбом] / Наук. ред. Богдан Мисюга. — Л. : Манускрипт-Львів, 2009. — 128 с.
6. Гаврилів Б.М. З історії створення музею та пам'ятника «Руській трійці» в Івано-Франківську : історико-краєзнавче видання / Б.М. Гаврилів, М.Ю. Косило. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. — 132 с.
7. Грабовецький В.В. Мої незабутні зустрічі з духовною і творчою елітою України. За спогадами минулих літ. До 85-річчя уродин / В.В. Грабовецький; [упоряд. Ю. Крайчук]; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, Івано-Франків. держ. іст.-мемор. музей Олекси Довбуша. — Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2013. — 249 с.
8. Грабовецький В. Іван Бойчук — бойовий побратим і наступник Олекси Довбуша / Володимир Грабовецький; Івано-Франків. держ. іст.-мемор. музей Олекси Довбуша. — Івано-Франківськ, 2010. — 78 с.

9. Грабовецький В. Олекса Довбуш в історії України : до 310-річчя уродин / Володимир Грабовецький ; Івано-Франків. держ. іст.-мемор. музей Олекси Довбуша. — Івано-Франківськ, 2010. — 38 с.

10. Грабовецький В. Професор Михайло Марченко — історик України : до 100-річчя уродин / Володимир Грабовецький ; Івано-Франків. держ. іст.-мемор. музей Олекси Довбуша. — Івано-Франківськ, 2009. — 114 с.

11. Державний архів Івано-Франківської області: Путівник. — Т. 1: Фонди періоду до 1939 року. — К., 2008. — 464 с.

12. Значення слова «напрямок»: Вікіпедія [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Напрямок>.

13. Значення слова «форма»: Вікіпедія [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Форма>.

14. Іванюк М. Вижницький краєзнавчий музей / М. Іванюк. — Вижниця : Черемош, 2005. — 200 с.

15. Історія Івано-Франківська в ХХ — початку ХХІ ст. До 350-річчя міста Івана Франка : колект. моногр. / за ред. В. Грабовецького ; [упоряд. Ю. Крайчук]. — Івано-Франківськ, 2012. — 333 с.

16. Ключко Ю.М. Музеєзнавство : слов.-довід. / Ю.М. Ключко ; Укр. центр культур. дослідж. — К. : НАКККІМ, 2013. — 77 с.

Демеха И.И. Формы и направления работы музеев Прикарпатья за годы независимости Украины. — Статья.

Аннотация. В статье исследованы самые важные формы и направления работы музейных учреждений Прикарпатья (Ивано-Франковской области). Определены понятия форм и направлений деятельности музейных заведений. Предоставлена общая характеристика ведущих музеев Прикарпатья. Очерчены отличия работы музеев края в советский период и в годы независимости Украины. Рассмотрены формы работы музейных учреждений в рамках основных направлений их деятельности — научно-исследовательского, культурно-образовательного, экспозиционного, комплектовочного, фондового, издательского, выставочного, реставрационного и др.

Ключевые слова: музеи, музейное дело, музееведение, формы работы, направления работы, фонды, коллекции, выставки, Прикарпатье, Ивано-Франковская область, Украина.

Demeha I.I. Forms and directions of museums Carpathian Ukraine's independence. — The Article.

Summary. The most important forms and assignments of work of museum establishments of Prykarpattya (Ivano-Frankivs'k area) are investigational in the article. The concepts of forms and assignments activity of museum establishments are certain. General description of leading museums of Prykarpattya is given. The differences of work of museums of edge are outlined in a soviet period and in the years of independence of Ukraine. The forms of work of museum establishments are considered within the framework of basic directions their activity — scientist, cultural and educational, display, acquisition, fund, publisher, exhibition, restoration and other.

Keywords: museums, museum business, museum science, forms of work, assignments of work, funds, collections, exhibitions, Prykarpattya, Ivano-Frankivs'k area, Ukraine.

Демченко О.П.
кандидат історичних наук, викладач історії
юридичного коледжу НУ «ОЮА»

БОРОТЬБА БРИТАНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЗА УТРИМАННЯ РУМУНІЇ В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ТА БЕССАРАБСЬКЕ ПИТАННЯ (КВІТЕНЬ 1917 – ТРАВЕНЬ 1918 рр.)

Анотація. В статті досліджується намагання британського воєнного кабінету та Форін-офіс утримати Румунію в Першій світовій війні та місце Бессарабії в стратегічному плануванні Лондону на Східному фронті.

Ключові слова: воєнний кабінет, Форін-офіс, Бессарабія, Східний фронт, Бухарестський мир.

На 1917 р. внаслідок революції в Росії перед країнами Антанти, зокрема Великою Британією, постала гостра потреба у будь-який спосіб не допустити прорив Центральними державами Східного фронту. Одним із варіантів стала широка дипломатична кампанія, спрямована на захоплення ряду союзних Антанті країн в Східній Європі не припиняти боротьбу проти Німеччини та її союзників. Чільне місце серед даних країн обіймала Румунія. Остання після довгих вагань вступила в Першу світову війну на боці Антанти. У відповідності з угодою, укладеною союзниками з румунським урядом 17 серпня 1916 р., у разі перемоги Румунія отримувала Трансильванію, Банат і Буковину. У відповідності зі ст. 5-ою договору сторони, що домовлялись, зобов'язувались не укладати сепаратний мир [6, с. 550-551].

Незважаючи на сприятливі для Румунії умови вищезазначеного договору, наступ її армії наприкінці серпня 1916 р. завершився невдачею. І вже 7 грудня 1916 р. німецькі війська увійшли в Бухарест. Дві третини території Румунії були зайняті німецькими, австрійськими, турецькими і болгарськими арміями. Румунська армія відступила у Молдавію і під керівництвом французького генерала А. Бертело та за допомоги російської армії підтримувала оборону ще протягом року. Після падіння монархії в Росії в березні 1917 р., за словами спеціаліста Форін-офісу по Балканам Г. Ніколсона, для Румунії взагалі зникла всяка подальша надія на опір [6, с. 550-551].

Оцінюючи положення Румунії на початку 1917 р., британський військовий аташе в Бухаресті, один із авторів угоди укладеної Антантою з румунським урядом 17 серпня 1916 р., генерал К. Томсон писав, що союзники втрачали свій престиж в Румунії. Остання сприймалась урядом Великої

Британії як інструмент французької та російської дипломатії. В результаті Лютневої революції в Росії, за ствердженням генерала К. Томсона, Велика Британія могла використати свій вплив для допомоги Румунії, а також змусити її продовжувати дотримуватись умов договору від 17 серпня 1916 р. Якщо це було б зроблено, у румунській армії, за його міркуваннями, з'явилася б можливість реорганізуватись і повторно екіпіруватись, і після цього відігравати корисну роль в спільних планах союзників [22, р. 128, 133]. Однак цей варіант не був використаний.

Більш сприятлива ситуація склалась для Румунії на міжнародній арені. 21 листопада 1917 р. Раднарком звернувся до воюючих країн з пропозицією укласти мир без анексій та контрибуцій. Припинення боїв на Східному фронті дозволяло сконцентрувати більше німецько-австрійських сил на Західному фронті. Такий хід подій не влаштовував Велику Британію, і її уряд розпочав підтримувати всередині Росії ті сили, які наполягали на продовженні війни і відновленні Східного фронту. Цією ситуацією скористалась Румунія. 21 листопада 1917 р. румунський посол в Лондоні повідомив британському уряду, що армія Румунії готова приймати участь у боротьбі проти російських більшовиків [23, р. 1].

Дане повідомлення справило позитивне враження на британських урядовців. У цей же день, 21 листопада 1917 р. прем'єр Д. Ллойд Джордж та завідуючий Форін-офіс А. Бальфур відправили урядову телеграму послу Франції в Лондоні Ж. Камбону. В її тексті заперечувався будь-який сепаратний мир з Німеччиною, і як засіб запобігання його укладенню пропонувалось утворити союз Румунії з генералом О.М. Каледінім [3, р. 193]. Щоб якось підбадьорити румунський уряд, 22 листопада 1917 р. від імені короля Великої Британії Георга V послу в Яссах Дж. Барклаю була направлена телеграма для вручення румунському королю Фердинанду I, в якій висловлювалась надія, що румунська армія продовжить участь в операціях проти спільного ворога. Для цього їй обіцялась фінансова та матеріальна підтримка [3, с. 81].

Заручившись згодою Румунії продовжувати боротьбу проти Центральних держав, 26 листопада 1917 р. воєнний кабінет постановив відхилити пропозицію дозволити Румунії укласти сепаратний мир з Німеччиною. Натомість пропонувалось якнайшвидше об'єднати зусилля румунської армії з силами генерала О.М. Каледіна, які були готові воювати до кінця [19, р. 203]. Однак запевнення румунського уряду продовжувати боротьбу проти спільного ворогу згодом під натиском німецьких армій було зведено практично нанівець. 9 грудня 1917 р. після безуспішних спроб переконати союзників звільнити Румунію від зобов'язань, покладених на неї ст. 5-ою договору від 17 серпня 1916 р., румунський прем'єр І. Бретіану підписав в місті Фокшани перемир'я з Німеччиною та її союзниками [6, с. 117].

В результаті вищезазначених подій 10 грудня 1917 р. воєнний кабінет приступив до обговорення «Заміток про положення в Росії», які були написані 9 грудня 1917 р. А. Бальфуром. Одним з пунктів в своїх «Замітках про положення в Росії» голова Форін-офіс виділив відношення до Румунії. А. Бальфур стверджував, що все, що можна було зробити для надання румунській армії можливості приєднатися до тих сил у Росії, які були готові продовжувати боротьбу проти Німеччини, було зроблено. Румунська армія, за його словами, з військових міркувань була вимушена погодитися на перемир'я або, точніше, на припинення військових дій на своїй ділянці фронту [4, с. 90]. Дана заява була підтверджена начальником імперського генштабу генералом Г. Вільсоном. Враховуючи зазначену ситуацію, воєнний кабінет визнав, що найбільшим благом для Румунії, яке б найменше бентежило Велику Британію, було дозволити Бухаресту повністю відмовитися від умов договору з союзниками укладеного 17 серпня 1916 р.

Своє ставлення до критичної ситуації в Румунії Лондон виразив у телеграмі А. Бальфура послу в Яссах Дж. Барклаю від 17 грудня 1917 р. Завідуючий Форін-офіс повідомляв, що у зв'язку з географічними причинами Велика Британія не могла відправити в Румунію свої армії. Намагаючись хоч якось підтримати румунський уряд, А. Бальфур запевняв, що його уряд поставлятиме готівку не лише в Румунію, але і в усі регіони в Південній і Східній Росії, населення яких було готове надати допомогу румунській армії у боротьбі за свободу проти Німеччини і Туреччини [20, Р. 259].

Розцінюючи вищезазначену ситуацію, в якій опинилась Румунія, британський військовий аташе в Румунії генерал К. Томсон писав у своїх спогадах, що престиж союзників, і особливо Великої Британії, зміг би повернути вирішальний успіх у тому напрямку, який надав би можливість Румунії

відновити бойові дії незалежно від Росії. Таким напрямком, на його думку, був Стамбул [22, р. 128].

Для надання допомоги Румунії і відвоювання захопленої німецькими військами Валахії, генерал К. Томсон пропонував використати Дунай як додаткову комунікаційну лінію. Однак, за його словами, для реалізації цього плану, союзники мали бути безперечними господарями на Чорному морі, включаючи підкріплення російського флоту. Генерал К. Томсон підкреслював, що допоки Дарданелли залишалися у руках ворога, Чорне море більшою мірою було під контролем Німеччини і Туреччини, ніж Росії, а морські зобов'язання виконувалися лише в окремих випадках.

За переконанням генерала К. Томсона значні сили російською армії, які були скуті в Молдавії і трималися там під загрозою втрати Одеси, могли бути вивільнені в ході наступальних дій в результаті повної зміни політики союзників на Близькому Сході. Падіння Стамбулу, на його думку, революціонізувало б ситуацію на Близькому Сході і змусило б Туреччину укласти сепаратний мир, і в результаті цього звільнити велику пропорцію британських армій в Палестині і Македонії для їх використання на інших театрах. Це в свою чергу відкрило б морські комунікації між силами Румунії і Росії в Молдавії, і зробило можливою підтримку і поживлення фронту на півдні Росії [22, р. 128-129, 152].

Схожої точки зору дотримувався Д. Ллойд Джордж. Останній стверджував у своїх спогадах, що Румунії завдавали поразки не німці та австрійці, а Дарданелли. Британський прем'єр підкреслював, що Перша світова війна показала, як небезпечно залишати неприступні морські ворота, які ведуть в просторові райони Південної Росії та Румунії, під повним контролем такої ненадійної країни, як Туреччина [5, с. 386].

Незважаючи на підписання перемир'я між Румунією та командуванням армій Четверного союзу в Фокшанах 9 грудня 1917 р., уряд Великої Британії не залишав надію утримати Румунію у війні на своїй стороні. Так, на англо-французькій конференції в Парижі 23 грудня 1917 р. заступник голови Форін-офіс Р. Сесіл, підкреслив, що його уряд визнає свій почесний обов'язок щодо Румунії [12, с. 103].

Одним із методів заохочення Румунії продовжувати війну, стала згода Великої Британії на заняття румунськими військами Бессарабії. Британські урядовці вважали, що, погодившись на такий захід, їм вдасться утримати Румунію від підписання сепаратного миру з Німеччиною. Однак, це не давало гарантії, що Велика Британія та інші країни Антанти, у кінцевому результаті санкціонують приєднання Бессарабії до Румунії.

В офіційних заявах представників Антанти звучало запевнення, що вступ румунських військ у Бессарабію не відобразиться на політичному майбутньому краю [3, с. 292].

Питання належності Бессарабії було підняте британською дипломатією ще наприкінці квітня 1917 р. Так, під час візиту в США А. Бальфуром у розмові з президентом В. Вільсоном та його радником полковником Е. Хаузом при обговоренні умов майбутнього миру було узгоджено, що Румунія має придбати невелику територію Росії заселену румунами [1, с. 32]. Окрім обговорення бессарабського питання з США, британські дипломати вступили в переговори з цього приводу з Центральними державами, зокрема з Австро-Угорщиною. З метою схилити останню до виходу із Четвертного союзу, у другій половині грудня 1917 р. емісар британського уряду генерал Я. Смутс [14, с. 461] вів в Швейцарії переговори з колишнім послом Австро-Угорщини в Лондоні графом А. Мендорфом. Британський дипломат говорив про згоду його уряду зберегти Австро-Угорську імперію і окрім цього пропонував австрійцям підтримати ідею передачі Бессарабії Румунії, для того, щоб хоча б чимось задовольнити її і утримати на боці Антанти. Питання Бессарабії було також підняте на засіданні воєнного кабінету 21 грудня 1917 р. Головою британської військової розвідки генералом Дж. Макдоно була зроблена заява, що між Румунією і Україною знаходиться Бессарабія, заселена переважно румунами [21, р. 273].

Наприкінці лютого 1918 р. уряд Великої Британії спробував залагодити румунсько-радянський конфлікт, який виник у результаті зайняття на початку 1918 р. румунською армією Бессарабії. У цей час, окрім переговорів з делегацією Раднаркому, Румунія вела переговори про перемир'я в Буфті з німецьким військовим командуванням. Оскільки результати переговорів в Буфті до останнього моменту знаходились під сумнівом і в будь-який момент могли відновитись військові дії на Румунському фронті, з метою забезпечення тилу румунської армії зі сходу, на початку лютого 1918 р. воєнний кабінет направив в Одесу для узгодження остаточного тексту радянсько-румунського договору полковника Дж. Бойля [3, с. 330-331].

В середині лютого 1918 р. в Севастополь, який на той час перебував під контролем більшовиків, з Москви прибула британська місія на чолі з полковником канадської армії Дж. Бойлем. На одному із засідань моряків Чорноморського флоту в середині лютого 1918 р. голові британської місії вдалось досягнути припинення вербування добровольців на боротьбу проти румунських армій в Бессарабії. За пропозицією есера В.Б. Спіро Дж. Бойль відправився в Одесу на зустріч з

одним із більшовицьких лідерів Х. Раковським для обговорення припинення війни з Румунією [13, р. 9]. 20 лютого 1918 р. полковник Дж. Бойль прибув в Одесу і наступного ж дня відвідав Румчерод і Одеський виконавчий комітет (виконком). Під час цієї зустрічі були вироблені технічні умови надання допомоги голодуючому населенню Румунії [9, с. 2]. Окрім обговорення продовольчої допомоги Румунії Дж. Бойль, капітан британської місії Пітс та генеральний консул Великої Британії в Одесі Дж. Лаудон прийняли 26 лютого 1918 р. участь у нараді Румчероду, присвяченій зайняттю Бессарабії румунською армією. В ході цієї наради було досягнуто рішення, за яким Румунія мала протягом 40 днів вивести свої армії з Бессарабії, і залишити там лише 10 тис. чоловік винятково для охорони залізниці і продовольчих складів.

У разі натиску армій Німеччини на Румунському фронті, радянська Росія гарантувала уряду та армії Румунії притулок по іншу сторону Прута. Висловлювалась надія, що Румунія не перейде в табір противника. З метою більш детальної розробки питання ліквідації конфлікту з приводу Бессарабії, згідно з даною угодою створювалась комісія з представників РСФРР, Румунії, Великої Британії, Франції та США [7, с. 2]. Після узгодження тексту вищезазначеної домовленості було вирішено доручити полковнику Дж. Бойлю доставити її в Ясси на розгляд румунського уряду. 26 лютого 1918 р. Дж. Бойль залишив Одесу і відправився в Румунію. Незважаючи на результат переговорів Дж. Бойля з більшовиками, в уряді Великої Британії схилились до думки, що доля територій Росії, зайнятих Румунією в кінцевому результаті вирішуватиметься на післявоєнній мирній конференції [15, с. 1348].

6 березня 1918 р. полковник Дж. Бойль повернувся в Одесу з відповіддю уряду Румунії. Оразу по поверненні він відвідав Верховну колегію у справах Бессарабії Одеського виконкому і провів тривалу бесіду з її головою Х. Раковським. Дж. Бойль передав Верховній колегії від імені прем'єр-міністра Румунії генерала О. Авереску, що умови угоди відносно Бессарабії в принципі прийняті румунським урядом. Також він повідомив, що чутки про укладення миру між Румунією і Центральними державами не вірні. В усякому разі, до дня його від'їзду з Ясс це питання ще не було вирішене [10, с. 1]. В результаті тривалого обговорення Верховна колегія визнала прийнятними внесені у текст угоди поправки румунського уряду.

Дж. Бойль залишив Одесу 7 березня 1918 р. і відправився в Ясси для надання керівництву Румунії згоди Верховної колегії на умови і взаємні поступки, спрямовані на ліквідацію конфлікту

в Бессарабії. Здійснення мирних умов мало початись після отримання радянською стороною повідомлення від Дж. Бойля про остаточне утвердження румунським урядом мирної угоди [8, с. 1]. 9 березня 1918 р. уряди РСФРР та Румунії підписали угоду, згідно з якою румунські війська зобов'язувались залишити Бессарабію. Однак вторгнення в березні 1918 р. німецьких та австро-угорських військ в Україну змусило радянські військові частини відійти від Дністра. Виходячи з даної ситуації, уряд Румунії порушив договір від 9 березня 1918 р. і румунські армії зайняли всю Бессарабію. Використавши присутність армій Центральних держав в Україні та Бессарабії, 9 квітня 1918 р. Сфатул Церій прийняв декларацію, за якою Молдавська Демократична Республіка (Бессарабія) на підставі принципу самовизначення народів з'єднувалась з Румунією при збереженні автономії [11, с. 33-34].

Напередодні проголошення вищезазначеного акту під час переговорів з румунським урядом щодо приєднання Бессарабії до Румунії, лідери Сфатул Церій поцікавились ставленням до цього представників Антанти. Посол Великої Британії в Яссах Дж. Барклай відповів, що його країна не буде перешкоджати цьому акту [2, С. 93]. 10 квітня 1918 р. А. Бальфур заявив у палаті громад, що Румунія продовжує вважатись союзницею Антанти [16, с. 1461]. Однак, після того як стало відомо зміст підписаного 7 травня 1918 р. у Бухаресті сепаратного мирного договору між Румунією і Центральними Дж. Барклай разом з іншими дипломатичними представниками Антанти виразив від імені свого уряду протест, в якому заявлялось, що союзні країни не можуть змиритись з умовами Бухарестського миру, так як вони порушують права та інтереси країн Антанти, заради яких вони воюють [17, с. 667-668].

У зв'язку з підписанням Румунією Бухарестського мирного договору Уайтхолл постановив вважати умови договору укладеного 17 серпня 1916 р. недійсними. На офіційних церемоніях у Лондоні до завершення війни румунський національний прапор відтепер перестав виставлятися поруч зі знаменами союзних країн, що свідчило про зміну відношення до Румунії. Однак на відміну від Росії, дії Румунії не розцінювались як зрадницькі. З метою реабілітувати себе в очах колишніх союзників, уряд Румунії оголосив за день до завершення Першої світової війни, 10 листопада 1918 р., війну Німеччині. Ці дії отримали схвалення у Лондоні, однак його рішення щодо Румунії залишалось без змін. Незважаючи на це, у післявоєнних англо-румунських відносинах відбудуться покращення, приводом до чого стане створення «санітарного кордону».

Література:

1. Архив полковника Хауза. — М., 2004. — Т. 2.
2. Крицман Л. Захват Бессарабии / Л. Крицман // Классовая борьба. — М., 1932. — № 7-8. — С. 70-85.
3. Левит И.Э. Молдавская Республика (ноябрь 1917 — ноябрь 1918). — Кишинёв, 2000.
4. Ллойд Джордж Д. Военные мемуары. — М., 1938. — Т. V. — 367 с.
5. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных договорах. — М., 1957. — Т. 2. — 556 с.
6. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 г. — М., 1945.
7. Одесские новости. — Одесса, 1918, 22 февраля.
8. Одесские новости. — Одесса, 1918, 8 марта.
9. Одесский листок. — Одесса, 1918, 22 февраля.
10. Одесский листок. — Одесса, 1918, 7 марта.
11. Советско-румынские отношения, 1917—1941. Документы и материалы. — М., 2000. — Т. 1.
12. Соловьев О.Ф. Ноябрь 1917. Как Англия и Франция делили Россию [Текст] / О.Ф. Соловьев // Международная жизнь. — М., 1997. — № 10. — С. 95-110.
13. King's College London. — The serving soldier. — Poole collection. — №701. Red v White. — 65 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kingscollections.org/servingsoldier/assets/files/701.red_v_white.pdf
14. Parliament. House of Commons. The Parliamentary debates (Hansard). House of Commons official report. 1918, February 18. — L., 1918. — Ser. 5. — V. 103.
15. Parliament. House of Commons. The Parliamentary debates (Hansard). House of Commons official report. 1918, February 27. — L., 1918. — Ser. 5. — V. 103.
16. Parliament. House of Commons. The Parliamentary debates (Hansard). House of Commons official report. 1918, April 10. — L., 1918. — Ser. 5. — V. 104.
17. Parliament. House of Commons. The Parliamentary debates (Hansard). House of Commons official report. 1918, May 28. — L., 1918. — Ser. 5. — V. 106.
18. The Great Britain National archive. — Foreign countries report. — Cabinet papers 23/4. — War Cabinet 280. — 1917, November 22. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-4.pdf>
19. The Great Britain National archive. — Foreign countries report. — Cabinet papers 23/4. — War Cabinet 282. — 1917, November 26. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-4.pdf>
20. The Great Britain National archive. — Foreign countries report. — Cabinet papers 23/4. — War Cabinet 299. — 1917, December 17. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-4.pdf>
21. The Great Britain National archive. — Public record office. — Cabinet papers 23/4. — War Cabinet 304. — 1917, December 21. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-23-4.pdf>
22. Thomson C.B. Old Europe's suicide: or the building of a pyramid of errors. An account of certain events in Europe during the period 1912-1919 [Текст] / C.B. Thomson. — N.-Y. : Thomas Seltzer, 1922. — 192 p.
23. Weekly Dispatch. — L., 1917, December 9.

Демченко А.П. Борьба Британской дипломатии за удержание Румынии в Первой мировой войне и Бессарабский вопрос (апрель 1917 – май 1918 гг.). – Статья.

Аннотация. В статье исследуется попытка британского военного кабинета и Форин-офис удержать Румынию в Первой мировой войне и место Бессарабии в стратегическом планировании Лондону на Восточном фронте.

Ключевые слова: военный кабинет, Форин-офис, Бессарабия, Восточный фронт, Бухарестский мир.

Demchenko A.P. A Britain diplomacy fight for maintenance of Romania during the First World War and Bessarabiya question (April 1917 – May 1918). – The Article.

Summary. The attempt of the Britannic military cabinet and Forin-office to retain Romania in First world war and place of Bessarabiya in the strategic planning London at the East front is probed is studied in the article.

Keywords: military cabinet, Foreign-office, Bessarabiya, East front, Bucharest world.

Дубчак І.В.
аспірант кафедри нової та
новітньої історії ОНУ імені І.І. Мечникова

РОБІТНИКИ В РАДЯНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АПАРАТІ ПЕРІОДУ НЕПУ (1921-1929 роки)

Анотація. На даному етапі державотворення в Україні до органів влади все частіше залучаються нові управлінці. Ці явища і зумовили актуальність розгляду такої проблеми як становлення кадрової політики в СРСР у 1920-х роках, тобто у період формування органів державного управління.

Метою дослідження є механізм кадрової політики, шляхи її реалізації на найвищому щаблі державного управління СРСР, залучення робітників до лав управлінців.

Матеріал статті наочно показує, що спроба висування на перший план професійних якостей робітників, прийнятому на X з'їзді РКП(б) була згодом відкинута. Перевага у виборі кадрів віддавалась при умові приналежності до комуністичної партії.

Позитивними явищами кадрової політики можна вважати підняття загального рівня освіти та виявлення талановитих управлінців серед робітників. Однак, головна мета — викорінення проблеми бюрократизму в державному апараті не була досягнута.

Ключові слова: нова економічна політика, кадрова політика СРСР, призов робітників до органів управління, бюрократизм.

В СРСР явище залучення до вищих державних органів представників робітничого класу отримало особливий розвиток в період нової економічної політики (неп). На цьому етапі радянської історії відбувалося формування партійно-радянських кадрів паралельно з розробкою напрямів, форм кадрової політики, що відображало спробу керівництва Комуністичної партії (більшовиків) створити апарат, здатний ефективно здійснювати управлінські функції в суспільстві. У пропонованій статті ставиться завдання вивчення радянської кадрової політики в 1920-ті роки в частині призову робочих до управління держави, розгляду і оцінки її результатів, їх відповідності тому, на що розраховувало партійне керівництво.

Один з головних постулатів кадрової політики більшовиків після приходу до влади полягає в тому, що в державі диктатури пролетаріату країною повинні керувати робітники. Вони складуть основу всього управлінського апарату — в цьому

гарантія соціалістичної спрямованості розвитку країни, більш високої якості управління, подолання притаманних буржуазній державі бюрократичних проблем.

Радянський досвід державного будівництва в роки непу сьогодні оцінюється суперечливо. У ряді робіт він розглядається в рамках формування тоталітарної політичної системи [15;16;18]. На думку інших істориків, становлення органів радянської влади здійснювалося за наявності прав і свобод громадян, тобто в умовах не тоталітарності державного і суспільного ладу [7;9]. Незважаючи на наявні в оцінках розбіжності, необхідність вивчення радянського історичного досвіду полягає в тому, що це дозволяє вийти на проблему влади, а точніше, зрозуміти шляхи і важелі здійснення влади над суспільством, функціонування її механізму та створення опори в особі численного чиновницько-бюрократичного партійного і державного апарату. Дослідження проблеми дозволяє глибше зрозуміти специфіку політичної системи в період непу, напрями і тенденції змін у взаєминах владних структур, партії, суспільства.

У роки «воєнного комунізму» бюрократизм набув широкого поширення у структурах влади. Небачені масштаби отримали корупція, хабарництво. Здавалося б, неп, реформи в економіці і деяке пом'якшення політичного ладу повинні були істотно зупинити бюрократизм. Одним з головних важелів впливу на бюрократизацію суспільства повинно було стати висунення робітників на посади у вищих державних органах. На X з'їзді РКП(б) в резолюції «З питань партійного будівництва» вказувалося: «Створюється крайня необхідність у тому, щоб рішуче повернути важіль партійної політики в бік вербування робітників і очищення партії від некомуністичних елементів» [1, с. 610].

У нових економічних умовах ускладнюється робота державних, особливо господарських органів, все більше керівники повинні були володіти певними знаннями і уміннями, розбиратися в ринкових обставинах, пристосовуватися до них, діючи не тільки і не стільки наказами, скільки володіючи економічними важелями. Це, звичайно, розуміли і державні верхи. Якщо в партійних документах, що передують («військово-комуністичному») часу з

питання про підбір керівних кадрів незмінно на перше місце ставилися членство в Комуністичній партії і соціальне (пролетарське) походження, то вже в резолюції X з'їзду партії професійна підготовка і здібності з останнього місяця пересунуті на перше. Однак, на практиці часто превалювали колишні підходи і стереотипи. Правляча партія не могла їх подолати, що позначалося і на непослідовності проведення непівських реформ. Вона не тільки не відмовилася від присвоєного нею після приходу до влади права вирішувати всі кадрові питання, але навіть підсилювала свою роль в цьому, причому у власних інтересах. Комуністична партія як і раніше висувала робітників на керівні пости, не рахуючись з рівнем їх освіти, професійної управлінської підготовки.

У зв'язку з цим, проводили ряд заходів щодо підвищення знань і кваліфікації робітників. У 1920-ті роки «висуванців» направляли на навчання до робітфаків, вузів, втузів [12, арк .1-12]. Після їх закінчення — на роботу в органи державного управління. Ці процеси вплинули на підвищення освіченості та професійної підготовки робітників [19, с. 45].

До XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 року) «Комісія Куйбишева» обстежила персональний склад 293 трестів з точки зору партійності та соціальної приналежності їхніх керівників. На самому з'їзді був приведений уривок з доповіді «Комісії Куйбишева» (за даними 28 трестів) про підбір особового складу кадрів трестів і підприємств, в якому зазначалося: «Значна частка провини за важкий і безгосподарний стан ряду трестів лежить на невмілому, безсистемному, необережному підборі складу правління трестів»; за існуючої системи підбору кадрів «і професійними, і господарськими, і партійними органами жодна з зазначених організацій не несе або, вірніше, психологічно не відчуває себе єдино відповідальною за результати невдалого підбору» [2, с. 348]. Цей висновок можна було б віднести і до підбору кадрів у всіх інших галузях управління.

Серед відповідальних працівників — завідуючих основними управліннями, відділами, підвідділами та іншими підрозділами центральних державних відомств, врахованих у Центральному комітеті (ЦК) партії, відсоток робітників піднявся з 21,4% на XII з'їзду партії до 25% на XIII з'їзду в травні 1924 року [14, с. 198]. У звіті ЦК на XIII з'їзді РКП(б) І.В. Сталін навів деякі дані про «членів вищих державних установ» — колегій, завідувачів головними відділами та їх помічників: робітників — «минулого року — 19%, цього року — 21%», при цьому він додав: «мало» [14, с. 199]. Критика на адресу системи державного апарату лунала на партійних і профспілкових форумах, в центральній

і місцевій пресі. Шлях до його покращення бачився все той же — введення робітників до складу державного апарату.

Вставало питання, якими методами залучати робітників у державний апарат і якими критеріями при цьому керуватися. В минулому практикувалося висунення робітників у державний апарат партійними організаціями і колективами підприємств. Згідно партійним установкам, потрібно було, перш за все, враховувати виробничий стаж і громадську активність кандидата. У постанові XIII з'їзду партії читаємо: при висуванні робітників на державну роботу не слід брати до уваги їх непідготовленість, рівень освіти. Завдання не в тому, щоб зробити їх фахівцями державного управління, а в тому, щоб виховати їх в партійному відношенні, щоб вони «у своїй роботі проводили спільну лінію і знаходилися під її (партії — І.В.) повним і прямим керівництвом» [3, с. 607-608]. Тобто відмовились від лінії професіоналізму при прийнятті кандидати до органів управління держави, яка була прийнята на X з'їзді РКП(б).

Введення робітників до складу державного апарату, не вирішуючи проблеми кадрової системи, створювало нові. На XIV з'їзді ВКП(б) В.В. Куйбишев у звіті очолюваного ним Центральної контрольної комісії заявив, що «висуванство» стало «величезним досягненням в справі поліпшення нашого державного апарату», що десятки тисяч робітників і селян залучаються до нього [4, с. 541]. Однак фахівці, які займалися проблемами праці, розуміли, що проголошувані «успіхи» були ілюзорними, що справа не в кількості «висуванців», а в їх якості, що робітники без освіти не в змозі поліпшити апарат управління. Виникла навіть абсурдна ідея спростити державний апарат, щоб керувати могли «низи» народу. В опублікованій в 1926 році статті директор експериментального інституту техніки управління Е.Ф. Размірович писала, що державне управління має бути побудовано так, щоб всі його функції «від самої незначної до самої вищої» могли вже тепер виконувати і будь-який робочий від верстака, і будь-який селянин від сохи. А для цього ці функції потрібно спростити, тоді їх виконання не потребують «якою б не було особливої підготовки і попередньої спеціалізації» [13, с. 67]

Представляють значний інтерес «Висновки та пропозиції Комісії Секретаріату ЦК ВКП(б) про висуванство», зроблені в 1926 році. Насамперед у них сформульована мета висуванства: а) заміна робочими (і селянами) чужого партії і робітничому класу бюрократичного чиновницького елемента, б) створення нових кадрів адміністраторів та організаторів з робітників і селян, в) викорінення бюрократизму, г) оновлення державного апарату

через залучення робітників. Тут же наведені деякі підсумки висуванства з 1923 року по першу чверть 1926 року: в 1923 році висунуто 568 осіб, в 1924 році — 3096, в 1925 році — 7459. Склад висуванців по їх соціальному становищу: робітників — 75%, селян — 10,3%, службовців — 14%, робітники в основному комуністи, селяни — безпартійні [10, с. 13]. Більшість висуванців мають якийсь стаж низовий партійної, профспілкової чи радянської роботи, висувалися вони, насамперед, партійними організаціями.

7 березня 1927 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про завдання партії в справі висування робітників і селян в держапарат» [10, с. 25], яке пропонувало перейти у висуванні від ударних кампаній до систематичної підготовки кадрів з середовища передових робітників і найбільш близьких до радянської влади селян; намічені кандидатури попередньо обговорювати на загальних зборах робітників; висувати тільки на конкретну, задалегідь визначену роботу. Але керівництво партійних організацій, перебуваючи під постійним пресингом постулату про «опору на робітників» і вимог давати звіти про кількість направлених в державний апарат, було стурбоване в основному кількісними показниками, за якими «нагорі» судили про його роботу.

На XVI з'їзді ВКП(б) Г.К. Орджонікідзе навів дані про частку робітників в управлінні промисловістю: у вищому персоналі — 30-40%, в оперативно-керівному — 17% і реалістично оцінив підсумки кампанії з удосконалення соціального складу керівництва, назвавши 6% висуванців до загального числа кадрів державного управління «дріб'язковими» [5, с. 497]. Нарком фінансів В.Я. Яковлева на з'їзді говорила, що «робота з кандидатами на держслужбу велася безсистемно, безладно. Не визначений характер їх діяльності, одні вважали, що робітники повинні відповідати за поточну роботу, інші пропонували читати їм лекції, треті — засадити їх за вивчення законодавства і так далі» [5, с. 619]. Влада змушена була рахуватися з тим, що висуванство, посилюючи брак кваліфікованих кадрів на промислових підприємствах, в той же час аніскільки не вирішує завдання у вищих державних установах, які на нього поклалися.

Хоча за офіційною версією апарат влади та управління був пролетарським, робочим, насправді він складався в основному з представників непролетарських кіл — «радянських службовців». Восени 1929 року Центральне статистичне управління (ЦСУ) СРСР провело статистичний облік особового складу державного апарату, охопивши понад 1 млн. чоловік. Його висновок: 2/3 працівників вербуються не з пролетарського середовища

[11, с. 33]. Службовці були найбільшим прошарком в державному апараті, між тим, в загальному складі осіб найманої праці їх було всього 25,8% (дані за 1927/1928 звітний рік) [17, с. 57]. До речі, висуванці з робітників і селян, за даними ЦСУ, наприкінці 1929 року становили лише 1,6% загальної кількості працівників радянських установ [11, с. 35].

Майже всі робітники, що прямували до державного (у тому числі господарський) апарату управління, були членами партії. Деякі з них виявилися талановитими організаторами, як, наприклад, призначені в 1926 році директором АМО І.А. Лихачов, ленінградського заводу «Червоний путиловець» В.Ф. Грачов. З жовтня 1922 року по лютий 1923 року газета «Правда» проводила «Конкурс червоних директорів». На її сторінках наводилися відомості про біографії та діяльності 132 директорів підприємств різних галузей промисловості. Більшість з них робітники. Журі конкурсу відзначило 12 директорів як «кращих з кращих». Серед них були С.І. Степанов, в минулому токарь, що став директором Тульського патронного заводу в 1919 році; директор Яхромської бумагопрядильної ткацької фабрики з 1920 року І.А. Клятих, в минулому робочий, що мав тільки початкову освіту; директор Сорновського заводу Н.Д. Данилов, за професією токарь, закінчив 3 класи Сорновського училища; призначений в 1920 році директором Ташинського заводу Г.Я. Гордеев з 2-ма класами освіти. Про ці та ряд інших колишніх робітників, які очолювали підприємства в роки Громадянської війни, «Правда» писала як про хороших організаторів, що виправдали себе на посту керівників заводів і фабрик і в повоєнних умовах [8, с. 20-22]. І в інших областях державного управління зустрічалися керівники з робітників — «самородки», що виявляли здібності і вміння справлятися з дорученою справою в складний неспокійний час. Однак переважна більшість призначенців у всіх сферах державного управління, що зайняли керівні пости по політично-ідеологічних міркувань партійних органів, такими якостями не володіли.

Отже, з переходом до непу та утворенням СРСР потребувалося створення системи органів влади, що відрізняється чіткою взаємодією між її ланками. Крім того, політична обстановка в країні, що виражалася в закріпленні однопартійності, потребувала створення надійного механізму утримання влади, який був знайдений в апаратній системі на всіх рівнях. Соціальною опорою комуністичної партії, котра була єдиною правлячою партією країни, був робітничий прошарок. Тому, було закономірним те, що елементом кадрової політики держави було висуванство робітників з

низів до правлячої верхівки. Однак, через брак професійних знань це створювало нові проблеми, такі як невідповідність досвіду до зайнятої посади, малограмотність керівників. Фактично, робітники у системі управління займали посади, які не потребували специфічних знань. В основному це були посади, від котрих залежала загальнополітична направленість діяльності відомства. В той же час, під час призову робітники «від станка», які направлялися на державні посади, за короткі строки отримували додаткову освіту, тим самим підвищували загальний рівень знань у державі. Ще одним позитивним явищем було виявлення талановитих управлінців серед низових прошарків суспільства. Однак, головна мета — викоринити проблему бюрократизму в державному апараті, за рахунок призову робітників не була досягнута.

Література:

1. X съезд РКП(б) [Текст]: Стенографический отчет / М.-Л. : Партийное издательство, 1933. — 954 с.
2. XII съезд РКП(б) [Текст]: Стенографический отчет / М. : Политиздат, 1968. — 904 с.
3. XIII съезд РКП(б). [Текст]: Стенографический отчет / М.-Л. : Государственное издательство, 1933. — 970 с.
4. XIV съезд ВКП(б) [Текст]: Стенографический отчет / М. : Госиздат, 1926. — 1036 с.
5. XVI съезд ВКП(б) [Текст]: Стенографический отчет / М.-Л. : ГИЗ, 1930. — 782 с.
6. Бажанов В.А. Восхождение к абсолютной власти (большевики и советское государство в 20-е годы) [Текст] / Валентин Александрович Бажанов. — Минск : Тесей, 1995. — 272 с.
7. Гимпельсон Е.Г. Политическая система и НЭП: неадекватность реформ [Текст] / Ефим Гилевич Гимпельсон // Отечественная история. — М., 1993. — № 3. — С. 15-23.
8. Єфіменко Г.Г. Радянська модернізація 1920-1930-х років [Текст] / Геннадій Григорович Єфіменко // Український історичний журнал. — К., 2002. — № 5. — С. 3-24.
9. Игрицкий Ю.И. Снова о тоталитаризме [Текст] / Юрий Иванович Игрицкий // Отечественная история. — М., 1993. — № 1. — С. 45-53.
10. Коммунисты в составе аппаратов госучреждений и общественных организаций [Текст] // Итоги всесоюзной партийной переписи 1927 г. — М., 1929. — 94 с.
11. Мовчан О.М. Робітничий рух на Україні (20-ті рр.) [Текст] / Ольга Миколаївна Мовчан // Український історичний журнал. — К., 1999. — № 1. — С. 31-41.
12. Об организации обучения руководящих кадров на местах [Текст] // Державний архів Одеської області, Ф. Р-969 Одесский окружной исполнительный комитет совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. 1923-1930 гг. Оп. 5. Дело № 135. — 12 л.
13. Размирович Е.Ф. НОТ, РКИ и партия. К постановке вопроса о технике управления [Текст] / Е.Ф. Размирович. — М., 1926. — 127 с.
14. Руководящие кадры РКП(б) и их распределение [Текст] / Иосиф Виссарионович Сталин // Сочинения в 14-ти томах. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1924. — Т. 6. — 328 с.
15. Симонов Н.С. Демократическая альтернатива тоталитарному НЭПу [Текст] / Николай Сергеевич Симонов // История СССР. — М., 1992. — № 31. — С. 36-50.
16. Симонов Н.С. Термидор, Брюмер или Фрюктидор?: Эволюция сталинского режима власти: прогнозы и реальностью [Текст] / Николай Сергеевич Симонов // Отечественная история. — М., 1993. — № 4. — С. 28-37.
17. Челябинов Н. Проблема реконструкции госаппарата [Текст] / Н. Челябинов // Советское государство и революция права. — М. : Издательство Коммунистической Академии, 1930. — № 7. — С. 52-64.
18. Шмелев Н.П. Новое — хорошо забытое старое [Текст] / Николай Петрович Шмелев // Вопросы экономики. — М., 1994. — № 4. — С. 30-38.
19. Яцук Т.Ф. Ускоренные способы подготовки кадров управления в 20-е гг. XX в. [Текст] // Русский вопрос: история и современность ; Материалы Всероссийской конференции. — Омск : ОмГУ, 1994. — С. 44-48.

Дубчак И.В. Рабочие в советском государственном аппарате в период нэпа (1921-1929 годы). —Статья.

Аннотация. На данном этапе создания государства в Украине в органы власти все чаще привлекаются новые управленцы. Эти явления и обусловили актуальность рассмотрения такой проблемы как становление кадровой политики в СССР в 1920-х годах, то есть в период формирования органов государственного управления.

Целью исследования является механизм кадровой политики, пути ее реализации на наивысшей ступени государственного управления СССР, привлечения работников в ряды управленцев в период новой экономической политики.

В процессе исследования автором был использован ряд общенаучных и специальных методов, в частности систематизации, сравнения, синтеза, статистики, индукции и дедукции.

Материал статьи наглядно показывает, что попытка выдвижения **на первый план профессиональных** качеств работников, принятых на X съезде РКП(б) была впоследствии отвергнута. Преимущество в выборе кадров отдавалось при условии принадлежности к коммунистической партии.

Положительными явлениями кадровой политики можно считать поднятие общего уровня образования и выявления талантливых управленцев среди рабочих. Однако, главная цель — искоренение проблемы бюрократизма в государственном аппарате не была достигнута.

Ключевые слова: новая экономическая политика, кадровая политика СССР, призыв рабочих в органы управления, бюрократизм.

Dubchak I.V. Working in the Soviet state apparatus in the period of NEP (1921-1929 years). — The Article.

Summary. At this stage of state-building in Ukraine the authorities are increasingly attracted new managers. These phenomena led to the relevance of the consideration of such problems as the formation of personnel policy in the USSR in 1920-ies, i.e. during the formation of the government.

The aim of the study is the mechanism of personnel policy, the ways of its realization at the highest levels of USSR public administration, involvement of employees in the ranks of managers in the period of the new economic policy.

In the research process, the author has used a number of General scientific and special methods, in particular ordering, comparison, synthesis, statistics, induction and deduction.

The article demonstrates that the attempt of the promotion of the professional qualities of workers, adopted at the Tenth Congress of the RCP(b) was subsequently rejected. A choice of frames was given under the condition of belonging to the Communist party.

Positive phenomena personnel policy can be considered as raising the General level of education and identify talented managers among the workers. However, the main goal is the eradication of the problem of bureaucracy in the state apparatus was not achieved.

Keywords: the new economic policy, personnel policy of the USSR, the recruitment of workers in the management bodies, bureaucracy.

Машкевич С.В.

*доктор физико-математических наук,
ведущий научный сотрудник Института теоретической физики
им. Н.Н. Боголюбова Национальной Академии наук Украины (Киев)*

ИСТОРИЯ ФУНИКУЛЕРА В КИЕВЕ

Аннотация. Статья посвящена истории киевского фуникулера (прежнее название — Михайловский подъем). Рассказывается о его строительстве, роли в системе киевского городского транспорта и основных этапах его работы, а также о других проектах подобного рода.

Ключевые слова: Киев, городской транспорт, Михайловский подъем, фуникулер.

Киев стал первым городом Российской империи, в котором появился городской электротранспорт (электрический трамвай, в 1892 году). Этому способствовал, в частности, сложный киевский рельеф: на крутом Александровском (Владимирском) спуске, соединяющем Крещатик с Подолом, применить конную или паровую тягу оказалось невозможным. По той же причине Киев стал вторым, после Одессы, городом империи, где был открыт канатный трамвай, или фуникулер.

Кратчайший путь, соединяющий киевский Старый город с Подолом, центром коммерческой и деловой активности в XIX веке, проходит по Андреевскому спуску. Проложить по этому спуску «рельсовый паровой путь, для подъема тяжестей» предложили штабс-капитан Гуго Модль и инженер Николай де Балог не позднее 1883 года¹. В июле 1884 года дума утвердила проект соглашения города с Модлем и де Балогом², а в октябре 1885 года Министерство внутренних дел разрешило устройство подъема³. Однако проект не был реализован, так как не было достигнуто соглашение между предпринимателями и министерством относительно устава будущего предприятия⁴.

В 1895 году новый проект «электрического подъема по Андреевской горе» составил Общество Киевской городской железной дороги (КГЖД) — частное предприятие, к тому времени уже эксплуатировавшее линии конки, парового и электрического трамвая. Новая линия планировалась как продолжение Владимирской линии трамвая на Подол. На рельсы предполагалось установить две платформы, соединенные канатом, переброшенным через шкив у верхней точки пути,

и таким образом уравновешивающие друг друга. На эти платформы должны были заезжать трамвайные вагоны вместе со всеми пассажирами⁵. Трасса проектируемого подъема проходила не по Андреевскому спуску, а непосредственно по склону горы, от усадьбы Феофила Дузинкевича, которая располагалась по обеим сторонам Андреевской церкви [6], до конца Андреевской улицы на Подоле; длина подъема составляла 90 саженей (192 метра) при уклоне 30% [7].

Условия сооружения Андреевского подъема были зафиксированы в договоре Общества КГЖД с городом в 1898 году. На разработку технического проекта и его утверждение Министерством внутренних дел потребовалось около трех лет. Однако в 1901 году Общество обратилось в городскую думу с ходатайством об изменении трассы новой линии. Взамен Андреевского подъема предлагалось устроить Михайловский подъем, от верхней станции у Михайловского монастыря до нижней у конца Боричева тока. Ходатайство было удовлетворено думой⁸.

В техническом отношении этот проект ничем не отличался от предыдущего, благодаря чему новое утверждение не требовалось⁹. Но затем по результатам дополнительного исследования проект был изменен. По-прежнему к верхней и нижней станциям подъема (встречается новое название «Владимирский подъем», но оно не закрепилось) должны были подходить трамвайные пути. Однако теперь предполагалось прикрепить к канатам не платформы для трамвайных вагонов, а отдельные вагоны, вместимостью по 60 пассажиров каждый. Это упрощало устройство подъема, но вынуждало пассажиров делать пересадку на верхней и нижней станциях — с трамвая на фуникулер и обратно. С другой стороны, Общество предполагало, что «помимо обычной перевозки массы пассажиров из Старого города на Подол и обратно, Владимирский подъем летом будет подвозить много гуляющей публики

⁵ Киевлянин. — 28 октября 1895.

⁶ ДАК. — Ф. 163. — Оп. 41. — Спр. 5252. — Арк. 25.

⁷ Киевлянин. — 16 июля 1896.

⁸ Известия Киевской городской думы. — 1901. — № 10. — С. 3-4, 9.

⁹ Киевлянин. — 15 октября 1901.

¹ Известия Киевской городской думы. — 1883. — № 12. — С. 394.

² ДАКО. — Ф. 9. — Оп. 2. — Спр. 182. — Арк. 1-13в.

³ ДАКО. — Ф. 9. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 485.

⁴ ЦДІАК. — Ф. 442. — Оп. 570. — Спр. 51. — Арк. 26.

на Владимирскую горку» — для этого пересадка на верхней станции не требовалась¹⁰.

Летом 1903 года был утвержден новый проект Михайловского подъема, составленный инженером Артуром Абрагамсоном¹¹. Верхняя часть пути проходила по железобетонному виадуку, нижняя — в выемке. Длина линии составила около 200 метров, средняя крутизна уклона — 37%. Земляные работы были поручены подрядчику Козлову (предстояло переместить более 2000 кубических сажень, т.е. около 20 000 м³, земли)¹², железобетонные работы — инженеру Пятницкому. Всё механическое оборудование (проволочные канаты, верхнее строение пути и вагоны) было заказано в Швейцарии, на заводе Белля, близ Люцерна.

Параллельно со строительством подъема, в августе 1904 года началось строительство новых отрезков трамвайных линий: от Александровской (Контрактной) площади по Боричеву току к нижней станции подъема¹³ и от Софийской площади до Михайловского монастыря, к верхней станции¹⁴. Строительство подъема и трамвайных линий было закончено к весне 1905 года. 26 апреля (9 мая н. ст.) официальная комиссия, в присутствии инженеров Абрагамсона и Пятницкого, произвела осмотр, освидетельствование и испытание под максимальной нагрузкой виадука, пути и вагонов. Результаты оказались удовлетворительными. Общество КГЖД официально обратилось в городскую управу с ходатайством о разрешении открыть движение по новой, «Михайловской» линии трамвая, от здания Присутственных мест (на нынешнем Владимирском проезде) до Контрактной площади, в состав которой входил подъем. Двумя днями позже началось пробное движение вагонов по подъему, для обучения персонала¹⁵.

Церемония открытия подъема состоялась 7 (20) мая 1905 года, в присутствии командующего войсками Киевского военного округа генерал-лейтенанта Владимира Сухомлинова, киевского городского головы Василия Проценко, гласных городской думы, представителей Общества КГЖД, строителей и приглашенных гостей. Пассажирское движение началось на следующий день, 8 (21) мая. Михайловский подъем был включен в общую систему тарифных участков трамвая; всё протяжение новой линии, от Софийской площади до Подола, составляло один участок, на который следовало покупать один билет стоимостью 5 копеек (отдельных билетов на фуникулер, таким

образом, не было). Вагоны фуникулера двигались со скоростью около 2 метров в секунду, что позволяло преодолевать 200-метровую длину подъема приблизительно за полторы минуты. Общая стоимость проекта составила 160 тыс. рублей¹⁶.

Первая серьезная проблема в работе Михайловского подъема возникла менее чем через год после его открытия. Склон Владимирской горки был подвержен оползням, вызванным, в частности, активностью подземных вод в этих местах. В марте 1906 года в железобетонных опорах виадука были обнаружены трещины, вызванные оползнем. С 21 марта (3 апреля) движение вагонов фуникулера было прекращено до выяснения его состояния [17]. Для обнаружения причины оползня в склоне горы были прорыты буровые скважины; с шестой попытки удалось обнаружить «довольно стремительный подземный поток». Этот поток был отведен в сторону, после чего приступили к ремонту поврежденного виадука¹⁸. К началу июля исправления были закончены, после чего в течение нескольких дней производилось пробное движение вагонов с полной нагрузкой. Комиссия, осмотревшая подъем, разрешила возобновить движение, «при обязательном условии тщательного и постоянного наблюдения за состоянием грунта на территории подъема»¹⁹. Движение было открыто 7 (20) июля. Перерыв в работе фуникулера вызвал как неудобства для пассажиров, которые вынуждены были совершать поездки между Старым городом и Подолом кружным путем (что было дольше и дороже), так и значительный убыток для Общества КГЖД²⁰.

Несмотря на продолжавшуюся работу по дренированию склонов Владимирской горки, подобные проблемы обнаруживались и в последующие годы; так, в 1907 году было зафиксировано отклонение колонн виадука и смещение рельсового полотна на 23 миллиметра²¹; в 1908 году — отклонение колонн, трещины в зданиях верхней и нижней станций, оседание рельсового полотна в выемке²². Однако длительных перерывов в движении, насколько нам известно, более не было.

В апреле 1912 года было проведено испытание стального каната и вагонных тормозов (до того эти части механизма фуникулера периодически испытаниям не подвергались). Канат был найден в полной исправности. В ходе испытаний смоделировали разрыв каната (внезапное

¹⁰ Киевлянин. — 10 февраля 1902.

¹¹ Киевлянин. — 27 августа 1903.

¹² Киевлянин. — 28 октября 1903.

¹³ Киевлянин. — 15 августа 1904.

¹⁴ Киевлянин. — 28 августа 1904.

¹⁵ Киевлянин. — 29 апреля 1905.

¹⁶ Киевлянин. — 8 мая 1905.

¹⁷ Киевлянин. — 22 марта 1906.

¹⁸ Киевлянин. — 29 июня 1906.

¹⁹ ДАКО. — Ф. 1. — Оп. 323. — Спр. 71. — Арк. 2.

²⁰ Киевлянин. — 7 июля 1906.

²¹ Киевская мысль. — 26 октября 1907.

²² Киевлянин. — 11 октября 1908.

ослабление его натяжения, что должно вызывать автоматическое торможение вагона, путем захвата рельсов) и обнаружили, что вагон при этом останавливается, пройдя 0,15 сажени (32 сантиметра)²³. Еще один осмотр подъема на предмет безопасности состоялся в мае 1913 года, с акцентом на состояние шпал. Обнаружилось, что 40 шпал из 230 были в той или иной мере разрушены под действием атмосферных условий²⁴. Было констатировано, что необходим срочный ремонт (шпалы — важнейший элемент безопасности, так как в случае экстренного торможения вагона они принимают на себя его вес), однако произведен он, по-видимому, не был.

В период 1917—1921 годов, в условиях экономического кризиса и военных действий (иногда в самом городе), фуникулер, в отличие от трамвая, работал почти безостановочно. Фуникулер, за счет того, что его вагоны почти уравнивают друг друга, и для приведения их в движение не требуется большого усилия, потребляет мало электроэнергии. Это и позволяло ему продолжать работать в условиях дефицита электричества, когда трамвайное движение прекращалось полностью или почти полностью. В начале апреля 1921 года, когда кризис трамвайного хозяйства был в разгаре, средний дневной доход от фуникулера был выше, чем от трамвая (89 тыс. рублей и 70 тыс. рублей, соответственно)²⁵ — при том, что трамвайный тариф был выше.

До ноября 1917 года фуникулер продолжал считаться частью Михайловской линии трамвая, и отрезок от Присутственных мест до Подола оставался одним тарифным участком. С 14 (27) ноября 1917 года тарифные участки были отменены. Михайловский подъем стал считаться отдельным трамвайным маршрутом № 15. На проезд по нему впервые установили отдельный тариф, ниже, чем трамвайный (50 коп. и 75 коп., соответственно)²⁶. В дальнейшем тарифы повышались, но тариф на фуникулер продолжал оставаться ниже трамвайного. В июне 1919 года Коммуналдел губисполкома высказал идею установить на фуникулере асимметричный тариф: на подъем — 1 рубль, на спуск — 50 копеек. Предложение было повторено дирекцией КГЖД в октябре того же года (с другими цифрами: на подъем — 2 рубля, на спуск — 1 рубль), с мотивацией: «<...> спускающиеся пассажиры не только не потребляют энергии, но сами служат двигателями подъема» [27]. Эта идея, однако, не была воплощена в жизнь; тариф остался

симметричным. С 22 июня он был повышен до 1 рубля (на трамвае — до 3 рублей)²⁸.

В условиях гиперинфляции начала 1920-х годов тариф на фуникулер, хотя и оставался ниже трамвайного, возрастал временами до такой степени, что многие не могли позволить себе оплатить поездку на этом транспорте. В июле 1921 года подъем или спуск обходился в 200 рублей. «Учитывал ли Заведывающий Коммуналтрамваями, кто пользуется подъемом? Учитывал ли Коммуналдел, что большая часть из этих тружеников получают 4 800 руб. в месяц, а теперь приходится тратить 6 000 руб. в месяц, чтобы только подняться подъемом к центру города?» — спрашивал некий автор письма в газету «Киевский пролетарий»²⁹. Известно, что в августе 1921 года решением Коммуналдела был разрешен бесплатный проезд на трамвае рабочих, ехавших на работу и назад³⁰; предположительно, то же относилось к фуникулеру. С переходом на золотой рубль зарплаты и тарифы стабилизировались. В середине 1920-х годов поездка на фуникулере стоила 5 копеек³¹, при средней зарплате около 60 рублей в месяц³².

Весной 1926 года был разработан проект удлинения фуникулера до пересечения с улицей Революции (Петра Сагайдачного), что обеспечило бы соединение с трамвайными маршрутами № 1 и 2, курсировавшими по этой улице³³. (Трамвайная линия по Боричеву Току задолго до этого была разрушена оползнями. Чтобы попасть на нижнюю станцию с улицы Революции, пассажирам приходилось преодолевать 105 ступенек, поднимаясь на высоту четырехэтажного дома). Однако в последующие два года работ в этом направлении не велось, а затем произошла катастрофа.

15 июня 1928 года, в 11 часов вечера, через полчаса после окончания движения, при плановой замене кабеля верхний вагон сорвался, полетел по рельсам вниз и врезался в нижний вагон. Жертв не было, благодаря отсутствию в вагонах пассажиров, но слесарю, работавшему под верхним вагоном, оторвало руку³⁴. Как показало обследование, проведенное через несколько дней, автоматические тормоза на верхнем вагоне сработали, но не смогли удержать его на рельсах — по-видимому, из-за неровного профиля последних. «[М]еханические части вагонов имеют изношения, общее состояние вагонов — ветхое, шпалы на путях как видно не заменялись с момента

²³ ДАК. — Ф. 163. — Оп. 54. — Спр. 111. — Арк. 3.

²⁴ Киевлянин. — 25 мая 1913.

²⁵ ДАКО. — Ф. Р-1. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 380.

²⁶ ДАК. — Ф. 209. — Оп. 1. — Спр. 25. — Арк. 188.

²⁷ ДАКО. — Ф. Р-432. — Оп. 3. — Спр. 67. — Арк. 6-6зв, 18-18зв.

²⁸ ДАК. — Ф. 209. — Оп. 1. — Спр. 26. — Арк. 298.

²⁹ Киевский пролетарий. — 15 июня 1921.

³⁰ Вісті Київського губвиконкому. — 5 серпня 1921.

³¹ Киевский пролетарий. — 16 июля 1925.

³² <http://opocuu.com/wages.htm>

³³ Киевский пролетарий. — 3 марта 1926.

³⁴ Вечерний Киев. — 16 июня 1928.

постройки подъема и к настоящему моменту большинство из них погнило», — говорилось в акте обследования. Изначально предполагалось, что перерыв в работе фуникулера составит два месяца, но ремонт затянулся. К сентябрю были построены новые вагоны, но замена шпал и рихтовка рельсов даже не была начата³⁵.

Вместе с тем, вынужденное бездействие фуникулера позволило заняться его продлением. Вопрос был положительно решен в июле того же 1928 года. Автором проекта продления стал инженер Валерий Тимченко, который за полтора десятка лет до того построил Дарницкий мототрамвай. Согласно этому проекту, нижняя станция располагалась во дворе усадьбы № 69 по улице Революции³⁶. К концу января 1929 года основные работы были закончены, и месяцем позже предполагалось возобновить движение³⁷. Однако 7 февраля произошла еще одна катастрофа. Новый вагон, стоявший на старой нижней станции, при попытке спустить его на новую станцию сорвался, проехал около 15 метров и врезался в тупик³⁸. На этот раз повреждения вагона были сравнительно невелики. Движение, после необходимого ремонта, было вновь открыто 2 мая 1929 года. Тариф, как и ранее, составлял 5 копеек³⁹. Продление фуникулера дало положительный эффект: благодаря большему удобству значительно возросло количество пассажиров. До продления средняя дневная выручка составляла 120-130 рублей, после продления — не менее 200 рублей (в праздничные дни — значительно больше)⁴⁰.

В ноябре 1929 года Михайловский подъем был переименован в подъем имени Андрея Иванова⁴¹ (одного из руководителей Январского восстания 1918 года, в 1919-1920 годах — председателя губревкома, фактического главы города). В середине 1930-х годов вместо слова «подъем» начинает употребляться слово «фуникулер». Название «фуникулер им. Андрея Иванова» официально существовало до начала 1990-х годов.

На вторую пятилетку (1933—1937 годы) было запланировано строительство трех новых механических подъемов (фуникулеров) в Киеве: по улице Смирнова-Ласточкина, на Андреевской горе и к мосту имени Евгении Бош (у нынешнего моста метро)⁴². В 1935 году, в связи со строительством на Михайловской площади правительственного

центра, запланировали перенести трассу существующего фуникулера: новая верхняя станция должна была разместиться у Андреевской церкви⁴³. Эти планы не были реализованы.

Работа фуникулера во время немецкой оккупации Киева 1941-1943 годов характеризуется той же особенностью, что и в период гражданской войны. Трамвайное движение зачастую прерывалось из-за трудностей с электроснабжением, тогда как фуникулер, потреблявший мало электроэнергии, работал почти непрерывно. Движение, прерванное 18 сентября 1941 года, когда Красная армия оставила Киев, было восстановлено 5 октября (движение трамвая — 18 октября). В течение последующих шести месяцев фуникулер не работал всего 4 дня; за это время, т.е. до конца марта 1942 года, он перевез 525 тыс. пассажиров⁴⁴, с апреля 1942 по март 1943 года — 1,050 млн (для сравнения, за 1935 год — более 5 млн.⁴⁵). Тариф на фуникулер в годы оккупации менялся от 20 копеек (с октября 1941 года) до 30 копеек (с 16 ноября) и затем 40 копеек (с февраля 1942 года)⁴⁶.

При отступлении из Киева немецкой армии фуникулер вновь прекратил работу. Через три недели после освобождения, 27 ноября 1943 года, он снова встал в строй. Тариф сначала оставался прежним — 40 копеек (для красноармейцев — 20 копеек)⁴⁷, а с 1 декабря 1945 года был снижен, одновременно с трамвайным, до 15 копеек (для военных — 10 копеек)⁴⁸. Этот тариф существовал вплоть до денежной реформы 1961 года (изменения масштаба цен в 10 раз), по результату которой был округлен до 2 копеек.

В 1949 году Киевским горсоветом было принято еще одно решение о строительстве второго фуникулера — на этот раз от Парковой дороги до Днепровской набережной — который планировалось открыть годом позже⁴⁹. Этот проект, как и подобные довоенные проекты, не был воплощен в жизнь. Вместе с тем к середине 1950-х годов вновь возник вопрос о реконструкции существующего фуникулера. Проект реконструкции, с заменой вагонов, начали разрабатывать в 1954 году⁵⁰. Новые вагоны были изготовлены на Киевском заводе электротранспорта в конце 1957 года⁵¹; движение фуникулера было закрыто

⁴³ Пролетарська правда. — 1 березня 1935.

⁴⁴ ДАКО. — Ф. Р-2354. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 31.

⁴⁵ Більшовик. — 13 грудня 1935.

⁴⁶ С. Машкевич. Громадський транспорт Києва за часів німецької окупації (1941–1943) // Етнічна історія народів Європи. — 2010. — № 33. — С. 127-135.

⁴⁷ Київська правда. — 3 грудня 1943.

⁴⁸ ДАК. — Ф. Р-10. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 256.

⁴⁹ ДАК. — Ф. Р-10. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 61.

⁵⁰ Вечірній Київ. — 9 лютого 1954.

⁵¹ Вечірній Київ. — 6 січня 1958.

³⁵ ДАК. — Ф. Р-319. — Оп. 1. — Спр. 25. — Арк. 1, 9.

³⁶ Вечерний Киев. — 9 июля 1928.

³⁷ Пролетарська правда. — 31 січня 1929.

³⁸ Пролетарська правда. — 8 лютого 1929.

³⁹ Пролетарська правда. — 1 травня 1929.

⁴⁰ Пролетарська правда. — 23 травня 1929.

⁴¹ Вечерний Киев. — 25 ноября 1929.

⁴² ДАК. — Ф. Р-11. — Оп. 1. — Спр. 1012. — Арк. 7зв.

16 сентября 1958 года⁵² и возобновлено, после капитального ремонта и замены вагонов, 20 декабря того же года⁵³.

Во второй половине XX века значение киевского фуникулера как транспортного средства постепенно снижалось, ввиду появления альтернатив (в частности, в 1976 году на Подоле появилось метро). В конце 1970-х годов он перевозил в среднем 1,5 миллиона пассажиров в год — менее одной трети от аналогичного показателя 1935 года. Появились предложения заменить его эскалатором или скоростным лифтом, однако решено было сохранить фуникулер как исторический памятник города. В 1979 году была запланирована еще одна реконструкция фуникулера, с заменой вагонов⁵⁴. Она состоялась в 1984 году; движение по окончании реконструкции открылось 29 декабря⁵⁵.

В 1987 году тарифы на проезд всеми видами киевского городского транспорта, включая фуникулер, были унифицированы: плата за проезд составила 5 копеек. В апреле 1991 года тариф возрос в три раза. В последовавший за этим пятилетний период гиперинфляции стоимость проезда на фуникулере в основном совпадала с таковой в трамвае, троллейбусе и автобусе, хотя некоторое время была ниже⁵⁶. В настоящее время тариф на фуникулер совпадает с тарифом на наземный транспорт (по состоянию на октябрь 2014 года — 1 грн. 50 коп.).

Сегодня киевский фуникулер продолжает выполнять транспортную функцию, соединяя верхний город с Подолом по кратчайшему пути, и вместе с тем является одной из достопримечательностей Киева. Заметная часть пассажиров пользуется им не с целью перемещения, а в качестве своеобразной экскурсии по исторической части города.

Машкевич С.В. Історія фуникулера в Києві. — Стаття.

Анотація. Стаття присвячена історії київського фуникулера (колишня назва — Михайлівський підйом). Розповідається про його будівництво, роль у системі київського міського транспорту та основні етапи його роботи, а також про інші проекти подібного роду.

Ключові слова: Київ, міський транспорт, Михайлівський узвіз, фуникулер.

Mashkevich S.V. History of the Kiev funicular. — The Article.

Summary. The article is dedicated to the history of the Kiev funicular (formerly known as Mikhailovsky ascent). Its construction, its role in the Kiev urban transit network and the main stages of its functioning are elucidated. Other projects of similar kind are mentioned.

Keywords: Kiev, public transportation, Mikhailovsky ascent, funicular.

⁵² Вечірній Київ. — 16 вересня 1958.

⁵³ Вечірній Київ. — 20 грудня 1958.

⁵⁴ Вечірній Київ. — 14 червня 1979.

⁵⁵ Вечірній Київ. — 31 грудня 1984.

⁵⁶ С. Машкевич. До історії тарифів на громадський транспорт в Києві // Краєзнавство. — 2012. — № 1. — С. 45-54.

ФІЛОСОФІЯ

Чурсінова О.Ю.

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри філософії

Національного університету «Львівська політехніка»

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТЕХНІКИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І ВІДРОДЖЕННЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА В УКРАЇНІ

Анотація. В статті розглядаються основні напрями розвитку техніки в Західній Європі і в Україні доби Середньовіччя та Відродження в осмисленні тогочасних філософів та сучасних фахівців з філософії техніки.

Ключові слова: техніка, філософія техніки, технологія, наука, практика.

Розвиток техніки і технології в сучасному світі загалом і в Україні зокрема поставив багато питань перед людством: про природу людини, про залежність глибинних засад її життя від природного середовища, про сенс життя окремої людини, спрямованість історичного процесу, майбутнє людської культури і цивілізації. В цьому контексті розвиток філософії техніки в Україні, виявлення взаємозв'язків її ідей та досвіду з відповідною галуззю знань в інших країнах набувають значної **актуальності**; їх варто розглядати як фактор утвердження самосвідомості, адекватної сучасним цивілізаційним загрозам, складовою вироблення загальнолюдської небайдужості і почуття відповідальності за долю прийдешніх поколінь.

Питання про усвідомлення західноєвропейськими мислителями технічного розвитку в епоху Середньовіччя та Відродження розглянуто в низці зарубіжних та вітчизняних джерел [2, 3]. Водночас у вітчизняній літературі майже відсутні спеціальні праці, присвячені процесу формування технічного світогляду в різних частинах європейського континенту, в тому числі в Україні цього періоду. **Метою** даної статті є заповнити цю прогалину і виявити впливи філософських ідей Західної Європи щодо науки і техніки на розвиток технічного поступу і відповідні рефлексії в Україні доби Середньовіччя і Відродження.

Наука і ремесло стали істотно трансформуватися в Середні віки у зв'язку з новим розумінням природи. Природа, за переконанням середньовікових мислителів, — це вже не Бог, як вважали в античності, а творіння Бога. На другому плані, однак, зберігається й античне розуміння природи як самоцінного початку руху і змін. «Хоча створена Богом природа, — безумовно, домінуючий

зміст в середньовічній свідомості, цей зміст відтіняється саме на фоні античного розуміння» [2, с. 93]. «Вогонь за своєю природою, — пише Іоанн Златоуст, — прагне вгору, рветься і летить на висоту... Але із сонцем Бог зробив цілковито протилежне: звернув його промені до землі і змусив світло прагнути вниз, ніби кажучи йому цим положенням, дивись вниз і світи людям: для них ти і створене» [2, с. 394]. Природа, на думку середньовікових філософів, не просто створена Богом, вона призначена для людини, її користі і життя. Отже, природа постає об'єктом задуму й діяльності Бога і наділена практичним значенням для людини. Хоч людина ще не мислить сама творити природу, це — прерогатива Бога, але, стоячи за його широкою спиною, людина ніби приміряється до цього завдання.

Найбільш технічно озброєними в середньовічну добу були архітектура і ремісництво. Будівництво соборів доручалось архітектурним цехам. В організації і техніці будівництва архітектори і ремісники покладалися на традиційні знання. Однак не завжди їх рівень був достатній для потреб практики. Так, під час будівництва Міланського собору, розпочатого 1386 р., несподівано виникли проблеми математики і статички. На диспуті між досвідченими практиками і теоретиками-обчислювальниками пропонувалися два різні підходи до розв'язання однієї проблеми. Вперше техніка і наука змагалися щодо кращих засобів одержання результату. Від античності до раннього Ренесансу напруга між теорією і практикою спочатку мала моральну природу; йшлося про цінність — теоретичне (аналізуюче) чи практичне (корисне) життя. У міланській суперечці не ставилося питання ані про стиль життя, ані про світобачення, а радше про практичне використання теоретичного знання для розв'язання нових проблем. Представник теоретиків був не філософом, а інженером. І саме інженери, художники й математики-практики повинні були зіграти вирішальну роль у розвитку та соціальному схваленні нового типу практично орієнтованої теорії [12, с.104-106]. Дуже ефективний механізм фільтрації щодо небезпечних наслідків

технічних нововведень являла собою середньовічна цехова організація ремісничого виробництва. Дію цього механізму відображає, зокрема, такий запис в актах міської ради Кельна за 1412 р.: «До нас прийшов Вальтер Кезингер, який пропонував будувати колесо для прядіння і кручення шовку. Але порадившись і подумавши, рада прийшла до висновку, що багато хто в місті, кого годує це ремесло, загине тоді. Тому було ухвалено, що не треба будувати і ставити колесо ані зараз, ані колись згодом» [6, с.19].

У рішенні Кельнської ради, яка складалася переважно з представників ремісничих гільдій, головну роль, безумовно, відіграло розуміння соціально-економічної стабільності в місті. За цим рішенням проглядається також логіка традиційної культури — відмова прийняти не стільки одиничну технічну інновацію, скільки ланцюг наступних економічних і соціальних інновацій. У випадку ж впровадження прядильного колеса ці інновації довелося б здійснити саме для того, щоб майстри і підмайстри шовкоткацького цеху не загинули з голоду.

Ремісничі гільдії, які були в Середні віки однією з головних інстанцій регулювання й оцінки технічних нововведень, не варто розглядати як регресивну силу, заздалегідь налаштовану проти будь-якого технічного вдосконалення. Це відбувалося лише в тих випадках, коли таке вдосконалення суперечило цеховим ідеалам соціального впорядкування. Коли йшлося про життя і смерть ремісничого цеху, опір інновації міг бути лише стійким і тривалим.

Отже, традиційна культура постає як своєрідний фільтр, через який пропускаються різні інновації (і не тільки технічні). Цей механізм був не стільки гальмом технічного чи іншого прогресу, скільки соціокультурним стабілізатором, що передбачає деякі небезпечні наслідки різноманітних інновацій, а в низці випадків елімінує самі інновації. При цьому мають місце технічний прогрес і технологічні прориви. Можливими є й раптові прозріння, які провіщали подальший дискурс філософії техніки. Однак вони не створюють екзистенціальних проблем у цьому соціокультурному контексті. Відповідно, техніка і її наслідки стають об'єктом філософської рефлексії, але лише як периферійна тема.

Наведене свідчить про гуманістичні тенденції Середньовіччя, які виявилися, зокрема, у ставленні до технічних новацій, і про деякий демократизм у вирішенні їх долі. У середні віки техніку розглядали більше як практичну майстерність будівельника, винахідника, її ставили на один рівень з ремеслом. Між нею і наукою починається суперечка за вироблення кращих засобів одержання

результату. Питання співвідношення теорії і практики вирішувалося з теологічного погляду. А оскільки теорія виявила недоліки традиційного знання для розв'язання нових проблем (наприклад, під час будівництва грандіозних готичних соборів), акцент зміщується на схвалення і розвиток практично орієнтованої теорії та практичного винахідництва.

Інженери, художники і математики епохи Відродження зіграли вирішальну роль у становленні нового типу практично орієнтованої теорії. Змінився і соціальний статус ремісників, які у своїй діяльності досягли вищих рівнів ренесансної культури. В епоху Відродження, починаючи ще з раннього Середньовіччя, тенденція до всеосяжного розгляду і вивчення предмету відображалася у формуванні ідеалу енциклопедично розвиненої особистості вченого й інженера, однаково обізнаного в різних галузях науки і техніки. Епоха Відродження відкриває новий етап взаємодії техніки й науки.

В середині XIII ст. Р. Бекон в «*Epistola de secretis operibus et naturae*» дає приголомшливий прогноз майбутніх технічних винаходів — пароплав, автомобіль, літак, телескоп. Щоправда, для Р. Бекона, який оголосив пріоритет досвідної науки, саме практичний результат має найбільше значення, а користь постає при цьому як важливий критерій божественного служіння [4, с. 165].

Першу серйозну спробу подолати традицію, що різко протиставляла теоретичну і практичну діяльність в цей період, спостерігаємо у творчості одного з видатних представників цієї епохи — Леонардо да Вінчі, який у своїй науковій діяльності повністю реабілітував досвідне пізнання, практику загалом. «Мої предмети, — говорив він, — народились з простого і чистого досвіду, який є справжнім учителем...» [8, с. 49]. Річ у тому, що саме досвід є джерелом достовірного знання, лише він «не помиляється, а помиляються тільки судження наші» [8, с. 52]. От, власне, через що ті науки, «які не породжені досвідом, батьком будь-якої достовірності», Леонардо да Вінчі оголошує порожніми і повними помилок [9, с. 81]. Однак це не означає, що він був прихильником однобічного, абстрактного підходу, інакше кажучи, «плаского емпіризму». Навпаки, враховуючи надзвичайну важливість практичної діяльності, він все ж вважав, що практика без справжньої основи, а саме знань, сліпа й подібна до кормчого, який ступив «на корабель без компаса і керма» [8, с. 53]. Тільки в єдності з теорією, наукою практика стає дієвою і плідною, адже, за висловленням Леонардо да Вінчі, «наука — капітан, практика — солдати».

Гармонійне поєднання в концепції Леонардо да Вінчі обох аспектів діяльності — теоретичного і

практичного — дозволило йому стати не просто видатним ученим, але й неперевершеним винахідником. У своїй багатогранній творчій діяльності він не тільки сформулював низку важливих наукових ідей, які втілилися в подальшому розвитку наукового пізнання, але й розробив численні технічні проекти в гідротехніці, військовій справі, будівництві кораблів та інших сферах.

Леонардо да Вінчі відроджує авторитет і теоретичної науки. Техніка більшою мірою розглядається як продовження природи: те, що може бути сконструйоване — це межі самої природи. Тому пізнання природи стало ідентичним експериментальному конструюванню.

Серед різноманітних записів, у яких ідеться про його численні винаходи, чи не найбільш популярним є такий: «Як і коли не пишу я про свій спосіб залишатися під водою стільки часу, скільки можна залишатися без їжі. Цього не обнародую і не оголошую я через злу природу людей, які цей спосіб використовували для вбивств на дні моря, проламуючи дно кораблів і топлячи їх разом з людьми, які там перебували; і якщо я вчив інших способів, то це тому, що вони не небезпечні, оскільки над водою показується кінець трубки, за допомогою якої вони дихають, і яка підтримується шкіряним хутром чи корками» [8, с. 284].

Наведений запис — яскравий приклад нового типу рефлексії над технікою і її наслідками. На відміну від Р. Бекона, який цікавився передусім безпосереднім результатом наукових і технічних винаходів, Леонардо да Вінчі більш глибоко задумувався про наслідки впровадження техніки і їх моральне заломлення. Рішення Леонардо про приховування відкритого ним способу довгий час бути під водою (імовірно, йшлося про креслення підводного човна) є індивідуальним вольовим актом, в основі якого — усвідомлення особистої відповідальності винахідника за можливі наслідки технічного винаходу.

Дуже цікава і мотивація, заснована на оцінці ефективності і можливих наслідків потоплення суден і вбивства людей. Імовірно, що в таких ситуаціях багато що залежить від далекоглядності винахідника, його індивідуальних моральних якостей, переконань і забобонів. Не дивно, що випадок з Леонардо досі є серед виняткових прикладів в історії технічного прогресу.

Розглядаючи питання про зв'язок науки і техніки із трансформацією світогляду доби Середньовіччя і Відродження, варто звернутися також до творчості Г. Галілея, який продовжив шлях Леонардо да Вінчі в науковому пізнанні.

Для науково-дослідницького методу Г. Галілея, як і для його творчості загалом, характерний синтез науки і практики. Він розвивав емпіричний

метод, який розробив засновник італійської натурфілософії — Бернардіно Телезіо на противагу аксіоматичному методу Аристотелевої натурфілософії. Під свій метод Г. Галілей прагнув підвести математичну основу. Не відкидаючи, а, навпаки, визнаючи всю важливість аксіоматичної складової частини наукового методу, він вважав, що аксіоми повинні в підсумку спиратися на чуттєвий досвід і привести шляхом математичних перетворень до розробки гіпотез, які, своєю чергою, мають перевірятися тим же чуттєвим досвідом. Отже, шлях наукового пізнання не просто починається досвідом, але й завершується ним. При цьому досвід Г. Галілея розумів механічно, оскільки його зміст загалом зводився до механічного руху і математичних співвідношень. «Ніколи не стану від зовнішніх тіл вимагати іншого, — стверджував Г. Галілей, — ніж величина, фігури, кількість і більш чи менш швидкі рухи» [5, с. 225]. Завдяки експериментальному методу Г. Галілея зміг не просто закласти основи експериментального природознавства, але й фактично покласти початок інженерній справі. Експериментами і тонкими теоретичними розрахунками він не тільки показав нездійсненність положень аристотелевої динаміки, але й точно описав траєкторію руху тіл похилою площиною, розробив теорію математичного маятника і теорію вільного падіння тіл, закони інерції, сформулював класичний принцип відносності і вивів відповідну йому групу перетворень. З іншого боку, він розвивав традицію використання строгих теоретичних розрахунків для розв'язання практичних технічних задач, зробив істотний крок на шляху формування нового типу знань — науково-технічного знання.

Науковий і технічний розвиток не оминув і слов'янські народи. Стисло окреслимо вияви такого розвитку вже на ранніх етапах історії України. Адже без появи технічної діяльності не можна було б очікувати й теоретичних рефлексій щодо нього. Отже, упродовж багатьох сторіч на Русі ремісники і загалом усі, хто мав справу з виготовленням знярядь праці, ювелірних виробів, хто будував собори і фортеці, нагромаджували величезний практичний досвід, вміло послуговуючись досягненнями попередніх століть і тим, що приходило з-за кордону. Досягнення руських практиків у виготовленні ювелірних виробів, зброї і знярядь праці свідчать про те, що на Русі ніколи не існувало бездумного, сліпого копіювання іноземних зразків і досвіду, що руські майстри творчо переробляли досягнення техніки Заходу і Сходу і створювали своє. Без знання властивостей матеріалів, з якими вони мали справу, це було б неможливо. Внаслідок цього практична ініціатива постала тією матеріальною основою,

на яку спиралася теоретична думка російських та українських учених.

У Середньовіччі (IX—XIII ст.) Русь проходила ті ж етапи розвитку технічної думки, що й країни Західної Європи. Одні й ті самі механічні засоби й механізми виникали в нас і на Заході через потреби виробництва, причому в один час. Політичні і культурні зв'язки Русі з Візантією не могли не припускати деяких технічних запозичень. Зв'язки ці були перервані татаро-монгольською навалою. Однак поява багатьох механізмів в нас і в Європі в один і той же історичний період свідчить про загальний технічний прогрес, оснований на технічних досягненнях попередніх періодів. На жаль, бракує даних, щоб говорити докладніше й на конкретних прикладах про розв'язання тих чи інших технічних проблем за часів Київської Русі; частково це зумовлено тим, що джерела, які дійшли до нас, або замовчують їх, або говорять недостатньо повно. І. Печенюк зауважив, що «впродовж століть люди вирішували свої суперечки досить часто за допомогою зброї. Вона як пам'ятка історії й елемент матеріальної культури несе інформацію про рівень і ступінь розвитку тогочасного суспільства, характер і спрямування історичних контактів, соціальні відносини людських спільнот і зберігає в собі передові думки, ідеї й технологічні рішення, від вирішення яких залежало розв'язання проблем, що поставали перед людиною.

Зокрема, інтерес до виготовлення зброї у військовій діяльності Київської Русі виник не випадково. Вихідним пунктом під час вивчення військової справи насамперед є предмети озброєння, що тісно пов'язані з виробництвом матеріальних засобів і його досягненнями. Виявлення етапів еволюції і рівня розвитку озброєння служить основою для встановлення організаційного й родового складу війська Київської Русі, його бойових порядків, техніки та низки інших питань, що характеризують військову справу загалом. Характер оздоблення і декорування зброї як матеріальне втілення ступеня розвитку ремісничого виробництва, міжнародного обміну й технічних досягнень відображає етнічні традиції народів, що проживали на теренах Київської Русі. Аналіз розвитку озброєння дає інформацію і про військову організацію, і про економіко-соціальну структуру суспільства Київської держави» [11].

Особливим явищем у технічному поступі середньовічної і ренесансної Європи загалом та України зокрема є друкарство. Це принципово нова форма реєстрації й поширення інформації, як важливий етап у технічному розвитку Європейського світу. Друкування за допомогою виливних рухомих літер виникло на Заході Німеччини в середині XV ст. і досить швидко поширилося в

усіх районах Західної й Центральної Європи, а впродовж XVI ст. — і на Східну Європу. Поява друкарського верстата була органічно пов'язана з культурним життям саме цього періоду. Йшлося насамперед про потреби тодішньої церкви, але досить швидко друкована книжка стала необхідною і для університетів та інших шкіл. Вона стає знаряддям нової гуманістичної освіти, а в добу Реформації друкована брошура і «летючка» служать пропаганді, розрахованій на якнайширші кола читачів та слухачів.

Значно повільніше еволюціонувало книговидання на сході Європи, зокрема в Україні. Поставши з потреб церкви пізнього Середньовіччя, яка в умовах бездержавності була головною національною інституцією, друкарство з часом ставало чинником і освіти, і літератури, і конфесійних конфліктів [8]. Більш-менш постійне друкарство починається у другій половині XVI ст. Приблизно одночасно з виникненням перших в Україні шкіл нового типу (Львів, Острог), тоді ж виникають перші видавничо-друкарські підприємства. Можна припустити наявність деяких спільних рис історико-культурного розвитку, які зумовили співмірність темпів визрівання передумов для виникнення книговидання. Спершу потреби реформування церкви, зокрема необхідність забезпечити храми книгами з перевіреними уніфікованими текстами, а вже згодом і потреби освіти, торгівлі, адміністрації зумовили впровадження друкарства. Але воно не змогло б розвиватися, якби не було для цього достатніх матеріально-технічних передумов. Комплекс складних умінь і навиків, пов'язаних з виготовленням шрифту та його застосуванням, вимагав наявності фахівців у галузі різьбярства, ливарництва, інших ремесел. Як відомо, заслугою Гутенберга було поєднання в поліграфічному процесі різних виробництв, які існували здавна. Відтак він створив ручний пристрій для виливання шрифту. Це був справжній переворот в організації праці: вперше забезпечено стандартизацію деталей, яка стала передумовою подальшого прогресу всіх виробничих технологій. Симптоматично, що «технічна революція» XV—XVI ст., як і нинішня, розпочалася у сфері інформатики й комунікації.

Отже, передумови для виникнення й поширення друкарства в Україні існували, але, щоб можливість стала реальністю, потрібні були ініціатива й творча активність людей [7, с. 67-68]. У 1572—1573 рр. у Львові Іван Федорович (Федоров) заклав широко відому «друкарню Федорова». Заразом роль його в тогочасному культурному житті важко переоцінити. У лютому 1574 р. у Львові Іван Федоров закінчив друкувати першу відому нам книгу в Україні — «Апостол», яка закінчувалася спеціально написаною післямовою,

де описано історію створення львівської друкарні Федорова.

В. Німчук відзначив, що з особистою працею Івана Федорова, з його друкарнею пов'язані виникнення й розвиток важливих прогресивних явищ у культурі українського народу, посилення в ній світських тенденцій [10].

Внаслідок проведеного дослідження можна зробити такі висновки. У ставленні до технічних новацій в епоху Середньовіччя та Відродження виявилися гуманістичні тенденції і своєрідний демократизм. Техніку розглядали більшою мірою як практичну майстерність будівельника, винахідника, її ставили на один рівень з ремеслом. Між нею і наукою починається суперечка за вироблення кращих засобів одержання результату. Питання співвідношення теорії і практики вирішувалося з теологічного погляду.

Технічна діяльність слов'янського світу загалом і України зокрема у багатьох аспектах мала чимало спільного з країнами Західної Європи. Формуються умови осмислення технічного розвитку, принаймні на буденному рівні, у формі технічного світогляду, що обслуговував інженерну діяльність.

У період Княжої доби та раннього Відродження в Україні простежуємо розвиток і розширення сфер технічної діяльності, проте сам феномен техніки ще не потрапляє в поле спеціальної уваги та предметного осмислення, за винятком окремих фрагментів філософських праць. Це свідчить про існування суперечності між активним розвитком в той час технічної практичної діяльності і теоретичною рефлексією щодо неї.

Література:

1. Агрикола Г. О горном деле и металлургии / Георг Агрикола. — М. : Изд-во АН СССР, 1962. — 600 с.
2. Гайденок П.П. Эволюция понятия науки / П.П. Гайденок. — М. : Наука, 1980. — 568 с.
3. Горохов В.Г. Введение в философию техники : учебное пособие / В.Г. Горохов, В.М. Розин. — М. : ИНФРА-М, 1998. — 224 с. — (Сер. «Высшее образование»).
4. Горохов В.Г. Концепции современного естествознания и техники / В.Г. Горохов. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 608 с.
5. Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения // Антология мировой философии : в 4 т. — М. : Мысль, 1970. — Т. 2. — 776 с.
6. Ефременко Д.В. Введение в оценку техники / Д.В. Ефременко. — М. : Изд-во МНЭПУ, 2002. — 188 с.
7. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. — Львів : Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 520 с.
8. Леонардо да Вінчі. О себе и своей науке / Леонардо да Винчи ; [Репринт с изд. 1935 г.] // Избранные произведения : в 2 т. — Л. : Academia, 1935. — 492 с.
9. Леонардо да Винчи. Книга о живописи мастера Леонардо да Винчи живописца и скульптора Флорентийского / Леонардо да Винчи ; [пер. А. А. Губер]. — М. : ОГИЗ, 1934. — 384 с.

10. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. / В.В. Німчук. — К., 1985. — 224 с.

11. Печенюк І. Запозичення і взаємовпливи у розвитку озброєння давньоруського війська [Електронний ресурс] / І. Печенюк. — Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/2_03_10.htm.

12. Философия техники в ФРГ ; пер. с нем. и англ. / составл. и предисл. Ц.Г. Арзакяня и В.Г. Горохова. — М. : Прогресс, 1989. — 528 с.

Чурсинова О.Ю. Философский анализ развития техники в эпоху Средневековья и Возрождения в Западной Европе и в Украине. — Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются основные направления развития техники в Западной Европе эпохи Средневековья и Возрождения в осмыслении философов того времени и современных специалистов по философии техники.

Ключевые слова: техника, философия техники, технология, наука, практика.

Chursinova O. Philosophical analysis of development of technique in the Middle Ages and Renaissance in Western Europe and Ukraine. — The Article.

Summary. The article reviews the main trends of technological development in Western Europe and Ukraine in the Middle Ages and the Renaissance in understanding that time philosophers and contemporary specialists in philosophy of technique.

Keywords: technique, philosophy of technique, technology, science, practice.

Заремський М.Й.

*кандидат філософських наук,
завідувач кафедри філософії Глухівського національного
педагогічного університету імені Олександра Довженка*

ДЕІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ Я.П. КОЗЕЛЬСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. У статті досліджуються релігійно-філософські інтенції Я.П. Козельського в контексті філософії європейського та вітчизняного Просвітництва XVIII століття. Засвідчується його дійсна позиція, прагнення розмежувати філософську та релігійну проблематику.

Ключові слова: деїзм, Я.П. Козельський, «практична» філософія, Просвітництво, релігія.

Характеристика будь-якої філософської системи чи концепції набуває завершеного характеру лише тоді, коли аналіз онтологічних, гносеологічних, етико-гуманістичних, політико-правових поглядів мислителя — їх репрезентанта доповнюється (або й завершується) дослідженням питань релігійно-філософського характеру. Саме ця обставина актуалізує потребу в з'ясуванні релігійно-філософських позицій Я.Козельського — яскравого представника вітчизняного Просвітництва, репрезентанта філософії виразно епістемного (на відміну від сковородинівського софійного) типу. Маємо зауважити, що ця проблема, на жаль, не знайшла належної розробки у дослідженнях істориків філософії, а розвідки Т. Глоби, В. Горського, Т. Закидальського, В. Лісового, В. Нічик, І. Огородника, Д. Прокопова, В. Пшеничнюка, М. Русина, В. Ярошовця присвячені здебільшого загальним питанням вітчизняної філософської думки XVIII століття.

З огляду на те, що чільне місце у філософській системі видатного вітчизняного мислителя епохи Просвітництва Якова Павловича Козельського (1728-1794) (саме як у системі — відповідно до її оцінок з боку відомого історика філософії Я.М. Колубовського [1, с. 218]) посідає концептуалістика «практичної» — «нравоучительной» (моральної) філософії, тобто етики й політики, причому «среди других наук философия заслуживает особенное уважение, не столько для содержания в ней оснований ко всем другим наукам, сколько для правил к исканию благополучия [виділено нами — М. З.]» [2, с. 412], можна зробити висновок про своєрідну «секуляризацію» його філософських висновків. Це впливає зі змісту знаменитих «Філософічних пропозицій» (1768), «Міркувань двох індійців Калана і Ібрагіма про людське пізнання»

(1788), численних перекладів та коментарів до літературно-художніх та публіцистичних творів.

Слід мати на увазі, що у переважній більшості творів діячів європейського Просвітництва XVII-XVIII століть взаємодія філософії та релігії як галузей знань вже не характеризується, як у попередню епоху, «поглинанням» або підпорядкуванням одна одній: кожна з них зберігає свою специфіку, автономність, використовуючи властиві лише їй пізнавальні засоби. Філософія, до того ж, прагне спиратися на власні аксіологічні засади, вводячи до соціального і культурного обігу нову систему цінностей, яка визнавала б нормою віротерпимість і світоглядний плюралізм.

І тут не можна не погодитися з думкою тих дослідників, які стверджують, що «основи ціннісного релігійного абсолютизму підривалися через схильність більшості філософів XVIII сторіччя до деїзму, який визнавав бога лише як першопричину й можливість його осягнення за допомогою розуму» [3, с. 20-21].

Головним критерієм та «осьовою координатою» Просвітництва як духовно-історичного явища є його особливе ставлення до гносеологічних і соціальних потенцій людини: це прославлення розуму, утвердження безмежності людського пізнання як запоруки здійснення гуманістичних ідеалів, певне розуміння людини і суспільства. Вихідною тезою просвітницької філософії було те, що людина сама по собі за своїми внутрішніми задатками і здібностями є розумною істотою, яка може усвідомити власні можливості й організувати суспільний лад на раціональних засадах. Саме ці ідеї й визначають зміст філософських творів Козельського.

Реалізуючи завдання цієї статті, спробуємо проаналізувати зміст релігійно-філософських інтенцій українського мислителя, принагідно зауваживши, що ця проблематика відноситься до сфери «теоретичної філософії», формування якої у самого Козельського відбулося під впливом німецького Просвітництва, репрезентованого, зокрема, Х. Вольфом та його учнями («А матерію теоретической философии заимствовал я от господ Готшета, Бавмейстера и других некоторых» [2, с. 48]). При цьому слід зауважити дуже важливу деталь творчого методу українського мислителя:

«Однако писал мои предложения, основываясь на опытах и не ласках никому из других авторов, каков бы велик он ни был, потому что раболепствующий мнениями других людей равно глуп кажется в глазах мудрого человека, когда он защищает по ласкательству, а не по уверению хоть истину, хоть ложь» [2, с.425].

Особливості релігійно-філософських поглядів Якова Козельського можна зрозуміти, зіставивши його позиції з уявленнями представників школи Хр. Вольфа на проблему місця і статусу філософії, її суспільних функцій. Тут відмінності починають впадати у вічі вже на рівні порівняння структури «метафізики». Так, наприклад, Ф.Х. Баумейстер у повній відповідності з Вольфовим канонам ділить її на чотири частини — онтологію, космологію, пневматологію [психологію — М.З.] і натуральне богослов'я. Цим самим німецький філософ дає зрозуміти: розділи, що передують богослов'ю (а особливо — «перша філософія» — онтологія), виконують обслуговуючу функцію, придатні для утвердження «втішних для людства істин», кінцева ж мета і кінцеве завдання — обґрунтування буття Бога і безсмертя душі. «У натуральному богослов'ї, — пише Х. Баумейстер, — буття Бога не зможеш довести без начал і понять, покладених в онтологію... У психології безсмертя душі людської неможливо довести, якщо засобами онтології достатнього пізнання не віднайшов, якими є властивості істоти простої» [4, с. 10].

Що ж стосується позиції Я.П. Козельського у цьому питанні, то ми не схильні поділяти оцінки деяких дослідників, котрі стверджують, ніби він «рішуче викидає за борт філософської науки «натуральне богослов'я», що вольфганська «наука про бога» виявляється для нього зовсім несумісною з «природною красою і розкішшю філософії» [5, с.110]. Український мислитель просто-напросто «виносить» за межі поля аналізу богословську проблематику. Для нього, нагадаємо, філософія досліджує «одні лише генеральні пізнання про речі і справи людські» [виділено мною — М.З.], метафізика ж, як наука «загальних понять», «включає в себе онтологію, тобто знання речей взагалі, і психологію, тобто науку про дух чи про душу» [6, с.38]. Ось чому, заявляє Козельський, будь-які спроби філософів міркувати про властивості і справи Бога — це справа «зайва і неспівмірна з силами їх розуму» [2, с.417]. «Священне писання, — наголошує він, — проповідує нам у божестві незбагненну розумом нашим премудрість, безмежну всемогутність, вічність буття, недоторканність, неосяжність і праведну волю, тобто схильність до благодіяння і правосуддя і відвернення від усіх неправедних справ, чого для нас і достатньо, а більше зазіхати на незрозуміле

для розуму нашого, здається, і недоречно» [виділено мною — М.З.] [2, с. 417]. Тут мислитель використовує єдино можливу форму відкритого захисту вільного філософування — близьку до вчення про подвійну істину.

На відміну від послідовників Вольфа, котрі великої уваги в своїй «психології умоглядній» надавали проблемам духовної субстанції, а відтак й субстанціальних властивостей душі [4, с. 75-79], Козельський демонструє повну до них байдужість. Ось чому питання про безсмертя душі ні в «Філософічних пропозиціях», ні в «Міркуваннях двох індійців...» ним просто не піднімається (що, до речі, на той час виходило за рамки офіційних традицій і було дуже сміливим і радикальним вчинком мислителя). Якщо ж навіть ми знаходимо в одному фрагменті його головного філософського твору декілька лаконічних фраз про душу, як про «существо» простиє і наділене розумом, то це виявляється не більше ніж посиланням Я. Козельського на того ж Баумейстера, лаконічним коментуванням висловлювань останнього з приводу доведення безсмертя душі логічним способом. І якщо Х. Баумейстер висловлюється на користь існування «простих суших», тобто одночасно і душ, і найпростіших часточок матерії, детально розмірковує про їх властивості — непротяжність і неподільність, відсутність величини і «фігури» (а звідси — висновок німецького філософа про єдиний спосіб виникнення цих «суших простих» із нічого, шляхом творчого акту [4, с. 75-79]), то Козельський заявляє: «Про часточки, із яких складаються тіла, через незнання я не писав; а інші письменники, хоча й пишуть про них, однак не можуть довести, простими чи складними речами вони є, та й мудрувати про це у майбутньому, здається мені, немає ніякої потреби» [6, с. 48].

Ще однією лінією вододілу з вольфганством є для Якова Козельського питання про зв'язок душі з тілом. Відомо, з яким пієтетом ставився Баумейстер до душі як «цариці над тілом», яким важливим для німецького автора «Метафізики» був виклад і глибокий та всебічний аналіз основних ідеалістичних точок зору з цього питання, де на завершення міркувань читачеві пропонують здійснити фактично «вибір без вибору» — вибрати «будь-яку із них» [4, с. 214]. Козельський, вкотре демонструючи зброю скептицизму, по суті відкидає ці ідеалістичні умоглядні побудови. «Так само як ми про відповідність між душею і тілом, — пише він, — ґрунтового і незаперечного пізнання ні через досліди, ні шляхом міркувань вивести не можемо, з цієї причини я не вступаю в розмірковування про це і дивуюся тому, що інші автори, навіть не розуміючи, писали про цю матерію» [6].

Досить показовим для дослідника філософської творчості Я.П. Козельського є застосування українським мислителем скептицизму — мабуть, єдино можливої для його часу і тих обставин — щодо вольфіанства (а непрямо — й щодо поглядів багатьох вітчизняних сучасників) — у відношенні до телеології (котра, як відомо, не може обійти увагою проблему Творця).

Відомо, що Хр. Вольф, Х. Баумейстер та їх однодумці ставили залежність тих чи інших явищ в залежність від спрямовуючої волі цього Творця. Але тут впадає у вічі те, наскільки спрощеною і бідною на аргументації є телеологія вольфіанців порівняно, скажімо, з аналогічним вченням їх попередника Ляйбніца — настільки спрощеною, що вона навряд чи могла задовольнити такого серйозного, прискіпливого, чутливого на доказовість мислителя, як Яків Козельський: на їх погляд, Бог у своїй турботі про людину як «вінця творіння» визначив раз і назавжди всій іншій природі служити в кінцевому підсумку задоволенню її нужд. З цієї точки зору Баумейстер писав у своїй «Метафізиці» про такий в речах і явищах світу встановлений порядок, при якому не лише «одна річ іншу виробляє», але й «одне знаходиться і є причиною для іншого» [4, с. 103].

І якщо для Ляйбніца питання про кінцеве джерело всезагальних змін, «неспокій» і розвиток монад вирішувалось, як правило, теж шляхом посилення на всемогутність нескінченної божественної сили, не можна не помітити, що зміст такої відповіді виявляється суттєво іншим, ніж у його послідовника і кореспондента Христіана Вольфа, і, звичайно ж, теоретично набагато обгрунтованішим: Бог і «передвстановлена гармонія» при незаангажованому підході до його системи повністю втрачає теологічний зміст і сенс, перетворюючись всього-навсього в символи нескінченності розвитку і абсолютності повного знання.

Дослідники його творчості наочно демонструють [7, с. 116-127], що реконструкція в ролі єдиної системи, котра складається з кількох принципів (всезагальних відмінностей, тотожності нерозрізних речей, неперервності, всезагальних принципів дискретності, прагнення до досконалості, принципу мінімуму і максимуму) методу творця найдосконалішої філософської і природничо-наукової системи XVII століття дозволяє зробити висновок про глибокі діалектичні можливості, запити і проблеми, теоретичну сміливість автора. Це згодом дало підставу для Л. Фейєрбаха сказати, що «світ Ляйбніца — багатогранний кристал, брильянт, який завдяки своїй своєрідній сутності перетворює просте світло субстанцій в нескінченно різноманітне багатство фарб і разом з тим затемнює його» [8, с. 148].

Зіставлення аргументів Ляйбніца і Баумейстера для будь-якого неупередженого дослідження буде явно не на користь останнього. Що ж стосується поглядів деяких прихильних до вольфіанства сучасних Козельському російських авторів, то їх доводи на користь телеології виглядають скоріше емоційним фоном до міркувань Баумейстера, котрий, наприклад, запитував: «хто не знає, що дощ творить багатство землі? Хто не розуміє, що коли сонце з землею одночасно перебувають, то земля від нього освітлюється і зігрівається. Сонце за промислом Божим саме зіркам та іншим планетам світла і кольору надає. Ось чому сонце і планети називаються поєднаними через кінцеві причини» [4, с.105].

На фоні таких, з дозволу сказати, доказів зовсім не дивує пафосна позиція В. Золотницького («О! Як же з нашою користю уподібнюється влаштування земної кулі... Для чого ці гори, ліси, ріки, пісок, каміння, відкриті провалля і все, що становить вигляд нашої землі?... Цього вимагає наша користь і безпека, це слугує нашому утриманню і задоволенню») [9, с. 5]. Дуже схожими за характером є й спрощені до мінімуму теоретичних аргументацій телеологічні доведення М. Данилова: «Тварини корисні нам для наших послуг... звірі дуже корисні на землі, оскільки вони сільську поліцію виправляють... собаки удень, а дикі звірі вночі... нечистоти знищують і тим самим повітря у чистоті утримують» [10, с. 86-87].

Оскільки ні така — за змістом і характером — аргументація, ні схильність деяких філософів відносити до кола обов'язків філософії вчення про кінцеві причини не влаштовували Я. Козельського, він, в черговий раз застосовуючи принцип скептицизму, зазначає: «про те, навіщо створені речі, ми можемо лише здогадуватися і вірити, а не точно знати» [2, с. 422]. Якщо ж те, про що не можна мати позитивного знання, що не відповідає послідовно застосованому принципу причинності, все ж декларується, то для філософа, який ніколи і ніде в своїх творах не збивався з питання «чому», «з якої причини» — на питання «для чого» («на какой конец») існують речі і світ в цілому, це є способом звільнення філософії від невластивих для неї завдань і проблем.

Своєрідним синтезом, «моментом істини» в царині феноменологічних міркувань Козельського є його ставлення до абсолютного оптимізму і до «теодицеї» («боговиправдання»). У цих питаннях він застосовує зброю скептицизму як щодо можливостей пізнання за допомогою обмеженого людського розсудку «внутрішньої природи» світу як творіння Бога, так і щодо аксіологічних інтерпретацій досконалості цього світу. Цілком природно, що своєрідним незримим «співбесідником»

в таких міркуваннях Козельського виступає Х. Баумейстер, у котрого названа проблематика займає чи не найважливіше місце.

В інтерпретації вольфіанців вчення про абсолютний оптимізм і теодіцею виявилось одягнутим у непроникну богословську броню і стало пристосованим до класичної теологічної позиції. Майже два десятки сторінок тексту «Метафізики» Баумейстера покликані переконати читача в «чудном и преизрядном строении сего света», в «употреблении и конце вещей» як незаперечних знаках Бога, який, маючи повну свободу вибору з багатьох можливих світів одного найкращого, вибрав саме наш — найдосконаліший і «концу своему согласнейший» [4, с. 225-241]. Що ж стосується завжди гострого і каверзного питання про можливість зла у цьому «найкращому і найдосконалішому» світі, то Баумейстер не знаходить надто оригінальних пояснень, а обходить у розв'язанні цього «великої складності вузла» традиційним посиланням на обмеженість людського розсудку (особливо в моральній оцінці речей і явищ), котрий не враховує, що «те кращим справедливо назвати можна, яке Бог у відповідності з кінцевими причинами обмірковує» [4, с. 240]. Отже, якщо зло й існує, то не справою людини є його оцінка і активне протистояння йому, оскільки все, що робиться Богом, — для нашого ж блага.

Я. Козельський, як ми вже зазначали, був великим скептиком щодо можливості пізнання до кінця «внутрішньої натури», а це означало й відсутність достатніх підстав і можливостей судити про досконалість світу, причому не з посилання на обумовлену вищою зовнішньою силою досконалість, а таку, яка відображає вищий ступінь внутрішньо притаманних речам і явищам самого цього світу властивостей. «Філософи, — пише він, — розмірковують про досконалість світу; мені ж видається це надто важким, і залишаю я ці міркування самій тій премудрій істоті, яка його сотворила» [2, с. 423]. А щодо тих філософів, які намагалися виправдати наявність зла в світі лише заради урятування телеологічного вчення про досконалість світу, то їм Козельський — з його розвинутим чуттям життєвої правди — просто відповідав, що для нього «ще ні досконалість людини, ні її стан не є зрозумілими», і що «пряму досконалість», мабуть, можна приписати лише Богові [2, с. 417]. Тому навряд чи виправданим і доречним є прагнення деяких авторів з позицій ідеології зразка 1958 р. та на підтвердження висловленої ними ж тези про погляди Я. Козельського як чітко і цілком демократичні, про його майже атеїстичні позиції (у крайньому випадку — релігійний індіферентизм) тощо [11, с. 32, 98-99, 120], а відтак — про «явно іронічні зауваження на

адресу самої «премудрої істоти» і тому подібне. Не варто забувати, що, завершуючи Передмову до «Філософічних пропозицій», сам Козельський пише: «Стосовно користі філософії, то вона підносить людину від пізнання мудро сотворених тварин до пізнання Творця, вчить визнавати його буття, велич, премудрість, всемогутність Божу, вказуючи їй на обов'язки її у всіх випадках, будучи наставником її до прямої добротності, на яку всемогутній Творець звертає увагу більшу, ніж на всі приношення і жертви, часто наповнені багатьма неправдами...» [2, с. 425-426].

Вважаємо, що заяви українського філософа про свою відмову розмірковувати щодо властивостей Бога і його справ (підкреслюючи, що взагалі «покушаться» на незрозуміле розумом нашим недоречно) лише зайвий раз засвідчують його дійсничу позицію, прагнення чітко виокремити філософію з її специфічним предметом та особливостями від теології і максимально глибоко зреалізувати її потенціал.

Література:

1. Колубовский Я.Н. Философия у русских. Приложение к «Истории новой философии» Ибервега-Гейнце / Я.Н. Колубовский. — СПб., 1898-1899. — 317 с.
2. Козельский Я.П. Философические предложения // Избранные произв. русских мыслителей второй пол. XVIII века / Я.П. Козельский. — М., 2010. — Т. 1— 216 с. (Из наследия мировой философской мысли: история философии).
3. Ваховський Л.Ц. Філософія виховання західної цивілізації в епоху Просвітництва / Л.Ц. Ваховський : автореф. дис. ... докт. пед. наук. — 13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки. — Х., 2002. — 41 с.
4. Баумейстер Ф.Х. Метафізика / Ф.Х. Баумейстер. — М., 1764.
5. Коган Ю.Я. Жизнь и творчество Я.П. Козельского / Ю.Я. Коган. — М. : Изд-во АН СССР, 1956. — 190 с.
6. Козельский Я.П. Философические предложения / Я.П. Козельский. — СПб, 1768.
7. Нарский И.С. Готфрид Лейбниц / И.С. Нарский. — М., 1972 — 238 с.
8. Фейербах Л. Собр. произв. : в 3 т. / Л. Фейербах. — М., 1967. — Т. 2. — 480 с.
9. Золотницкий В. Рассуждение о бессмертии человеческой души, к-рое учреждается чрез доказательство Божиего бытия, открывающегося из многочисленных созданий / В. Золотницкий. — М., 1768.
10. Данилов М.В. Письма к приятелю / М.В. Данилов. — М., б.г.
11. Коган Ю.Я. Просветитель XVIII века Я.П. Козельский / Ю.Я. Коган. — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. — 187 с.

Заремский М.И. Деистические взгляды Я.П. Козельского в контексте западноевропейской и отечественной философии. — Статья.

Аннотация. В статье исследуются религиозно-философские интенции Я.П. Козельского в контексте европейского и отечественного Просвещения XVIII столетия. Засвидетельствована его деистическая позиция, стремление разграничить философскую и религиозную проблематику.

Ключевые слова: деизм, Я.П. Козельский, «практическая» философия, Просвещение, религия.

Zaremsky M.Y. YakivKozelsky's deistic views in the context of European and National philosophy. — The Article.

Summary.The article deals with Y.P. Kozelsky's religious and philosophical intentions in the context of the European and National philosophy of XVIII century. Proved his deistic position and desire to separate philosophical and religious subjects.

Keywords: deism, Y.P. Kozelsky, «practical» philosophy, Enlightenment, religion.

Харченко Ю.В.
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ГРАВІТАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ КОДІВ ПСИХІЧНИХ СТРУКТУР В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. У статті проводиться соціально-філософський аналіз феномену гравітації як фундаментальної детермінанти, що сприяє модифікації інформаційного простору. Розглядаються механізми впливу гравітаційних факторів на психічні структури.

Ключові слова: гравітаційні фактори, коди психічних структур, інформаційний простір.

Людина, як виявилось, має безпосереднє відношення до інформації, оскільки саме для неї остання є вкрай цінною. Лише вона може вилучати та зберігати її у вигляді закодованих даних. У неї є здатність скрізь бачити знаки, що їх «надсилає» навколишнє середовище, а також «розшифровувати» їх. Вона зберігає дорогі й цінні речі, з конкретних чітко встановлених причин винаходить нові, співвідносячи новаторські ідеї з викликами часу та власними інтелектуальними можливостями. Її природа є унікальною й парадоксальною. В свою чергу, речі також можуть багато сказати про своїх «творців», про їх життя та історію. Світ штучних речей є фундаментальним умістищем інформації. Остання сприяє розвитку науки й техніки, формує духовну культуру людства.

Інтелектуальні можливості людини, її творчий потенціал, а також ціннісно-емоційний багаж максимально виявляються саме завдяки виробництву благ. Кожна створена річ (або ж матеріалізована ідея) є свого роду кодом цивілізації, глибоким за змістом, адже вона концентрує у собі знання і досвід. Достатньо складно пояснити чому людина здатна мислити й виробляти ідеї, чому вона тяжіє до ідеального й уміє в усьому знаходити глибокий смисл. Безумовно, вона володіє якоюсь таємничою силою.

Звідси випливають наступні питання: чим є та потужна сила, яка обумовлює існування всіх без винятку природних процесів і явищ, в тому числі й соціального онтосу? Які ще існують її вияви, окрім колективної духовної енергетики, що продукується внаслідок сукупних інтелектуальних зусиль людства? Що саме впливає на психічні структури ззовні? Й звідки взагалі береться цей потужний енергетичний потенціал?

Існують серйозні підстави стверджувати, що і в природі, і в соціумі ці духовно-енергетичні сплески спричинені гравітацією.

Аналіз досліджень і публікацій. Гравітаційні фактори в контексті філософського осмислення дійсності досліджували, перш за все, такі видатні представники фундаментальних наук, як А. Пуанкаре, А. Ейнштейн, Р. Фейнман, а також їх вивчає сучасний астрофізик С. Хокінг. В якості соціального феномену гравітація розглядається вперше. У філософському дискурсі відсутнє поняття соціальна гравітація.

Об'єктом дослідження є виявлення механізмів впливу гравітаційних факторів на інформаційний простір.

Предметом дослідження є встановлення взаємозв'язку між гравітацією та процесом формування кодів психічних структур.

Метою статті є соціально-філософський аналіз феномену гравітації як фундаментальної детермінанти, що сприяє модифікації інформаційного простору та впливає на сферу психічного.

Отже, сила тяжіння впорядковує усі системні рівні онтосу, збалансовує взаємодію органічних та неорганічних речовин в природі. Ознаки її присутності позначаються й на соціальних процесах. Онтос внаслідок дії гравітаційних факторів є багатомірною реальністю. Ті таємничі процеси, що сприяли утворенню багатоманітності в природі, дали поштовх невпинному народженню речей та розростанню її часово-просторових кордонів. Гравітація, поєднуючи та роз'єднуючи речі по суті забезпечила причинно-наслідковий зв'язок між різними об'єктами, й таким способом встановила власні закони логіки в царині хаосмосу. Вона нібито стримує зростаючий безлад і вносить елементи гармонії.

Гравітаційні фактори виявляються на всіх рівнях онтичного, включаючи й соціальну реальність. Утворення соціуму, а також об'єднання людей у великі та малі соціальні групи є свідченням присутності гравітаційних сил в бутті соціального. Поняття об'єднання, консенсус, діалог є для людської спільноти фундаментальними й

знаковими. Ними позначено цілий комплекс ідей, що формувався історично. З одного боку, людська свідомість фіксує численні образи онтосу й шляхом логічного аналізу впорядковує світ цих ідеальних абстракцій, а, з іншого боку, вона їх щоразу трансформує, намагаючись передати іншому якомога точніші їх копії. Таким способом ці образи перетворюються на коди. Сила гравітації якийсь час утримує ці образи в пам'яті людей й згодом через трансформацію психічних структур вони передаються з покоління в покоління у вигляді архетипів. Штучні знаки, які існують у речовому еквіваленті, є «відбитками» образів буття, їх моделями.

Отже, реальність, яку людина здатна сприймати не лише органами чуття, але й інтуїтивно на рівні ідеальних субстанцій, абстрактних ідей, набуває властивостей психофізичної, оскільки саме завдяки можливості мислити, сприймати світ логічно, людська психіка нібито «склеює» різні грані буття — духовний і матеріальний, фізичний і психічний, реальний та ірреальний тощо. Властивості ж будь-яких об'єктів, що взаємодіють, змінюються, оскільки вони не можуть залишатися такими, якими були до встановлення комунікації. Вони частково або повністю набувають характеристик одне одного. Вони або збагачують одне одного, або знищують. Психофізична реальність поєднує в собі фундаментальні грані онтичного.

Так, пізнаючи світ, людина наділяє його власною подобою. Духовний вимір онтосу набуває властивостей Логосу — Чистого Розуму, Мислячої Природи. В свою чергу, закони фізики впливають на її повсякденне життя, встановлюють загальнопланетарні правила співбуття людського й позалюдського. Отже, людина є почасти невід'ємною від світу природи сутністю, почасти його духовною проекцією, своєрідним логічним центром, де концентрується її творча мисляча енергія. Так само як і світ, людина є надскладним утворенням, невичерпним джерелом інформації. Досліджуючи різні системні рівні життя органічної та неорганічної природи (фізичний, хімічний, біологічний, геологічний, психічний тощо), людський інтелект виявляє все нові виміри онтичного. Саме природа спонукає його шукати все нові дані в її глибинних таємничих надрах. Ї є підстава підозрювати, що, якщо все, що нас оточує, є інформацією, то все має смисл. Однак, смисл такого роду «повідомлень» необхідно вміти розпізнати, вилучити, обробити, проаналізувати та передати або надіслати адресату. На перший погляд реальність, яку ми здатні пережити, є доступною, проте вона, одночасно, постає й «закодованою».

Кодування інформації є також складним творчим процесом. Існують різні способи впорядкування даних, які людина виявила в ході когнітивної діяльності, досліджуючи морфологію та структуру при-

родних явищ. Згодом вона навчилася здійснювати операції з кодування, створивши надпотужні швидкісні технічні пристрої. Всі ці ресурси застосовуються для передачі, обробки та збереження інформації.

Взагалі термін «код» (французькою — code) представлений у довідниковій літературі як упорядкована сукупність умовних сигналів (наприклад цифр, літер) або сигналів іншого типу (електричних, світлових), що застосовується для передачі, обробки й збереження інформації в системах зв'язку, автоматичного управління, ЕОМ тощо. Презентація інформації у вигляді «коду» називається кодуванням, а зворотне її перетворення — декодуванням. При роботі з ЕОМ, наприклад, для кодування інформації застосовують різноманітні поєднання цифр 0 та 1 (цифровий код); в системах телеграфного зв'язку кожна літера (знак) передається по лінії зв'язку у вигляді певних комбінацій або імпульсів струму (телеграфний код) [7, с. 605]. Взагалі, шифри та коди застосовувалися в таємних військових операціях у різні історичні часи. Сучасні цифрові коди «оживляють» віртуальне буття — світ людських фантазій.

З появою кібернетики став зрозумілим той факт, що численні успішні експерименти в сфері штучного інтелекту стали можливими завдяки фундаментальним дослідженням людського мозку. Автори книги «Мозок, розум та поведінка» Ф. Блум, А. Лейзерсон, Л. Хофстедтер підкреслюють, що знання клітинної структури й організації мозку — це вже перший крок на шляху до розуміння того, як працюють його структурні елементи, як вони об'єднуються в комплекси й мережі, завдяки сукупним діям яких реалізуються специфічні регуляторні й поведінкові програми [2, с. 239].

Вітчизняний дослідник О.Н. Лук спробував пояснити механізм виробництва кодів психічних структур з точки зору медицини та психології. Він зробив висновок, що фізіологічною основою образу служить нейронна модель, або сукупність нервових клітин та їх синаптичних зв'язків, що утворюють порівняно стійку в часі групу [6, с. 9]. Так, будь-яка подія, що відбувається у зовнішньому середовищі та сприймається людиною, моделюється в корі її мозку в вигляді деякої структури [6, с. 9]. При цьому передбачається однозначна відповідність між реальними об'єктами та їх моделями в нервовій системі, тобто з'являється «код» [6, с. 9]. О.Н. Лук пояснив нейронну модель як кодове визначення об'єкта або події, й у той же час структура моделі має схожість зі структурою об'єкта, який відображується [6, с. 10]. Під структурою, О.Н. Лук розуміє елементи, з яких складається об'єкт, і способи, за допомогою яких ці елементи вступають у взаємовідносини — статичні або динамічні [6, 10]. Тобто, на його думку, мозок оформлює будь-яку думку в ту чи іншу конкретну кодову

форму, причому різні люди володіють неоднаковою здатністю користуватися зорово-просторовим кодом, словесним, акустично-образним, буквеним, цифровим тощо. Здатність маніпулювати з даним типом символів можна вдосконалювати, але не до безкінечності [6, с. 31]. Отже, спосіб кодування інформації повинен гармонійно відповідати змісту й структурі відображуваних явищ. Так, диференціальні рівняння — найбільш адекватний метод опису руху планет. Тензорні обчислення добре описують явища у пружних тілах, а електричні ланцюги зручніше описувати за допомогою функцій комплексної змінної [6, с. 32]. О.Н. Лук робить висновок, що мисленеві операції над явищами й об'єктами зовнішнього і внутрішнього світів здійснюються мозком в конкретних кодах [6, с. 32]. Фундаментальні ж закони переробки інформації мозком незмінні, але спосіб кодування накладає печать і на форму зовнішнього вираження результатів, і на вибір об'єкта, а якщо дивитися ширше, то і на вибір змістовної сфери мислення [6, с. 32].

Сучасні кібернетичні системи постійно еволюціонують в технічному плані й репрезентують все нові альтернативні способи вилучення, збереження та передачі інформації. З появою та розвитком так званих «розумних» машин, що застосовуються для оцінки якості інформації та вимірювання її кількісних характеристик, розпочалася нова технічна ера. Кібернетика по суті, як і філософія, стає наукою наук (але в практичній площині). Вона включає різноманітні прикладні сфери знань, зокрема теорію інформації та комп'ютерні технології. Інформація дійсно відіграє фундаментальну роль в сучасному технізованому суспільстві. Підкреслимо, що людська свідомість не здатна повноцінно функціонувати без комунікації та нових даних про світ. «Тяжіння» до знань є природним станом психіки людини. Нові знання потрібні їй як корисна їжа або як живильне повітря.

Суттєве збільшення обсягу інформаційних даних потягом історії (тут можна навіть говорити про ентропійний характер кількості накопиченої інформації) призвело до ситуації «стискання часу» й пришвидшення темпу життя. Як наслідок, поступово змінюється зміст категорії соціального часу. Людина сьогодні взагалі не здатна вижити в соціумі, а особливо в постсучасному мегаполісі, без підготовки. Навіть побутова сфера у великому місті в плані технічному стала схожою на «закодовану реальність». Мегаполіс суттєво відрізняється від селища не лише величезними відстанями між об'єктами й надскладною інфраструктурою, але й тим, що його мешканці схожі на чужинців. Останні як поодинокі «атоми» зрідка вступають в комунікацію одне з одним, з ними складно знайти спільну мову. Гостей з провінції дійсно оточують «розумні» автомати та люди в дивному одязі з дивним

байдужим виразом обличчя. Зрозуміти їх можна лише призвичаївшись до шаленого ритму життя.

Слід зазначити, що, якщо порівняти маленьке містечко й мегаполіс, то можна спостерігати дивну закономірність. Постійне зростання демографічного фактору в великому місті спричиняє відчуження між людьми, породжує індивідуалізм. Їм бракує вільного часу на особисте життя. Отже зростання демографічних показників призводить до стискання часово-просторових характеристик. В маленькому ж містечку жителі практично не в змозі від'єднатися від спільноти. Все щільнішими стають особистісні зв'язки між ними. При цьому кількість жителів зменшується, а часово-просторові показники свідчать про «розширення меж» простору і часу. Тобто в мегаполісі, як і в невеликому місті, дія гравітаційних факторів спричиняє *соціальну експлозію* — відштовхування, вибух, прискорення та *соціальну імплозію* — стискання, поглинання, утворення перепон, колапс.

Слід також зазначити, що сучасна людина прагне розвинути в собі «надможливості», тобто бажає навчитися думати швидше, літати безпечніше, розв'язувати надскладні завдання тощо. Йдеться про те, що, з одного боку, вона планує за допомогою біохімії, генної інженерії, а також пластичної хірургії, трансплантології перетворити своє власне тіло на більш досконалий, але штучний організм. З іншого боку, вона мріє за допомогою кібернетики перенести свої унікальні інтелектуальні властивості в тіло машини, тобто, створити більш досконалий, але штучний розум.

Термін «штучний інтелект» застосовують сьогодні в якості метафоричного позначення конкретної сфери досліджень, метою якою є створення технічних систем, що здатні вирішувати завдання, які мають не обчислювальний, а інший характер і здатні виконувати дії, що потребують переробки змістовної інформації й вважаються прерогативою людського мозку [3, с. 139]. Штучний інтелект можливо потребуватиме такої моделі тіла, яка не буде вразливою внаслідок впливу на неї природних законів, зокрема сил гравітації, а можливо й не потребуватиме тіла взагалі.

А. Берг, Е. Кольман, В. Пекеліс показали, що мислення людини — це система управління, створена й доведена природою до найвищого ступеня досконалості. Це — система, що володіє найширшими можливостями й винятковою гнучкістю у виконанні різноманітних процесів переробки інформації, починаючи з елементарних обчислень і закінчуючи аналізом та синтезом абстрактних понять і творчим узагальненням. Це — система, функціонування якої не можна включити лише в межі математичних формул та рівнянь, які управляють усією інтелектуальною діяльністю людини [4, с. 7]. Вони зробили висновок, що ця система стає все

більш універсальною. Вона здатна автоматично реалізовувати значну кількість інформації. Автомат же своїми діями поступово завойовує всі сфери діяльності людини [4, с. 7].

Академік А. Колмогоров підкреслював, що сучасна електронна техніка відкриває широкі можливості для «моделювання» життя й мислення. Дискретний характер сучасних обчислювальних машин та автоматів не створює в цьому відношенні суттєвих обмежень. Системи із «дуже великого числа» елементів, кожний з яких діє винятково «арифметично», можуть набувати «якісно нової властивості» [4, с. 18]. Він указує на можливість надати більш загального визначення терміну «життя». Основна його ідея полягає в тому, що, якщо властивість тієї чи іншої матеріальної системи «бути живою» або володіти здатністю «мислити» буде визначена суто функціональним способом (наприклад, будь-яка матеріальна система, з якою можна обговорювати проблеми сучасної науки або літератури, буде визнаватися як мисляча), то треба буде визнати в принципі можливість здійснення штучних живих і мислячих істот [4, с. 18].

Сучасні кібернетичні пристрої моделюють технологічні процеси й управляють ними, планують виробництво, ведуть аналіз матеріалів, робочої сили, зарплатні, управляють різними видами транспорту, вирішують надскладні математичні задачі, перекладають із однієї мови на іншу, розв'язують стародавні та зашифровані тексти, вирішують стратегічні задачі, можуть грати в шахи тощо. Кібернетика сьогодні знайшла застосування в біології та медицині для дослідження фізіологічних, зокрема генетичних процесів, для діагностики захворювань, для заміни (під час операцій та хвороб) внутрішніх органів пристроями, що саморегулюються, а також для протезування. Від кібернетики відокремлюється нова наукова дисципліна — біоніка, що вивчає можливості застосування в сфері техніки закономірностей, способів управління, передачі, переробки й збереження інформації, що зустрічаються в живих організмах [4, с. 5].

Г. Біркгофф вважає «тезу Рассела» про те, що всяке математичне мислення, в принципі, може бути механічно розтлумачене як маніпуляція символами, згідно правилам, подібно до шахової гри, воно може бути таким, що технічно не відповідає дійсності, адже не все можна звести до гри [1, с. 15]. На його думку, математичну мову простіше всього визначити як множину ланцюгів символів (літер, цифр, пробілів, розділових знаків). Відповідно, математична лінгвістика розглядає слова й ланцюги слів (речення) як такі, що відірвані від смислу: це вивчення безглузвих слів і речень [1, с. 30]. Наприклад, І. Лакатос у своєму творі «Доведення та спростування» зазначав,

що слово «ніколи» може дуже швидко перетворитися на слово «скоро» [5, с.137].

Продовжуючи розшифровувати глибинні онтичні «коди» з метою остаточного розуміння структури Всесвіту, людський розум, екстраполюючи нові дані у сферу соціального, все більше ускладнює образ майже «зрозумілого» соціуму. Соціальна реальність перетворюється на знаково-символічний світ, що штучним способом кодується та перекодується знову й знову. Людина наповнює смислом кожну річ, а отже зашифровує кожен крок свого життя. Іноді кожен такий код є індивідуальним, а отже назавжди втаємниченим.

Література:

1. Біркгофф Г. Математика и психология : [пер. с англ.] / Г. Біркгофф. — М. : «Сов. Радио», 1977. — 96 с.
2. Блум Ф. Мозг, разум и поведение : [пер. с англ.] / Ф. Блум, А. Лейзерсон, Л. Хофстедтер. — М. : Мир, 1988. — 248 с.
3. Ивин А.А. Словарь по логике / А.А. Ивин, А.Л. Никифоров. — М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. — 384 с.
4. Кибернетика ожидаемая и кибернетика неожиданная: Сборник. — М. : Наука, 1968. — 312 с.
5. Доказательство и опровержение. Как доказываются теоремы : [пер. с англ. И.Н. Веселовского.] / И. Лакатос. — М. : Наука, 1967. — 152 с.
6. Мышление и творчество / А.Н. Лук. — М. : Политиздат, 1976. — 144 с.
7. Популярный энциклопедический словарь. — М. : Большая Российская энциклопедия, 2001. — 1583 с.

Харченко Ю.В. Особенности влияния гравитационных факторов на формирование кодов психических структур в контексте становления информационного пространства. — Статья.

Аннотация. В статье проводится социально-философский анализ феномена гравитации как фундаментальной детерминанты, которая способствует модификации информационного пространства. Рассматриваются механизмы влияния гравитационных факторов на психические структуры.

Ключевые слова: гравитационные факторы, коды психических структур, информационное пространство.

Harchenko Y.V. The Features of Influence of Gravitational Factors on the Codes of Psychic Structures in the Context of the Generation of Information Space. — The Article.

Summary. In the article the socio-philosophical analysis of the phenomenon of gravity as the fundamental determinant that makes modifications of the information space is held. The mechanisms of influence of gravitational factors on mental structures are examined.

Keywords: gravitational factors, codes of mental structures, information space.

Мартинюк Е.І.

кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університета;

Никитченко О.Е.

кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософської антропології
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

ЕКУМЕНІЗМ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Анотація. В статті розглянуто конвергентний процес сучасного релігійного життя «екуменізм». Проаналізовано його аспекти — історичний та сучасний. Вивчена його актуалізація в умовах сучасної української дійсності.

Ключові слова: екуменізм, християнство, православ'я, Україна, гуманітарна катастрофа, антропологічна криза, конвергентний процес.

Проблеми, які існують в екуменічному русі не тільки на пострадянському просторі, а і у світі в цілому, знаходять свій відгук також у термінології, що вживається в релігієзнавчих розвідках цього релігійного феномену. Наприклад, в збірнику есе відомих американських релігієзнавців, який створювався з метою слугувати посібником бажаним більш адекватно зрозуміти історію та сучасне значення релігії, термін «екуменічна єдність» з'являється лише один раз, але у такому контексті, що розширює його первинний зміст. Характеризуючи сучасні трансформації в релігії, Брюс В. Лоуренс визначає і такий їх вид як «трансформація», що є потребою екуменічної єдності, для якої властива така зміна в сприйнятті своєї релігійної традиції, яка б була духовною передумовою виходу за межі самих себе, за межі власної традиції в напрямі пошуків спільного ґрунту для того, щоб змінити світ на краще, бо саме цій останній справі має прислужитися поєднання релігій [1, с. 338]. Серед них є і такі, що деякими дослідниками вживаються як синонімічні екуменізму.

Таке розширення тлумачення «екуменізму» не поодинокі, і як відомо, зустрічає опір у представників деяких християнських конфесій. Релігієзнавцям, мабуть, також незручно користуватися терміном, що, з одного боку не має чіткого визначення, а з іншого — є неприйнятним для частини вірних, почуття котрих принаймні не треба ображати. Для позначення усіх інших сталих новацій і актуалізацій, трансформацій і модернізацій у

релігійному житті другої половини ХХ сторіччя, на мій погляд, зручніше вживати термін «конвергентні процеси».

«Конвергентними процесами», як ми вже неодноразово визначали (див. наприклад: [2]), у сучасному розумінні цього терміну можна вважати як ті, що притаманні більш ніж однієї релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями. Треба зауважити, що все, що відомо про наявність загального в релігії, те, що дозволяє дослідникові аргументувати, що мова іде саме про релігійне явище, продовжує дискутуватись і констатуватись і у наші часи. Тут ми лише виокремлюємо ті процеси, які сформувались, чи найбільш актуалізувались за останні десятиліття років. Це перш за все: акселерація, актуалізація есхатології, актуалізація соціальних доктрин, американізація, вельтізація, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, зростання інклюзівізму, консюмерізм, модернізм, нові релігійні течії, паксізація, приватизація, сучасний релігійний плюралізм, раціоналізація культових дій, ревіталізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.

У цій статті ми зосередимось лише на визначенні деяких з них, тих, що мають безпосереднє відношення до сучасного екуменічного руху, і мабуть тому подекуди в працях релігієзнавців вживаються як синонімічні терміну «екуменізм». Але до початку характеристики цих понять, зауважимо, що хоча усі названі процеси мають самодостатній зміст, вони, по-перше, усією своєю сукупністю підтверджують наявність саме конвергенції у релігійному житті доби, що розглядається, по-друге, стимулюють один одного, по-третє, корегують чи мають різноманітні форми впливу між собою.

Вельтізація (від нім. die Welt — світ). Конвергентний процес, який характеризує потяг у

діяльності представників різних релігій до створення всесвітньої організації, яка б об'єднала усі релігійні традиції, на ґрунті подолання історично існуючої відчуженості. Найбільш яскравим прикладом цього конвергентного процесу є існування Парламенту світових релігій, створеного у 1993 р. в Чикаго (США), в діяльності якого приймають участь представники багатьох деномінацій [3, с. 366].

Глобалізація (від франц. *global* — загальний, всесвітній). Взагалі під глобалізацією можна розуміти виникнення і розповсюдження явищ, які мають наддержавний вимір. Вперше в релігієзнавстві цей термін був системно використаний у книзі «Релігія в сучасному світі: Релігійна ситуація в світі з 1945 до теперішнього часу» [4, с. 383], виданої в Единбурзі колективом авторів на чолі з відомим сучасним релігієзнавцем Ф. Уелінгом у 1987 р. У цій книзі найбільш важливими (глобальними) подіями у той період релігійного життя світу були визнання: повернення євреїв на батьківщину; відродження буддистських та індуських традицій в зв'язку з надбанням незалежності Індією та країнами Південно-Східної Азії; розквіт нової самостійності в ісламі за часів нафтової кризи; виникнення нових релігійних течій; зовнішня погроза існуванню примітивних релігій в той час, коли їх значення все більш зростає.

До цього переліку глобальних подій можна без сумніву додати: повернення до релігії значної частини населення в постсоціалістичних країнах, екуменічний рух, створення парламенту світових релігій, участь церков у миротворчому русі, як і у вирішенні глобальних проблем сучасності, діяльність релігійного сектору антиглобалістського інтернаціоналу. Вперше на пострадянському просторі про останні та конвергентні процеси, про які вище було вказано у цій статті, йшлося у праці В. Відемана [5, с. 1-2]. Окрім того, можна додати, що нині глобальний характер мають практично усі конфлікти на релігійному ґрунті, особливо ті, що призводять до війн. А сучасні засоби комунікацій можуть задати глобальний вимір практично кожному релігійному явищу — будь то різдвяний виступ римського папи, чи то кримінальна діяльність зловмисників з якоїсь релігійної групи.

Іншим, також характерним конвергентним процесом релігійного життя другої частини ХХ століття, був і є діалог. Спроби його здійснення починались і раніше, однак як постійний, на рівні всього світу процес — це явище нашого часу. В залежності від релігійних організацій, він може визнаватися як міжконфесійний, та міжрелігійний. Він також може відбуватися на рівні громад, чи країн, чи світу. Головна мета — це взаєморозуміння між релігійними традиціями, між ними і новими релігійними течіями,

між релігійними та деякими світськими течіями (наприклад, діалог між марксистами та християнами).

Передував діалогові з середньовіччя так званий диспут між представниками різних релігій, чи церков, кожен з котрих мав метою перемогу над іновірцями. Завданням діалогу є встановлення толерантних взаємовідношень між учасниками, а також можливе співробітництво в соціальній сфері, та зближення позицій в догматичному розумінні віри на тлі поважного ставлення до партнерів та їх світогляду. Треба зауважити, що в більшості релігійних організацій є як прихильники, так і супротивники міжрелігійного діалогу, особливо в царині сумісного розвитку догматичного осяяння світу.

Термінологічне відокремлення дозволяє дослідникові зосередитись при вивченні сучасного стану екуменізму саме на первісному значенні цього терміну — об'єднувачому рухові християнських церков, сучасний стан котрого було започатковано протестантськими деномінаціями у 1910 році на Единбурзькій Всесвітній місіонерській конференції (див., наприклад: [6, с. 107]).

В 1948 році в Амстердамі на 1-й Всесвітній асамблеї церков була створена Всесвітня рада Церков (ВРЦ), до якої зараз надходять 342 християнських об'єднання (у тому загалі 21 православна церква з Російською включно [7, с. 2]).

На сьогодні найбільш представницькою, на наш погляд, для цього руху є антологія, надрукована в Женеві, де висвітлюються головні етапи становлення і найважливіші ідеї сучасного екуменізму [8, с. 548], які неможливо розкрити у межах однієї статті. Тому ми звернемося лише до того, що не було об'єктом безпосереднього аналізу у цій книзі.

Якби сталося диво, і в одну мить усі люди планети Земля навернулися до християнства, чи було б людство більш єдиним, аніж воно є зараз? Можливу відповідь на це запитання треба шукати у взаємовідносинах між представниками різних, саме християнських конфесій. Вони вже сьогодні охоплюють своїм безпосереднім впливом майже третину населення земної кулі. Але щоб далеко не шукати, подивимося на сприйняття ідеї екуменізму в сучасній українській, суто християнській думці.

Знайомство з різними поглядами представників різноманітних християнських течій на суть поступу християнства дає можливість побачити повну протилежність у її розумінні відносно ставлення до сучасного екуменічного руху. Комусь він здається закономірним підсумком попередньої історії, іншими — навіть не згадується у планах на найближче майбутнє.

Ось, наприклад, як виглядає шлях християнства до екуменізму у автора статті, надрукованої

у католицькому часопису: «Отже, загальна схема розвитку християнської Європи така: 1) постання єдиної християнської Церкви, яка вступає в боротьбу, а потім іде на компроміс з імперією; 2) виникнення ісламу як релігії, скерованої на злиття світської і духовної влади; 3) розкол Церкви (осердя розвою переноситься до католицького світу) та її спроби запанувати над державою; 4) Реформація як новий компроміс Церкви з державою, становлення абсолютизму, пом'якшення церковних форм у протестантських країнах (центр тяжіння Європи переміщається відтепер у германський світ); 5) оформлення марксизму як теоретичного атеїзму в Німеччині, його перемога в Російській імперії та в усьому слов'янському регіоні; намагання СРСР здобути політичну гегемонію у світі; боротьба комуністичної імперії, фашистської Німеччини і протестантської Америки, перемога в якій залишилася за Америкою; 6) утвердження ідеї возз'єднання християнських Церков, екуменізму» [9, с. 72].

Інший дослідник християнської історії акцентує увагу на тому, що розвиток цієї релігії відбувався у напрямі від церкви імперської до створення національних церков, на етапі здобуття якої знаходиться зараз російське та українське православ'я. Причому, ствердженню необхідності появи сьогодні національних Церков, йому не заважає віра в єдину церкву як у сукупність усіх правовірних, бо він бачить у неї «не тільки містично благодатну складову... але і людську — в усій мінливості та злигоднях історичного буття останньої» [10, с. 11].

Дуже контрастні матеріали щодо сприйняття екуменізму містяться в одному з чисел часопису «Людина і світ». У ньому в першій половині надруковано проект Екуменічної хартії для співробітництва церков у Європі, підготовлений Спільним комітетом європейських церков та конференціями католицьких єпископів і розісланим ще у червні 1999 року усім європейським церквам для обговорення. Цей документ до цього залишався невідомим християнам України. А в другій половині цього числа слово надано протопресвітерові Хомі Хопко, ректорові Свято Володимирської семінарії під Нью-Йорком. У проекті Екуменічної хартії йдеться про основні засади сучасного європейського та світового екуменічного руху, які б сприяли подальшій єдності християн, а у виступі протопресвітера Хоми Хопко про те, як треба відстоювати свою православну виключність у християнському, та й в усьому світі: «Згідно з Євангелієм Христа, є тільки один шлях, щоб порятувати наші життя, а все в наших життях варте спасіння для вічного життя в Царстві Божому. Це — заперечувати, відмовлятися й навіть ненавидіти наші сім'ї, нації, власність і культури,

навіть наші земні церковні установи заради істини (Лк.14:25-26). Це означає вважати все марнотою заради Христа, використовуючи вагомі слова Св. Павла, і від усього відмовитися й усе вважати за сміття, щоб набути Христа і знайтися в Нім (Фил. 3:7-9)» [11, с. 52].

З богословських, та й мабуть загальних етичних позицій можливо було б поміркувати у який бік треба схилити православних християн: до любові, чи до ненависті відносно тих, хто не поділяє їх погляди. Але сам факт існування у сучасному світі того, що заслуговує активного несприйняття дійсно має місце. Однак, це не є ще підставою для того, щоб зненавидіти усе добре накопичене людством. Мабуть розуміння цього побуджає інших християн до єдності у протистоянні злему.

Ще наочніше розбіжності у ставленні до екуменічного руху в українському суспільстві виявляються у полеміці, що точились навколо приїзду в Україну Івана-Павла II, яка давно вже вийшла за межі богословських роздумів стосовно відношення до екуменізму.

Хтось чекав від візиту глави Римо-католицької церкви наслідків, що будуть сприяти об'єднанню християнської спільноти, інші застерігали, що по своїм наслідкам приїзд святого отця буде «другим Чорнобилем» для українців, та не тільки для них, як і у справі з Чорнобилем першим.

І хоча існує зв'язок між теоретичним рівнем розуміння екуменізму та його практичним втіленням, все ж можна констатувати, що між теорією екуменізму у сучасному світі, та практикою його втілення в Україні (як і на всьому пострадянському, а ширше і постсоціалістичному просторі в якому вона знаходиться), існує якщо не безодня, то дуже глибока прірва, яку на тлі усіх інших проблем, що постали в країні в останні роки, навряд чи можна буде здолати у найближчому майбутньому.

Для того, щоб зрозуміти як воно так сталося, треба зазирнути у історію, де мабуть завжди можна відшукати коріння сучасних подій у суспільстві. Історія становлення сучасного розуміння екуменізму не виключення. Якщо її представити у дуже стислій схемі, як це роблять наші колеги, то можливо побачити у неї, відносно розглядаємої проблеми, щонайменше три стадії: 1) синкретичну у первісному християнстві; 2) імперський екуменізм; 3) сучасний екуменічний рух (див. наприклад: [12, с. 26-36]).

На першій (синкретичній) стадії, бажання до об'єднання усіх християн мало деякі демократичні риси. Апостол Павло, заклики якого до єдності частіш за все цитують прибічники сучасного екуменічного руху, зауважував: «...мусять між вами і поділи бути, щоб відкрились між вами

досвідчені». Кор.11:19 (Цит. за: Біблія, або книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. — К. : Українське біблійне товариство, 1995); у синодальному перекладі російською: «надлежит быть и разномыслию между вами, дабы открылись между вами искусные» — іншими словами, передається той самий відтінок демократичного ставлення апостола до різномислячих. Однак, оскільки ті, що засуджують екуменізм у його сучасному розумінні, почерпають аргументи з тих самих джерел первісного християнства (див. наприклад, процитованого Х. Хопко), то можна констатувати лише їх загальний вплив на свідомість сучасних християн, їх синкретичне значення у створенні подальших конкретних форм християнства, як схильних до об'єднання, так і тих, що йому протистояли.

На другій стадії, з самого початку процесу одержавлення християнства, складається екуменізм імперського типу, характерною рисою якого є анафематствуювання усіх християн, які не поділяють деяких догматів, затверджених однією пануючою у імперії церквою. Бажання імператорів бачити серед своїх підданих лише тих, що належать до державної церкви зрозуміло. Бо однаковість поглядів населення дозволяє легше їм керувати. Але наслідками усіх Вселенських соборів, що проводилися під егідою імператорів, були не тільки затверджені християнською спільнотою догмати, але і організаційні розколи, утворення самостійних конфесій з числа тих вірних, що раніше лише дискутували з приводу розуміння тих чи інших положень віровчення. У той час і було закладено уявлення про те, що перебування за огорою церкви не веде до спасіння. Що означало бути за огорою пануючої ідеології добре пам'ятають громадяни незалежної України, яким довелося бути радянськими людьми. Виключення з лав КПРС, автоматично вело громадян до втрати усіх соціально значущих позицій у суспільстві. Середньовічні переслідування християн і переслідування інакомислячих у сучасних країнах мають одне імперське коріння.

Третя стадія руху до об'єднання християн з протестантської ініціативи з самого початку має суто демократичні коріння. Гоніння за віру його представники вже не зазнавали. Ніяка держава, чи то державна інституція не примушувала їх до екуменізму, і ось тут треба вже звертатися не до світового, а до нашого окремого досвіду входження у світовий екуменічний простір.

На сучасній стадії екуменістичного руху можна без особливої аргументації визначити дві головні форми участі вірних в цьому об'єднувачому русі: демократичну та тоталітарну. З демократичною формою усе ясно. Є бажання, вони шукають та знаходять засоби — духовні і матеріальні для

об'єднання, що майже не дивує на тлі усяких багаточисленних світових організацій, що повиростали особливо активно після Другої світової війни. Серед багатьох закидів, щодо демократичного екуменічного руху звичайними є обвинувачення в мовчанні про переслідування релігії в тоталітарних суспільствах, та в бюрократизмі. Бюрократизм є болячкою мабуть усіх організацій, згадаємо лише, що за це критикували і ООН, і в загалі десь під кінець минулого століття у багатьох світових організацій наступає кризова доба, аналіз причин якої не є нашим завданням, але ще раз ілюструє багатоаспектний зв'язок між об'єднувальними рухами у суспільстві. Наприклад, зараз критиці за бюрократизм піддаються органи ОБСЄ.

Звинувачення в мовчанні, з моральної точки зору, може й виправдане, але тоді як оцінювати інші подібні явища, наприклад — «сергіянство», якщо його сприймати лише як засіб зберігання церков при антирелігійних політичних режимах? Дух сервілізму був притаманний усім церквам соціалістичного табору, що вступили до ВРЦ у 1961 році, саме по волі політичного керівництва своїх країн. І церква збереглася до наших часів і ієрархи, добросовісність намірів яких не ставлю під сумнів, бо вони і зараз підтримують хоч щось від того первісного ентузіазму, з яким йшли на екуменічний контакт з іншими деномінаціями, заради миру у всьому світі, заради людської єдності у протистоянні ворогам миру. Ясна річ, дух сервілізму поширився і на екуменічний рух. До того ж можна згадати про пануючий тоді загальнополітичний принцип невтручання у внутрішні діла. Це зараз США може самочинно накласти покарання на країни де є порушення релігійної свободи.

Тоталітарна форма об'єднання християнських церков у СРСР починалася з перших років створення цієї держави, підтримкою з боку державних органів якихось окремих церков, почергово змінюючи жертви і зраджуючи їх усіх. Так з усіх православних церков залишилися лише одна — Російська, а на початку СРСР їх було не менш ніж зараз на пострадянському просторі та в Україні зокрема. В повоєнні роки почали держоргани об'єднувати і євангельських християн-баптистів з п'ятидесятниками, з менонітами; аналогічні об'єднання постали і в інших християнських напрямках. І ось за часів останнього гоніння на релігію, об'єднані і дуже скорочені християнські громади з Радянського Союзу вступають до ВРЦ. У спеціальній інструкції делегації Московській патріархії, яка відбувала в листопаді 1961 року на 111-ту Генеральну асамблею ВРЦ, на якій повинно було прийматися рішення о включенні РПЦ до складу ВРЦ, Радянський уряд наказував церкви

наступне: «зміцнюючи співробітництво з прогресивними колами ВРЦ, зривати усякі спроби реакційних сил спрямувати ВРЦ на шлях ідеологічної боротьби проти країн соціалістичного табору... давати правдиву інформацію про життя радянського народу і стану церкви в СРСР» [13, с. 228].

Після розпаду СРСР можна було б сподіватись, що і запропонована ним тоталітарна форма вступу до екуменічного руху піде геть. Так воно начебто і сталося. Зараз вже ніхто не примушує християн України приймати чи не приймати участь, поділяти чи не поділяти загальноєвропейські та світові погляди щодо екуменізму. Але те, що має відношення до об'єднання християн в нашій державі, і зараз включає як і раніше дві складові форми: демократичної з одного боку — це бажання самих вірних, а з іншого — діяльність представників українського політикуму, що вдаються до державного тиску та примусу до залучення вірних до якоїсь однієї релігійної спільноти, привілейовану церкву (як це було, наприклад, в перші роки виникнення УПЦ КП), на загальноукраїнському, чи то, регіональному рівні. Російська православна церква в своїй країні набуває статусу пануючої, і скоріше за все, бажає бачити себе такою в Україні, та в інших країнах, де має переважну частину населення у лавах своїх вірних. Ця, та інші проблеми зовсім відвернули цю церкву від екуменізму, хоча у новій соціальній концепції вона не відмовляється від участі у цьому русі. Мабуть слівце «екокомунізм», яким противники екуменізму визначають попередній, радянський етап участі РПЦ в екуменічному русі, по влучному зауваженню протоієрея Сергія Гаккеля і має свою логіку (відносно минулого тоталітарного втручання комуністичної держави в церковні справи) [14, с. 21], але збереження тоталітаризму, чи вже пробудження імперського духу є рисою і сучасного православного антиєкуменізму, хоча це не заперечує наявність як в українському, так і в російському православ'ї християн, що бажають об'єднання на демократичних, чи то соборних засадах.

Повернемося до нашого запитання. Чи сприяло б єдності людства та обставина, що воно вже зараз було б християнським? Можна сказати, що однозначно відповісти мабуть ще рано. Якщо католицька виключність відказує іншим церквам бути сестрами, а православна веде боротьбу не за право проповіді, а за «канонічні території», і в усіх християнських напрямках є противники екуменізму, то треба чекати поєднання спочатку у християнських конфесіях, а потім у християнстві в цілому, щоб однозначно признати позитивне значення екуменізму, який, як ми бачимо, може провокувати і протиоб'єднуючі настрої у суспільстві.

Історія екуменічних змагань в Україні свідчить, на жаль, про те, що майже усі попередні спроби об'єднати християнські конфесії, в першу чергу католиків та православних на кшталт уній, та примусових союзів протестантських напрямків, призводив до поганих наслідків як у самому християнському середовищі, так і у суспільстві в цілому. Найчастіше, це спричиняло появу ще однієї самостійної релігійної організації, яку не визнавала принаймні одна з «поєднаних» конфесій. Такі спроби гальмували у тому загалі і процес створення єдиної української політичної нації.

Зараз проблеми, що пов'язані з розбратом на Сході України, мають і релігійний вимір, що пов'язаний з християнською, в першу чергу православною роздрібненістю, та проукраїнським налаштуванням Української Греко-Католицької церкви, яка колись поєднала деякі православні єпархії Правобережної України з Ватиканом. Сучасне протистояння громадян України вже наближають частину суспільства до гуманітарної катастрофи, що, на наш погляд, при такому подальшому драматичному розвитку подій може привести регіон, про який йшлося вище, до антропологічної кризи.

Але нагадаємо, що екуменічний рух є лише одним з багатьох конвергентних процесів, що виникли у ХХ сторіччі. Хоча добра воля християн і послуговує цим процесам, і їх ставлення до них має велике значення для їх майбутнього, судьба людства залежить не тільки від християнства, але і від інших релігій та взаємовідносин між ними.

Література:

1. Critical terms for religious studies / ed. by Mark C. Taylor. — Chicago. : The University Press, 1998.
2. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття // Наука і релігія: Проблеми діалогу / Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова ; Наук.-дослідн. центр «Компаративістські дослідження релігії»; ред. кол.: Е.І. Мартинюк (гол. ред.), О.А. Івакін, В.А. Кравченко та ін. — Одеса : АО «БАХВА», 2002. — 120 с.
3. A Source — Book for Earth's Community of Religions / Ed. By I. Beversluis: Conexus Press — Source Project, New-York : Global Education's Associates, 1995. — 366 p.
4. Religion in today's world: The religions situation of the World from 1945 to the present day / ed. Whaling F. — Edinburg : Clark, 1987. — VIII. — P. 383.
5. Видеман В. Пражская осень — 2000 // НГ-релігії. — 11.10.2000. — № 19.
6. Екуменічний рух. Релігієзнавчий словник. — К. : Четверта хвиля, 1996.
7. Видеман В. Церкви за мир и примирение // НГ-релігії. — 14.02.2001.
8. The Ecumenical Movement. An Anthology of Key Texts and Voices / Edited by Michael Kinnamon and Brian E. Cope. — Michigan : WCC Publication Geneva, Grand Rapids, 1997. — 548 p.
9. Кіхно О. Геніальність як етнокультурний феномен // Колегія. — 2000. — № 2.
10. Павлов І. Від церкви імперської до церков національних // Людина і світ. — 2000. — № 3.

11. Хопко Х. Православ'я в новітніх плюралістичних суспільствах // Людина і світ. — 2001. — № 1.
12. Мартинюк Е.І. Екуменізм, конвергенція, єдність // Екуменізм і проблема міжконфесійних відносин в Україні. — Київ : Відділення релігієзнавства ІФ УНАН, 2001.
13. Панков Г.О. О политике Советского государства в отношении Русской православной церкви на рубеже 50-х—60-х годов / Религия и демократия: на пути к свободе совести. Вып. II. — М. : «Прогресс-Культура», 1993.
14. Гаккель С. Должен ли я быть пастырем своего брата // Вера во втором мире. — Русский дайджест. — 2001. — № 1.

Мартынюк Э.И., Никитченко Е.Э. Экуменизм как конвергентный процесс в современной религиозной жизни. — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрен конвергентный процесс современной религиозной жизни «экуменизм». Проанализированы его исторический и современный аспекты. Изучена его актуализация в условиях современной украинской действительности.

Ключевые слова: экуменизм, христианство, православие, Украина, гуманитарная катастрофа, антропологический кризис, конвергентный процесс.

Martyniuk E., Nykytchenko O. Ecumenism as convergent process in modern religious life. — The Article.

Summary. In article convergent process of modern religious life «ecumenism» is considered. Its historical and modern aspects are analysed. Its updating in the conditions of modern Ukrainian reality is studied.

Keywords: ecumenism, Christianity, Orthodoxy, Ukraine, humanitarian disaster, anthropological crisis, convergent process.

Ханжи В.Б.

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии и биоэтики
Одесского национального медицинского университета

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИДЕИ АНТРОПНОГО ВРЕМЕНИ. АНТРОПНОЕ ВРЕМЯ КАК СИСТЕМА

Аннотация. В статье выявлены историко-философские предпосылки идеи антропного времени. Осуществлено представление антропного времени как системы. Автором показаны перспективы рассмотрения антропного времени как сложной самоорганизующейся системы.

Ключевые слова: историко-философские предпосылки, антропное время, система, сложная самоорганизующаяся система, антропологическая парадигма времени.

Введение. Тема времени — одна из тех тем, которые тысячелетиями не теряют своей привлекательности. Каждое новое поколение исследователей с неисчерпаемым энтузиазмом окунается в философские, естественно- и гуманитарно-научные проблемы, требующие преодоления сложностей понимания как существования *во времени*, так и сущности *самого времени*.

Осмысление проблемы времени достаточно широко представлено в естественнонаучных — физическом, космологическом, геологическом, биологическом, химическом — аспектах (следует выделить вышедшие в последние десятилетия работы Л.А. Ашкинази, Л.Б. Баженова, Д. Гросса, А.И. Гулидова и Ю.И. Наберухина, Э. Гунцига, И.С. Добронравовой, В.В. Казютинского, С.Н. Ковалева и А.В. Гужи, С.С. Лазарева, А.П. Левича, Ю.Б. Молчанова, Р. Нудельмана, Л.С. Шихобалова). На естественнонаучных представлениях о времени нередко зиждутся также варианты фундаментального философско-методологического взгляда на интересующий нас объект (отметим работы В.И. Аршинова, И.В. Блауберга и Э.Г. Юдина, С.П. Капицы в соавторстве с С.П. Курдюмовым и Г.Г. Малинецким, Е.Н. Князевой и С.П. Курдюмова, Г. Николиса и И.Р. Пригожина, Р. Пенроуза, И.Р. Пригожина и И. Стенгерс, В.С. Стёпина, А.И. Уёмова и Л.Н. Терентьевой, С. Хокинга, А.Ю. Цофнаса).

Фокусировка внимания на общих чертах складывающейся веками традиции осмысления времени преподносит достаточно яркую картину ее онтологического естества. Значительный период

истории философии, пожалуй, вплоть до XX века, время преимущественно было понимаемо как атрибут мироздания вообще и конкретных природных объектов в частности. Такая линия рассмотрения времени была обозначена нами понятием «онтологическая традиция артикуляции времени» [1]. Однако подобное игнорирование роли человека (или жестче — ее элиминация) в преобразовании мира, в т.ч. в аспекте формирования темпоральных условий бытия, привело в итоге к проблеме невозможности полноценного выражения сути собственно человеческой деятельности и исторического процесса в его антропном разрезе. Осознание этой проблематичности нашло свое опредмечивание в проводимой нами в последние несколько лет исследовательской работе, пролонгирующей и углубляющей линию *антропологической парадигмы времени*. Полагаем, что подобная исследовательская программа способна развиваться и функционировать параллельно первой [1]. В рамках антропологической парадигмы времени, т.е. образцовой модели, подающей время и темпоральные отношения как образуемые в результате человеческой активности, предложено множество проекций времени, альтернативных показанным выше. Авторами осуществлено осмысление времени в историческом, социальном, психологическом, художественном, лингвистическом ключе (отметим работы таких авторов, как М. Блюменкранц, В.Г. Буданов, Э. Валлерштейн (И. Валлерстайн), И.С. Добронравова, И.В. Ершова-Бабенко, М.С. Каган, В.И. Каширин и О.В. Каширина, С.В. Курбатов, И.Г. Мысык, И. Савельева и А. Полетаев, М. Старчеус, Б.И. Цуканов, В.Т. Ярошенко). Наш вклад в становление антропологической парадигмы времени — концепция антропного времени и исторического процесса как разворачивания человеческой деятельности. **Целью** данной статьи является выявление историко-философских предпосылок идеи антропного времени, а также представление антропного времени как системы.

Первичные искания в рамках осмысления того или иного вопроса практически всегда

побуждают исследователя обращаться к признанным авторитетам с тем, чтобы, «заручившись их поддержкой», развивать свои взгляды. Однако оказалось, что не все так просто. «Кантовский переворот» в метафизике дал, с одной стороны, широчайшую подпитку нашим размышлениям, ибо выразился, помимо остального, и в принципиальном «очеловечивании» времени (как и пространства). Однако, с другой стороны, он не мог быть принят безоговорочно по причине субъективизации этих сущностей. Так, в рамках «метафизического» истолкования понятия времени (т.е. содержащего то, что позволяет артикулируемому понятию предстать в качестве данного *a priori*) Кант утверждает, что «время есть необходимое представление, лежащее в основе всех созерцаний» [2, с. 71]. Иными словами, время (как и пространство) выступает в качестве своеобразного условия восприятия объектов действительности в той их данности, которая явлена субъекту. Мы же говорим о времени, «изливающимся из человека вовне», посредством чего оформляется и насыщается содержанием историческое движение *homo sapiens*. Тезис Г.В.Ф. Гегеля о «прогнесе в сознании свободы» как цели истории [3, с. 72], подающий свободу в качестве притягивающего начала исторического процесса, не удовлетворял общей контекстностью. Поскольку стремление к свободе есть перспектива, «прививаемая» человечеству шествием Абсолютного Духа, то подобное провиденциалистское толкование оставляло место для самореализации человека — парадоксально, но выходит, что так! — лишь в predeterminedном русле.

Достаточно резонансно в философии кон. XIX — нач. XX вв. прозвучала категория длительности А. Бергсона (иногда французское понятие «*durée*» переводят как «дление»). «Чистая длительность, — находим у философа, — есть форма, которую принимает последовательность наших состояний сознания, когда наше «я» просто живет, когда оно не устанавливает различия между наличными состояниями и теми, что им предшествовали» [4, с. 93]. Бергсоновское толкование времени (предстающего как время сознания) в корне противопоставлено физико-математическому его рассмотрению, что и послужило причиной расхождения путей великого «лирика» и гениального физика А. Эйнштейна, бескомпромиссно отвергшего «время философов». Насыщенное жизнью *durée*, так неудовлетворявшее Эйнштейна, нашло свой отголосок в нашем понимании антропного времени, привлекая своей содержательностью. Кажущаяся близость учений Канта и Бергсона разбивается о принципиальное их отличие, на которое обратила внимание исследователь

И.И. Блауберг: «...Если для Канта время было априорной формой внутреннего созерцания, то у Бергсона, в концепции, изложенной в «Опыте о непосредственных данных сознания», — это уже само содержание внутреннего чувства, созерцания «я»; не априорная форма, но непосредственный факт сознания, постигаемый внутренним опытом» [5, с. 16]. Однако и кантовская, и бергсоновская субъективизация времени (и даже его психологизация у французского философа), повторим, стала препятствием для адаптации взглядов мыслителей к нашей концепции.

Модель нарративной истории, в которой ключевым тезисом является мысль об интерпретационной сущности исторического процесса, возможности плюрализма в прочтении событийного ряда, предложена Ж. Делёзом. В ее рамках выдвинута оригинальная идея двойного толкования времени. Это, с одной стороны, Хронос, составленный исключительно из «сплетающихся настоящих», — время, которое выступает содержанием изменения единичных с ним объектов, а с другой стороны, Эон — чистая форма, постоянно разлагающаяся на «растянутые прошлые и будущие» фазы [6, с. 92]. Понимание антропного времени, предлагаемое в данной работе, отлично от делёзовского по двум позициям. Во-первых, нарративность истории предполагает некоторую отстраненность интерпретатора событий от самой событийности, тогда как наше понимание истории как разворачивания человеческой деятельности естественным образом требует *включения* человека в поток событий. *Событие* в таком контексте оказывается не просто результатом совместного бытия наблюдателя и наблюдаемого, а эффектом, получаемым от преломления мира через «вовлеченного в мир» человека. Иными словами, история есть *не повествование*, а *переживание с конституированием*. Во-вторых, предлагаемое нами толкование антропного времени по-своему единяет Хронос-содержание и Эон-форму Делёза, «оживляя» чистую форму бурной и динамичной событийностью.

Пожалуй, наиболее близкими по духу оказались учения М. Хайдеггера и Ж.-П. Сартра, рассматриваемые нами как одно из наиболее значимых историко-философских оснований антропологической парадигмы времени. Так, немецкий философ подчеркивает, что *Dasein*, обладая способностями ожидать, удерживать и соотноситься с присутствующим, связывает временные фазы в единый континуум времени [7, с. 343]. Иными словами, время, феноменально раскрываясь как последовательность «теперь», сущностную связность обретает через «очеловечивание». В свою очередь, французский экзистенциалист, развивая хайдеггеровские идеи, указывает, что благодаря

человеческому сознанию («бытию-для-себя»), выступающему как своеобразное «разжатие» сплошного и непроницаемого бытия («бытия-в-себе»), закладываются основы конституирования времени. Человек, связывая через понятие «мое» фазы прошлого, настоящего и будущего, придает времени характер непрерывности [8].

Представляя антропное время как систему, мы опирались на работы авторов и разработчиков различных вариантов системного подхода и теории систем: И.В. Блауберга, Ю.А. Левады, Г.А. Поликарпова, Л.Н. Терентьевой, А.И. Уёмова, А.Ю. Цофнаса, Э.Г. Юдина. Непосредственно в качестве сложной самоорганизующейся системы (о чем подробно было сказано в [9]) антропное время было осмыслено благодаря влиянию работ представителей синергетического направления: В.И. Аршинова, Р.Г. Баранцева, Л.Д. Бевзенко, В.Г. Буданова, М.С. Дмитриевой, И.С. Добро-нравовой, И.В. Ершовой-Бабенко, М.С. Кагана, В.В. Кизимы, Л.П. Киященко, Е.Н. Князевой, Н.В. Кочубей, С.П. Курдюмова, Г.Г. Малинецкого, И.Р. Пригожина, В.С. Стёпина, Г. Хакена и др.

Возможность приложения категорий системы и структуры ко времени (как и пространству) была аргументирована в научной литературе еще в 70-х гг. прошлого века. Такая мысль изложена, например, Г.А. Поликарповым в коллективной монографии [10]. Исследователь пишет, что в соответствии с теорией относительности достаточно обоснованным оказывается принятие определения времени и пространства как отношения. В таком случае системой становится гораздо более весомая конструкция — сочетание материи, пространства и времени. Последующая трансформация логических статусов дает возможность рассмотрения, например, материи в качестве отношения или свойства, а пространства и времени — как вещи [10, с. 143]. Далее, обнаружение в этой вещи либо отношений, отвечающих заданному свойству, либо свойств, удовлетворяющих заданному отношению [11; 12], послужит основанием ее понимания как системы. Здесь следует сделать, по меньшей мере, два замечания. Во-первых, Поликарпов рассматривает пространство и время в физическом смысле, что в любом варианте логического статуса этих понятий требует их сочленения с понятием материи. В нашем понимании времени — времени в его антропологическом статусе — это не является необходимым условием. Во-вторых, исходя из эйнштейновского постулата о единстве пространства и времени в четырехмерном континууме, автор рассматривает как систему сам единый континуум. Положенный в нашей работе в основание системы антропного времени концепт (о котором — ниже) обуславливает возможность осмысления

временной системы человека независимо от пространственных условий его бытия.

Антропное время нами определено как система, выражающая человеческую деятельность в параметрах длительности, порядка (аспект формы) и смысловой нагрузки (аспект содержания). Первые параметры отображают физическую сторону антропного времени, родня его с временем иных объектов мироздания. Содержательное же его насыщение, имеющее экзистенциально-деятельностный характер, как раз и презентует человеческие темпоральные условия как нечто уникальное на фоне остальной природы. Кроме того, в антропном времени выражается и некая синтетическая характеристика деятельности — интенсивность, т.е. степень смысловой насыщенности единицы длительности. Необходимо отметить, что рассмотрение антропного времени в показанных проекциях задает определенную перспективу в плане придания ему также исторического статуса, что зиждется на понимании истории как разворачивающейся человеческой деятельности. И.В. Блауберг и Э.Г. Юдин в этом духе замечают, что «... время может оказаться тем весьма существенным параметром, который позволит рассмотреть с единой точки зрения структуру объекта и его историю (эволюцию)...» [13, с. 133-134]. Эта мысль принимается нами с одной важной оговоркой. Предложенный в данной работе контекст понимания антропного времени требует его осмысления не просто в качестве *параметра* становящегося объекта (здесь — истории как разворачивающейся человеческой деятельности), а самодостаточно — как самоорганизующейся *системы*. Таким образом, осуществление исторического процесса, взятого, по крайней мере, в его «человеческой» составляющей, будет артикулировано как зиждущееся на самоорганизации антропного времени. В то же время, когда в дальнейших публикациях речь пойдет об «итоговом продукте» истории, нами особенно будет подчеркнута синтезированность саморазвития антропной временной действительности с воздействием внешних детерминант (аттракторов) истории.

Итак, каким образом возможно представление антропного времени как системы? Для начала необходимо выявить, что вкладывается современными авторами системного подхода и общей теории систем в это понятие. Будучи рассмотренной в трех различных аспектах, система определяется через три соответствующих дескриптора: концепт, структуру, субстрат [11, с. 126-130; 14, с. 130-133]. Отечественный исследователь А.И. Уёмов определяет концепт системы как «...некий смысл, в котором рассматривается система...» [14, с. 130], определенная проекция ее понимания.

Эта единяющая компонента, выступающая в виде системообразующего свойства или отношения, иерархически первенствует над структурой и над субстратом. Именно от того, каков концепт, зависит будущая «подгонка» необходимых, соответствующих реализации смысла элементов (подсистем), а также либо выстраивание соответственно выбранному *концепту-свойству* системных *отношений*, либо формирование адекватных *концепту-отношению* системных *свойств*. Таким образом, два варианта (принцип двойственности системных моделей) определения систем: 1) с атрибутивным концептом и реляционной структурой (объекты, обладающие отношением с заранее определенным свойством) и 2) с реляционным концептом и атрибутивной структурой (объекты, обладающие свойствами, находящимися в заранее определенном отношении) [14, с. 134] — в равной степени выражают системную действительность (принцип дополненности системных моделей). Наконец, третий дескриптор системы — субстрат или элементы системы. Определяя систему в этом аспекте, исследователь выясняет не только *что* использовано в качестве «строительного материала» на микроуровне системы, но и, что гораздо важнее, *как* определено смысловое начало.

Украинский ученый А.Ю. Цофнас, опираясь на работу А.И. Уёмова [11, с. 120-121], поясняет упомянутые выше определения системы (первое — атрибутивное, второе — реляционное). Он пишет, что эти дефиниции задают соответствующий порядок представления «произвольной вещи» как системы. По первому определению, изначально должно стать явным определенное свойство, задающее смысл рассмотрению объекта в разрезе системного подхода. Далее фиксированность свойства определяет выбор в пользу тех или иных удовлетворяющих этому свойству отношений. В итоге упомянутая «произвольная вещь» являет себя как объект реализации выбранных отношений. Наоборот, движение, осуществляемое от концепта, коим, в данном случае, выступает определенное отношение, к изысканию отвечающих этому отношению свойств — это путь конституирования системы по второму ее определению [12, с. 54]. Предложенный контекст, по сути, делает бессмысленным категоричное подразделение объектов мира на системы и не-системы. Понимание объекта как системы и в первом, и во втором смысле зависит лишь от того, что положено в основание рассмотрения, т.е. сквозь призму чего производится исследование. «Данная концепция системологии, — отмечает современный исследователь, — принимает членение действительности на системы и не-системы лишь по интенциональному

принципу... Все, что изначально воспринимается как нечто бессистемное, немедленно становится системой, когда обнаружены отношения, удовлетворяющие определенному свойству, или свойства, находящиеся в определенном отношении» [12, с.54].

Принимая во внимание указанные положения, и адаптируя их к рассмотрению антропного времени, поясним, что в этой системе выступает как концепт, структура и субстрат.

Концептом системы *антропного времени* нами избран экзистенциально-деятельностный смысл ее формирования и самоорганизации. Это означает следующее: 1) становление каждой подсистемы антропного времени фундировано личностной уникальностью ее носителя, реализуемой в деятельности; 2) опредмечивание этой уникальности связано, **в первую очередь, со свободой** воли субъекта антропного времени. Говоря о *структуре антропного времени*, мы имеем в виду отношения, выстраивающиеся между единицами антропного времени одного уровня, а также межуровневые отношения, которые отвечают экзистенциально-деятельностному системообразующему свойству. В свою очередь, *субстратом антропного времени* выступают сами упомянутые единицы антропного времени, сочленяющиеся по принципу «матрешки» в глобальной темпоральной системе. Ее сложная иерархическая структура связывает «временные матрешки» от мини-систем, формируемых деятельностным раскрытием экзистенции личности, до макро-систем масштабно-социальных образований, сопровождающих оные в их самоорганизации. Показанное атрибутивное определение системы антропного времени можно при необходимости трансформировать в реляционное определение.

Как уже было сказано выше, антропное время рассматривается нами именно как сложная самоорганизующаяся система. Сложность и самоорганизованность человеческой темпоральной системы конкретизируется в следующих ее особенностях: 1) многоуровневость и коэволюционная сочлененность единиц («временных матрешек»); 2) нелинейность; 3) открытость; 4) наличие обратных связей в отношениях между единицами (подсистемами) — как в отрицательной, так и положительной формах; 5) стохастичность (позволяющая прогнозирование течения антропного времени лишь с определенной долей вероятности); 6) неоднозначность временных фаз — прошлого, настоящего и будущего. Рассмотрение обозначенных особенностей антропного времени в контексте разработки антропологической парадигмы времени будет осуществлено в дальнейших публикациях.

Выводы:

1. Среди историко-философских предпосылок идеи антропного времени прежде всего необходимо выделить: 1) кантовскую антропологизацию времени, в рамках которой человек рассмотрен не как объект, а как субъект оногo; 2) учения М. Хайдеггера и Ж.-П. Сартра, указывавших на то, что темпоральная ознаменованность мира возникает посредством именно человеческого «вовлечения» в него.

2. Параметрическая общая теория систем открывает возможность представления антропного времени как системы через выявление его концепта, структуры и субстрата. Такой подход подготавливает следующий этап исследования антропного времени — его рассмотрение в качестве сложной самоорганизующейся системы.

Литература:

1. Ханжи В.Б. Онтологическая и антропологическая парадигмы времени / В.Б. Ханжи // Философские проблемы биологии и медицины: Выпуск 5: Нормативное и дескриптивное : сборник статей ежегодной научно-практической конференции (октябрь 2011 г., г. Москва). — М. : Принтберри, 2011. — С. 151—153.
2. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант ; пер. с нем. Н. Лосского сверен и отред. Ц.Г. Арзаканяном и М.И. Иткиным ; примеч. Ц.Г. Арзаканяна. — М. : Эксмо, 2011. — 736 с. — (Антология мысли).
3. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории / Г.В.Ф. Гегель ; пер. с нем. А.М. Водена. — СПб. : Наука, 1993, 2000. — 480 с.
4. Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания / Анри Бергсон ; пер. с франц. // Собрание сочинений: В 4-х т. — Т. 1. — М. : Московский клуб, 1992. — С. 50—155.
5. Блауберг И.И. Анри Бергсон и философия длительности / И.И. Блауберг // Бергсон А. Собрание сочинений: В 4-х т. — Т. 1. — М. : Московский клуб, 1992. — С. 6—44.
6. Делёз Ж. Логика смысла / Жиль Делёз ; пер. с фран. и предисл. Я.Я. Свирского, закл. статья М. Фуко ; научный редактор А.Б. Толстов. — М. : Раритет, Екатеринбург : Деловая книга, 1998. — 480 с.
7. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии: Марбургские лекции летнего семестра 1927 года, изданные Фридрихом-Вильгельмом фон Херманном / Мартин Хайдеггер ; пер. с нем. А.Г. Чернякова / под ред. Б.В. Останина. — СПб. : Высш. рел.-филос. школа, 2001. — 446 с.
8. Сартр Ж.П. Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии / Жан Поль Сартр / пер. с франц., предисл. В.И. Колядко, примеч. В.И. Колядко, Р.К. Медведевой. — М. : Республика, 2004. — 639 с. — (Серия «Мыслители XX века»).
9. Ханжи В.Б. Антропное время как сложная система: сущностные характеристики / В.Б. Ханжи // Strategia supraviețuirii din perspective bioeticii, filosofiei și medicine. — 2014. — Vol. 4 (20). — Pp. 197—201.
10. Логика и методология системных исследований / А.И. Уёмов, А.Ю. Цофнас, З. Пауль [и др.]. — Киев-Одесса, Вища школа, 1977. — 256 с.
11. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уёмов. — М. : Мысль, 1978. — 272 с.
12. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания : монография / А.Ю. Цофнас. — Одесса : Астропринт, 1999. — 308 с.

13. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин / отв. ред. А.Ф. Зотов. — М. : Наука, 1973. — 272 с.

14. Уёмов А.И. Лекции и задачи по метафизике : В 2 ч. / А.И. Уёмов, Л.Н. Терентьева. — Одесса : Астропринт, 2009. — 280 с.

Ханжи В.Б. Історико-філософські передумови ідеї антропного часу. Антропний час як система. — Стаття.

Анотація. В статті виявлені історико-філософські передумови ідеї антропного часу. Здійснено представлення антропного часу як системи. Автором показані перспективи розглядання антропного часу як складної системи, що самоорганізується.

Ключові слова: історико-філософські передумови, антропний час, система, складна система, що самоорганізується, антропологічна парадигма часу.

Khanchy V.B. Historical and philosophical backgrounds of the idea of an anthropic time. The anthropic time as a system. — The Article.

Summary. The article reveals the historical and philosophical backgrounds of the idea of an anthropic time. A representation of the anthropic time as a system is implemented. The author shows the prospects of the consideration of the anthropic time as a complex self-organizing system.

Keywords: historical and philosophical backgrounds, anthropic time, system, complex self-organizing system, anthropological paradigm of time.

Шоканова Д.Ч.

*доцент кафедри економічної соціології
Белорусского государственного
экономического университета*

ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕПРИВАЦИИ И СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ: ФАКТОР СИРОТСТВА

Аннотация. В статье рассматриваются особенности процессов социализации и депривации детей сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Представлены и проанализированы специфические черты воспитания детей-сирот в государственных формах устройства, а также предложены направления деятельности по преодолению негативных последствий воспитания вне семьи.

Ключевые слова: депривация, дети-сироты, социализация, семья, воспитание.

Содержательная сторона жизни детей, воспитывающихся вне семьи, имеет свои отличия, соответственно, процесс их социализации также имеет свои особенности. Нарушение функционирования института семьи и воспитание детей вне семейных условий является фактором депривации, наиболее сильно влияющим на отклонения социализации ребенка от социализационной нормы, поскольку у детей, лишенных родительского попечения, снижены возможности развития и реализации своего потенциала в силу замкнутости жизненного пространства, слабого контакта с социальным окружением и отсутствия референтных групп для общения. Поэтому проблема социального сиротства стимулировала научное сообщество обратиться к изучению социализации детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения.

Чтобы правильно развиваться, по мнению британского социолога Н. Смелзера, дети должны иметь стабильные, основанные на любви взаимоотношения со взрослыми, особенно в первые годы жизни. Исследования по депривации (отсутствию родительской заботы) подтверждают существование такой потребности у детей [1, с. 124]. Исследования детей, лишенных заботы родителей в младенческие годы, свидетельствуют о том, что контакт с близким человеком исключительно важен для нормального развития личности ребенка. Госпитализм, то есть вредные эффекты казенной обстановки детских учреждений, где детям не хватает теплоты отношений и интеракций с близкими или родными людьми, пагубно влияет на них, причем у этих детей наблюдается более высокий уровень заболеваемости и смертности,

замедленное физическое и умственное развитие [1, с. 133].

Вторая мировая война и актуализировавшаяся в связи с этим проблема сиротства побудила проведение первых исследований влияния депривации на социализацию ребенка в западных странах. Объектом таких исследований выступили дети, разделенные со своими семьями в силу военных причин.

Термин «депривация» впервые был использован Дж. Боулби в 1951 году. В послевоенные годы Всемирная Организация Здоровья поручила ему исследовать материнскую депривацию и выделить рекомендуемые пути разрешения этого феномена. Его работа, под названием «Материнская забота и психическое здоровье», была переведена на несколько языков и получила всемирную известность. Он сделал вывод о том, что, несмотря на заботу о состоянии здоровья детей, воспитываемых в интернатных учреждениях, они испытывали серьезный психологический стресс. Причиной, по его предположению, было разрушение специфической связи между матерью и ребенком, необходимой для здорового психологического развития [2].

Другой психиатр, Р. Спитц (1945), сообщил об эмоциональной и физиологической регрессии детей, проживавших в приютах, которую он связывал с материнской разлукой. У. Голдфарб (1943) сравнивал проблему ребенка-сироты с потерей конечности, которую уже невозможно вновь обрести [188]. Часть ученых, изучавших психоанализ, предупреждали об опасности, связанной с «материнской депривацией» (Лангмейер и Матейчек, 1975; Спитц, 1945). А. Фрейд и ее коллеги (1973) доказали, что помещение детей в воспитательные учреждения предполагает серьезный психологический риск. Несмотря на хорошую физиологическую заботу и социальную стимуляцию, таким детям не хватает ощущения того, что они нужны, шанса общаться с матерью. Обобщив несколько исследований (case studies), она сделала вывод, что большинство институализированных детей обречены стать психологически несостоятельными [2].

Таким образом, к 1950-м, школа психоанализа представила достаточно мрачную картину жизни

ребенка вне семьи. Ее смысл заключался в том, что *даже незначительный опыт пребывания в детском доме наносит вред ребенку, особенно, если дети попадают туда на первых годах жизни*. Этот вред усугубляется при дальнейшем пребывании ребенка в детском доме, имеет тенденцию быть необратимым и влияет на широкий спектр психологических и социальных черт ребенка.

Дальнейшие научные исследования подтвердили описанную картину. Например, М. Форд и Дж. Кролл, эксперты данной проблематики, указали на то, что 50 лет, посвященных исследованию этой проблемы, подтвердили все те же выводы: долгое пребывание детей в сиротских учреждениях ведет к повторяющимся проблемам в межличностных отношениях, к высокому уровню личностных расстройств. Позднее в жизни проблемы возникают так же и в том случае, когда сироты оказываются в статусе родителей [2].

Й. Лангмейер и З. Матейчек считают материнскую депривацию первоначальным пониманием самого термина депривации. Заслуга психоанализа, по мнению исследователей, состоит в том, что он подчеркнул аспект эмоциональной связи между ребенком и матерью. В своей работе «Психическая депривация в детском возрасте» они используют термин психической депривации и определяют ее как «психическое состояние, возникающее в результате таких жизненных ситуаций, где субъекту не предоставляется возможности для удовлетворения некоторых основных (жизненных) психических потребностей в достаточной мере и в течение достаточно длительного времени» [3].

Однако, концепция именно «материнской депривации», которую используют для объяснения психологического отставания детей, не поддерживается всеми учеными-исследователями единогласно, поскольку не только материнская разлука, но и всякое отсутствие заботы о детях, может приводить к столь печальным последствиям. На наш взгляд, для выявления причин тех проблем, которые возникают в развитии детей-сирот, необходима дальнейшая тщательная исследовательская работа не только с более узкой позиции психоанализа, но и с более широкой позиции социализации личности ребенка, а именно — с позиции так называемой «социальной депривации», отражающей факторы депривации ребенка в более широком социальном контексте.

При характеристике социальной депривации Н.В. Малярова и М.И. Несмеянова выделяют три основные группы факторов социальной депривации (депривировующих факторов). К первой группе относятся «*нарушения в функционировании*

социальной системы в целом, обострение существующих и возникновение новых противоречий на макросоциальном уровне» [4, с. 80]. Ко второму типу депривировующих факторов относятся «*нарушения функционирования институтов, связанных с социализацией, воспитанием и обучением детей* (семья, учреждения дошкольного и внешкольного воспитания, школа, ПТУ, интернаты)» [4, с. 81]. Как считают авторы, *невыполнение семьей социализирующей функции в будущем отягощает отношения ребенка с иными институтами социализации*. Как следствие, дети не осваивают целые пласты социальных связей и отношений, необходимых для полноценного развития личности ребенка. К третьей группе причин возникновения социальной депривации исследователи относят «*особенности физического, психического, интеллектуального развития ребенка, состояние его здоровья или же специфические особенности его жизненного пути»* [4, с. 82].

Особенно велика степень социальной депривации в тех семьях, где родители не могут или не хотят участвовать в воспитательном процессе, ведут асоциальный образ жизни, перенимаемый собственными детьми, аккумулировавшими негативный опыт родителей. Последствием является то, что дети не в состоянии освоить весь комплекс социальных ролей, необходимых для будущей жизни. Они не умеют адекватно воспринимать социальную реальность и действовать, как того требует ситуация.

Для того, чтобы процесс социальной адаптации ребенка-сироты проходил успешно (то есть, по определению И.Ф. Дементьевой, социальные роли были успешно освоены в системе общественных отношений [5, с. 62]), ребенок должен увидеть, как осуществляются нормальные межличностные отношения в различных сферах: в семье, в быту, в коллективе. Имея такой опыт, он с большей вероятностью будет справляться с возникающими трудностями, так как многое из того, что ребенок видит и запоминает в детстве, он в будущем проецирует на собственную жизнь. Это и определяет важность воспитания детей-сирот в семье.

Учитывая тот факт, что у детей, воспитываемых вне семьи, отсутствует полная информация, подкрепленная личным опытом, о социальных ролях, поведении в быту, семейной сфере, мы можем сделать вывод о том, что такие дети имеют свои особенности развития: проживание в детском интернатном учреждении не позволяет его воспитаннику сформировать адекватные ролевые установки и модели поведения, что в будущем, после окончания пребывания в учреждении, может служить источником жизненных трудностей.

Все взаимодействия индивидов осуществляются в социальной среде, состоящей из макросреды (общества со всеми его компонентами, представленными культурой, общественными институтами, общественным сознанием, экономикой и т.д.) и микросреды (непосредственного социального окружения личности — семьи, трудовой или учебной группы и т.д.). Поэтому проживание детей и подростков в государственных формах устройства накладывает свой отпечаток на формирование социальных сетей воспитанников, то есть системы межличностных связей с членами референтных групп для коммуникации.

Негативным последствием длительного нахождения детей-сирот в интернатных учреждениях является искаженное восприятие ребенком себя как личности и всей социальной среды, возникающее вследствие отсутствия прямой связи ребенка с социумом: количество его социальных связей, вследствие узкой базы референтных групп для общения, не характеризуется разнообразием, формирование важных для личности социальных ролей происходит опосредовано. Замкнутое пространство функционирования детского учреждения определяет его в условия некоего социального вакуума, покинув который выпускник оказывается неподготовленным к дальнейшей социальной жизни [6].

Н.В. Присяжная выделяет два вида маргинальности, встречающейся у выпускников сиротских учреждений: а) как неопределенность групповой идентификации; б) девиантного плана (отклоняющееся, противоправное поведение). Кроме того, автор подчеркивает, что существует также третий вид — наследственная маргинальность, когда ребенок получает ярлык неблагополучного «по наследству от родителей» [7, с. 62]. Белорусские исследователи В.А. Балцевич, С.Н. Бурова, А.К. Воднева к факторам отклоняющегося поведения также относят неблагополучие в семье [8, с.67]. В данном контексте стоит обозначить то, что вследствие неграмотного воспитания девиантные предрасположенности детей-сирот и подростков способны усиливаться, нанося деструктивный урон развитию личности. Как утверждает С.Н. Лихачева, роль наследственности в социализации детей-сирот довольно весома и нередко выступает фактором риска, то есть условием, которое само по себе не является непосредственным источником появления нежелательных последствий, но увеличивает вероятность их возникновения [9, с. 74].

Несмотря на то, что комплектование детских домов и школ-интернатов должно осуществляться по семейному принципу, сестер и братьев могут разлучить в случае задержки психического

развития у кого-либо из них, поскольку это является противопоказанием для направления ребенка в общеобразовательное учреждение. С точки зрения прав и интересов ребенка, данный аспект еще больше углубляет психологический стресс разлученных братьев и сестер (сиблингов). При этом вполне естественно то, что потенциал здоровья детей-сирот зависит от их биологических родителей. Пьянство, антисанитария, курение и заболевания — неблагоприятный фон для здоровья отказников, родители которых зачастую ведут асоциальный образ жизни, поэтому забота о здоровье ребенка ложится на плечи государственных детских учреждений, которые вынуждены обращаться к различным специалистам, чтобы помочь детям повысить их уровень здоровья.

Усугубляет ситуацию то, что замкнутый тип функционирования интернатных учреждений непосредственно влияет и на интеллектуальное здоровье детей-сирот. Их отличает отсутствие творческого мышления, шаблонное восприятие мира, некорректно сформированные мотивационные и волевые механизмы. В частности, В.А. Бачинин определяет таких детей как «духовных и социальных ретардантов», то есть фактически их развитие замедленно и искажено [10].

Быт в интернатном учреждении также отличается своей спецификой: работники стараются развивать индивидуальность в детях при коммунальном характере бытия, создать теплую атмосферу и сохранить при этом профессиональную дистанцию. В частности, о таких особенностях повседневных практик детей и их воспитателей пишет М.С. Астоянц [11]. Помимо этого, высокая регламентация жизни в детском доме не реализует возможность свободного выбора активных форм досуга. Вероятно, причиной этого становится неумение организовать детьми свое свободное время и отсутствие у них навыков самостоятельного выбора занятий.

А.К. Воднева, Ю.А. Сойка акцентируют внимание на психологическом аспекте совместного проживания детей [12, с.23-24]. Авторы считают, что отсутствие возможности для уединения в детском учреждении, необходимой для внутреннего сосредоточения и развития самосознания, стандартизирует определенный тип личности, не склонной к самоанализу.

И. Слуцкий обращает внимание на другой важный феномен, весьма распространенный в интернатных учреждениях — феномен общественной собственности. Исследователь предполагает, что развитие самости ребенка в значительной мере блокируется феноменом общественной собственности [13]. Каждый человек нуждается во внешних подтверждениях факта своего существования.

Это выражается, в том числе, и наличием собственных вещей, принадлежащих индивиду. В детском доме у ребенка отсутствуют личные вещи, у него фактически нет ничего своего, за счет чего он мог бы утвердить свое бытие в мире.

Возвращение в биологические семьи для социальных сирот — еще один мощный стрессогенный фактор. Для многих выпускников оно невозможно по причине продолжающих вести аморальный образ жизни родителей, прежде лишенных прав на воспитание ребенка. Вся положительно-направленная работа, проделанная с детьми воспитателями и другими работниками детского дома или школы-интерната, теряет всякий смысл при возвращении в асоциальную среду. Здесь важны два аспекта: работа по месту жительства с семьями, лишенными родительских прав (декрет Президента Республики Беларусь №18 уже частично решает эту проблему — лишенные родительских прав обязаны возмещать государству средства, потраченные на воспитание их детей в государственных учреждениях) и предоставление выпускнику альтернативного жилья в случае, если данная работа не принесет результатов.

Таким образом, можно прийти к выводу, что любая материальная помощь (пособия, льготы, сохранения права на жилье), предоставляемая детям-сиротам со стороны государства должна быть продумана в контексте тех социальных и психологических последствий, которые она может принести.

Своя специфика социализации в семье имеется и в постсоветских странах. По мнению белорусского социолога С.Н. Буровой, советская эпоха и постсоветские политические и экономические преобразования оказали масштабное влияние на формирование базовых социальных институтов, и семьи в том числе [14]. Автор считает, что процесс трансформации современной белорусской семьи до сих пор находится под влиянием долгосрочного эффекта прежней идеологии.

Исходя из мнений белорусского экспертного сообщества по обсуждению причин семейного неблагополучия в Республике Беларусь (2008 г.),

в современной белорусской семье хотя и происходят трансформационные процессы, мы не можем утверждать, что при этом ее воспитательный потенциал снизился [8, с. 98]. Автор статьи «Затмение семьи»: дискуссия во французской социологии» Т.Ю. Шманкевич в данном контексте делает вывод о том, что происходящие изменения не ослабляют роль семьи, как мощного института социализации: «то, что семья и школа более не соответствуют модели Э. Дюркгейма и не вырабатывают прочных паттернов для интериоризации, свидетельствует не о снижении социализирующей роли этих институтов, а о том, что она стала не такой явной, как прежде, и, следовательно, более сложной, хотя и не менее актуальной для исследования» [15, с.170-171].

Феномен общественной собственности, гиперопека со стороны воспитателей, коллективный характер бытия, отсутствие личной ответственности за поведение не способствуют формированию у детей мотивации к трудовой деятельности. Многие дети-сироты привыкают получать еду и одежду, даже не задумываясь, откуда это все берется. С выходом из интернатного учреждения выпускник сталкивается с реалиями жизни: не умеючи построить и организовать свое рабочее время, обустроить жилье, рассчитать финансы, невозможно нормально адаптироваться к постинтернатной жизни. Детей нужно более активно приучать к понятию труда с раннего возраста, рассказывать им, откуда берутся те блага, которыми их обеспечивают, формировать у них заинтересованность в овладении профессией в будущем, к проявлению личной инициативы — в этом прямая задача воспитателей детских учреждений.

Итак, на основании вышесказанного, определим комплекс специфических характеристик воспитания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в государственных формах устройства и поставим в соответствие этим характеристикам направления деятельности по преодолению последствий общественного воспитания, оказывающие положительное влияние на социализацию изучаемой целевой группы (таблица 1).

Таблиця 1.

Направления деятельности по преодолению последствий воспитания детей вне семьи

<p>Специфические черты воспитания детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей в государственных формах устройства</p>	<p>Направления деятельности по преодолению негативных последствий воспитания вне семьи</p>
<p>1. Отсутствие индивидуальной направленности воспитания</p>	<p>Стремление найти индивидуальный подход к каждому ребенку участниками коллектива детского учреждения</p>
<p>2. Низкий уровень бытовой адаптированности</p>	<p>Ориентация воспитательного процесса на подготовку будущих выпускников к самостоятельному проживанию и овладению социально-бытовыми навыками; обучение старшеклассников и подростков тайм-менеджменту, самостоятельному регулированию своих финансов</p>
<p>3. Отсутствие обширной сети контактов и референтных групп для коммуникации</p>	<p>Расширение возможностей формирования социальных сетей (посещение различных мероприятий, походы в гости, свободный выход в интернет)</p>
<p>4. Узкая база поведенческих моделей реагирования на ситуацию</p>	<p>Семинары и мастер-классы психологов, социальных педагогов и учителей с целью формирования у детей способности вариативно мыслить, умению выбирать рациональный вариант поведения</p>
<p>5. Замкнутость коллектива детских-домов и школ-интернатов</p>	<p>Расширение социальных связей школы-интерната и детского учреждения, стремление сделать коллектив более открытым (день открытых дверей, день самоуправления, связи с НКО и благотворительными организациями)</p>
<p>6. Четкое пошаговое планирование расписания детей и жесткая регламентация распорядка дня</p>	<p>Возможность детям лично участвовать в составлении собственного расписания, распорядка дня, проведении досуга</p>
<p>7. Некорректно сформированная трудовая мотивация, последствием которой выступает проблема иждивенчества</p>	<p>Приобщение детей к понятию труда (помощь воспитателям, помощь в классе, подработка во время каникул, получение поощрений за высокую успеваемость и успехи в школьной деятельности); Создание образовательных программ для совместной работы школьников и волонтеров по повышению школьной успеваемости</p>
<p>8. Отсутствие индивидуально-личностного пространства в условиях замкнутого типа функционирования интернатных учреждений</p>	<p>Активное общение с одноклассниками и сверстниками, как за пределами детского дома или школы-интерната, так и в их стенах</p>
<p>9. Феномен общественной собственности вследствие коллективного характера бытия</p>	<p>Возможность иметь собственные личные вещи для каждого ребенка</p>
<p>10. Гиперопека со стороны коллектива интернатного учреждения, нивелирующая сферу принятия индивидуальных решений воспитанников до минимума</p>	<p>Акцентирование внимания не на коллективном принятии решений, а на индивидуально-личностном</p>

Литература

1. Смелзер Н.Дж. Социология / Н.Дж. Смелзер // Социологические исследования. — 1991. — № 6. — С. 122-134.
2. McCall J. Research on the psychological effects of orphanage care: a critical review / J. McCall // Kidnaping [Электронный ресурс]. — 1997. — Режим доступа: http://www.parentsinaction.net/english/Kidnaping/The_Psychological_Effects_of_Orphanage_Care.htm. — Дата доступа: 10.11.2012.
3. Лангмейер Й. Психологическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек // Библиотека интересного [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nkozlov.ru/library/psychology/d4614/#.T3slifB7rng>. — Дата доступа: 10.09.2012.
4. Малярова Н.В. Социальная защита детства: концептуальный подход / Н.В. Малярова, М.И. Несмеянова // Социологические исследования. — 1991. — № 4. — С. 79-83.
5. Дементьева И.Ф. Социальная адаптация детей-сирот: проблемы и перспективы в условиях рынка / И.Ф. Дементьева // Социологические исследования. — 1992. — № 10. — С. 62-70.
6. Шоканова Д.Ч. Отсутствие семьи как фактор искаженной социализации детей-сирот / Д.Ч. Шоканова // Человек. Культура. Общество: материалы 8 науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов фак. филол. и соц. наук БГУ. Минск, 20 апр. 2011г. / редкол.: А.А. Легчилин, А.С. Солодухо. — Минск, БГУ, 2012. — С.55-56.
7. Присяжная Н.В. Дети-сироты: постинтернатное жизнеустройство / Н.В. Присяжная // Социологические исследования. — 2007. — № 11. — С. 54-63.
8. Отчет национального исследования причин семейного неблагополучия в Республике Беларусь / С.Н. Бурова [и др.]. — Минск : В.И.З.А. Групп, 2009. — 348 с.
9. Лихачева С.Н. Социализация личности: фактор сиротства : монография / С.Н. Лихачева. — Мн. : УП «Технопринт», 2004. — 68 с.
10. Бачинин В.А. Детство и детское ТВ в социальном контексте / В.А. Бачинин // Социологические исследования. — 2009. — № 10. — С. 119-125.
11. Астоянц М.С. Дети-сироты: анализ жизненных практик в условиях интернатного учреждения / М.С. Астоянц // Социологические исследования. — 2006. — № 3. — С. 54-63.
12. Сиротство как социальная проблема: пособие для педагогов / Л.И. Смагина [и др.]; под ред. Л.И. Смагиной. — Мн. : «Універсітэцкае», 1999. —144 с.
13. Слуцкий В.И. Феномен общественной собственности и его влияние на формирование личности воспитанников детских домов / В.И. Слуцкий // Вопросы психологии. — 2000. — № 5. — С.132-136.
14. Бурова С.Н. Состояние института семьи в условиях трансформации белорусского общества / С.Н. Бурова // Социология. — 2008. — № 2. — С. 110-118.
15. Шманкевич Т.Ю. «Затмение семьи»: дискуссия во французской социологии / Т.Ю. Шманкевич // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2005. — Т. VIII, № 3. — С. 157-173.

Шоканова Д.Ч. Дослідження депривації і соціалізації дітей: фактор сирітства. — Стаття.

Анотація. У статті розглядаються особливості процесів соціалізації та депривації дітей сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Представлені і проаналізовані специфічні риси виховання дітей-сиріт у державних формах влаштування, а також запропоновано напрями діяльності щодо подолання негативних наслідків виховання поза сім'єю.

Ключові слова: депривація, діти-сироти, соціалізація, сім'я, виховання.

Shokanova D.Ch. Deprivation and socialization studies of children: a factor of orphanhood. — The Article.

Summary. The peculiarities of the processes of socialization and deprivation of orphans and children left without parental care are discussed in this article. The specific features of the upbringing of orphans in orphanages and boarding schools, as well as proposed activities for overcoming negative consequences of the upbringing without a family, are presented and analyzed.

Keywords: deprivation, orphaned children, socialization, family, upbringing.

Поливарова З.В.доктор филол. наук, профессор,
Тюменский государственный университет

ЯЗЫК КАК ЭТНИЧЕСКАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация. В данной работе представлен анализ сложившейся языковой ситуации в Тюменской области, в которой значительную роль играет украинский этнос. Украинскому этносу принадлежит особое место в языковой картине, поскольку украинская диаспора является одной из многочисленных в данном регионе. Этническое самосознание украинцев, с одной стороны, отражает объективно существующие особенности культуры, а с другой — способно активно влиять на эволюцию этнической общности, усиливая интерес к национальной культуре и истории, способствуя формированию специфических национальных интересов. Одним из важных компонентов этнического самосознания являются стереотипы восприятия своего и иных этносов через культурные традиции и язык.

Ключевые слова: билингвы, лингвоадаптация, этническая общность, этническое самосознание.

На фоне сосуществования многообразия языков и диалектов наблюдается снижение функциональной роли родных языков и, как следствие, ассимиляция, а затем исчезновение языков переселенцев. Тем не менее, желание сохранить родные языки и передать их своим детям присуще практически всем украинским мигрантам. Их детям, оказавшимся в иноэтничной языковой среде, приходится одновременно осваивать несколько языковых систем. Так рождается лингвосреда, где «носитель» двух языковых систем общения называется билингом. Условия двуязычия по-разному отражаются на речевом развитии детей. Благоприятные обстоятельства (отсутствие патологий, регулярные занятия родителей с детьми) способствуют полноценному усвоению обоих языков. Однако все чаще в билингвальных условиях (особенно в случаях приоритета одного из языков) отмечается множество речевых отклонений от нормы, обусловленные как особенностями взаимодействия языковых систем, так и нарушением речевого развития недоминирующего языка, а нередко обоих языков» [5, 6].

Спорным в науке является соотнесение понятий билингвизм и владение другим языком как иностранным. Так, И.П. Маханькова утверждает, что «билингв мыслит или на одном, или на другом

языке, тогда как владеющие иностранным языком инстинктивно переводят все на свой родной язык» [1]. В большинстве же других работ владение любым другим языком (помимо родного) уже названо билингвизмом, однако разной степени выраженности.

З.У. Блягоза считает двуязычием «умение, навыки, позволяющие человеку или народу в целом или его части попеременно пользоваться (устно или письменно) двумя разными языками в зависимости от ситуации и добиваться взаимного понимания в процессе общения» [2]. Данное определение учитывает не только социальную и психологическую, но и лингвосociологическую сторону рассматриваемого явления. С позиций психолингвистики, билингвизм — способность употреблять для общения две языковые системы.

Е.М. Верещагин группирует билингвизм, оценивая по числу действий, выполняемых на основе данного умения, и когда обе языковые системы могут функционировать независимо друг от друга или могут быть связаны между собой во время акта речи [4].

У. Вайнрайх считал, что если два языка находятся в контакте и ими попеременно пользуются одни и те же лица, то в языке данного вида можно обнаружить и примеры смешения норм каждого из двух языков, которые являются следствием пользования более чем одним языком. Появляется *интерференция* — «изменчивость, такое взаимодействие языков при их контакте, которое приводит к проникновению элементов и свойств одного языка в систему другого» [3]. Это явление может охватывать все уровни языка, но особенно заметно в фонетике (акцент). В момент восприятия и репродукции нового звука говорящие уподобляют его близкому звуку фонетической системы исходного языка. В случаях имеющегося сходства такое уподобление способствует усвоению звуков русского языка (явление *трансфера*).

Усвоение любого языка, его орфоэпической нормы начинается с «просеивания через лингвистическое сито» родного языка, сопоставления общего и противоположного. При этом дифференциальные и конститутивные признаки фонем, артикуляторно-акустическая характеристика звуков часто оказываются размытыми.

С целью изучения трансформации орфоэпической нормы, нами были изучены фонетические характеристики произносительной стороны речи у украинцев — билингов, проживающих в Тюменской области. Поскольку русский язык принадлежит к восточнославянской группе индоевропейской семьи языков, наиболее близкими языками данной группы являются белорусский и украинский. Данные языки подвергаются постоянному взаимодействию и взаимовлиянию, что не может не отразиться на состоянии речевых процессов их носителей.

Главными чертами, отличающими русскую фонетическую систему, являются отсутствие кратких и долгих гласных и отсутствие дифтонгов. Ритм и ударение также доставляют немало проблем для детей-билингвов, изучающих русский язык. Именно ритмико-интонационные навыки, а точнее их отсутствие, или несовпадение с другими языками, выдают их как иностранцев. В славянских языках вопросы произносятся с падающей интонацией, что воспринимается носителями языка либо как невежливость, либо угроза со стороны коммуниканта.

Согласно теории артикуляторного подхода, разработанного отечественными учеными-лингвистами И.А. Грузинской и К.М. Колосовым, выделяются 3 основные типологические группы фонем:

- А) совпадающие в обоих языках;
- Б) несовпадающие;
- В) частично совпадающие.

Наиболее трудными для усвоения следует признать последние 2 группы, причем частично совпадающие фонемы будут представлять самую большую сложность.

Действительно, губные звуки [М], [П], [Б] в русском и украинском языках похожи, однако, усвоить их артикуляцию гораздо труднее в силу того, что отличия в артикуляции для нетренированного уха не слишком заметны. В украинском языке фонема [М] имеет более выраженную нозальность и более низкую тональность. Это явление усиливается в **ситуации обращения, требующей изменения последующего гласного после [М], [П], [Б]: [Мамо, бабо]**. Украинский губной [М] звучит более твёрдо даже в сочетании с мягким [Я]: *м'ясо, м'яч м'ята*, поскольку отделён от него разделительным апострофом.

Дети-билингвы, пытаясь приспособить свой вариант произношения под нормированное русское произношение, прибегают к дополнительному согласному [Н]: *мнясо, мнята, мняч*, и т.д.

Губно-зубные звуки [В], [Ф] также имеют специфические особенности. В украинском языке фонема [в]- губно-губной сонорный щелевой звук,

который не оглушается в русской речи украинцев (в украинском языке, [в] переходит в неслоговой [у]). Наличие в украинском языке устойчивого сочетания [хв]: [*хвиля, хвіст, хвилястий, вихвалитись, хворий*] сказывается на произношении звука [Ф] и вызывает ряд фонетических ошибок типа: [*Хведя, хвокус*].

Фонетическими особенностями украинцев-билингвов является (как и в английском языке) отсутствие позиционного оглушения звонких согласных, которое проявляется в первую очередь в сохранении звонкости конечного согласного: *на пля(ж), а(ж) потрогать, до(жд')*, *как ра(з) снимался, пере(д) тобой, хле(б)*. Чаще всего неоглушенным в абсолютном конце слова и перед глухим согласным остается звук [в]: *рако[в], бычко[в], домико[в], цвето[в]*. Как уже было сказано, это объясняется тем, что украинская фонема [в]- губно-губной сонорный щелевой звук, который не оглушается в русской речи украинцев (в украинском языке [в] переходит в неслоговой [у]). В нескольких случаях звонкость сохраняется перед глухими на стыке морфем: *ры[б]ки, коля[д]ки, бли[з]ким*.

Соноры [Р], [Л] имеют те же артикуляционные уклады, что и в русском языке.

Как показывают наши наблюдения, среди детей-билингвов украинцев явления ротацизма встречаются значительно реже, чем среди русских детей. Вероятно, это может быть связано с тем, что в украинском языке структура сочетания двух согласных переднеязычных является устойчивой и часто встречаемой: [*бджоли, дзеркало, джерела, дзьоб*]. Это, в свою очередь, подготавливает артикуляционную базу для усвоения сложного сонора-вibrанта. По аналогии с родным языком, украинцы-билингвы часто смягчают звук [р] как например, в слове [*бо[рь]щ*]. Усвоение фонемы [л] также имеет свою специфику. Чаще она звучит смягчённо: [*ласкаво, Ласуня*] и имеет лабиальную тенденцию произношения [*стіл*]. Наши исследования, выполненные на территории Полтавской области (2010-2014 гг.), подтвердили данные предположения: было констатировано, что большинство украинских детей, истинных носителей родного языка, уже к 3-4 годам овладевают нормированным произношением сложных соноров, требующих активного участия практически всех групп мышц языка, а также присутствие специфических сочетаний переднеязычных *дж, дз [дзвін, джерело]* активно способствующих развитию всего артикуляторно-орального аппарата. Наибольшие трудности представляет украинцам-билингвам усвоение русских аффрикат. Украинцы-билингвы смягчают звук [Ц] по аналогии с родным языком, как например, в слове

[сне[ц.] иально]. Однако, твердое произношение согласного перед звуком [и] : [вы]шня в отличие от русского мягкого помогает им усвоить понятие отсутствия палатализации согласных перед гласным [i] как в английском языке.

Украинский [Щ] твердый перед [о] : [щ]о, [щ]о це? и т.д. Украинский аффрикат [щ] не раскладывается на составляющие: [овощь] (рус.) и [овошьть] (укр.), [щастя] (укр.) и [счастье] (рус.), не чередуется: [дощик] (укр.) по сравнению с русским [дождик].

Несовпадение орфоэпических норм вызывает явления аттрикций в родном украинском языке. Редуцированию подвергаются не только отдельные звуки, но и целые слоги, вызывающие деформацию звучащего контура слова: [сейчас] в речи украинцев преобразуется в [сичас, щас]. Данное явление является предрасполагающим фактором к появлению, так называемого, *суржика*, которому не должно быть места в литературном украинском языке.

Украинцы чаще неправильно усваивают фонему [Ч], поскольку звук [ч] в украинском языке произносится всегда твердо: [ч]уть-чуть, ве[ч]еря, [ч]ерешни, [ч]еремшина, кру[ч]еники, м'яч, а в русском языке не имеет твёрдого варианта: косто[ч]ками, [чеснок]. Украинский [ч] твердый перед всеми гласными, кроме [i]. Фонема [ч] в русском и украинском языках различаются по месту образования: в русском языке это небногубной, а в украинском — переднеязычный, альвеолярный звук. Чёткость произнесения данной фонемы, на наш взгляд, может рассматриваться как один из факторов тахилаличности украинской речи в условиях «насыщения» её звуками [ч] [щ], обуславливающих быструю переключаемость речевого аппарата. В украинском языке — переднеязычный, альвеолярный звук [ч] имеет артикуляторную общность по месту и способу образования с такими звуками-сонорами как [д], [т] и их сочетаниями с переднеязычными свистящими [дз], [дж]. Если характеризовать общий контур звучащей украинской речи, то его можно рассматривать как несколько ускоренный мелодичный фон с насыщением шипящих, аффрикат и акцентом твёрдого вибранта [р]: [попереджати, перепрошувати, добрий вечір]. Свистящие [с], [з] затушёвываются и имеют иную насыщенность и фонетическую нагрузку, чем в русском языке. Это, в свою очередь, сказывается на общей более низкой тональности украинского языка.

Определённые сложности при обучении русской фонетике детей- украинцев возникают с заднеязычными звуками [г], [к], [х]. В украинском языке звук [г] — это заднеязычный, фрикативный согласный. Аналогичные проблемы возни-

кают при формировании нормированного русского [х] и [к]. В украинском языке они звучат несколько придыханно и всегда на мягкой атаке голоса, не имеют взрывного компонента: [Катря], [Кулиш, коханий, проханий].

Таким образом, фонетическая система славянских языков русского и украинского, несмотря на кажущуюся на первый взгляд похожесть, имеют и значительные различия. Следовательно, трудности при изучении русского языка украинцами- билингвами неизбежны. Надо чётко осознавать, что родной (украинский) язык будет подвергаться явлениям интерференции. Именно качественное усвоение родного языка (литературных норм) в раннем детстве послужит надёжным иммунитетом против аттриций, представленных «суржиком». Соотношение языков может измениться в пользу того или иного языка, если будут созданы соответствующие условия: один из языков может частично деградировать (*языковая аттриция*), перестать развиваться (*фоссилизация*), вытесниться из употребления (*смена языка*), забыться, выйти из употребления (*языковая смерть*); либо, наоборот, может возрождаться (*ревитализация*), поддерживаться (*сохранение*), доводиться до уровня официального признания и употребления (*модернизация*).

Это обстоятельство требует от специалистов осознанного психолингвистического анализа и подхода при обучении и усвоении артикуляционной нормы другого языка детьми- билингвами. Обучая согласным звукам русского языка билингвов- украинцев, необходимо обращать особое внимание на артикуляцию, палатализацию и аспирацию, не всегда совпадающие в языках одной восточнославянской группы.

Данная работа не ставит задачи рассмотреть все сопоставительные характеристики языков — контактёров, а лишь поднимает существующие проблемы, связанные с лингвистической адаптацией артикуляционного аппарата в иноязычной среде.

Литература:

1. Балкина Н.В. Перевод шаг за шагом : пособие по переводу / Балкина Н.В., И.П. Маханькова. — Издательство : Издательство Российского Университета дружбы народов, 2007.
2. Блягоз З.У. Аспекты и методы комплексного исследования национальнорусского двуязычия // Принципы и методы социолингвистических исследований. — М., 1989.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты. — Киев, 1979.
4. Верещагин Г.М. Психологическая и методологическая характеристика двуязычия (билингвизма). — М. : Изд-во МГУ, 1969.
5. Поливарова З.В. Языковая личность билингвов в иноэтничном окружении / З.В. Поливарова. — Германия : LAP.LAMBERT. Academic Publishing. 2012.
6. Поливарова З.В. К понятию этнопси-холингвистической нормы у детей- билингвов // Специальное образование. — Екатеринбург, 2012. — № 1.

Полівара З.В. Мова як етнічна самоідентифікація особистості в умовах білінгвального середовища. — Стаття.

Анотація. У даній роботі представлений аналіз сформованої мовної ситуації в Тюменській області, в якій значну роль відіграє український етнос. Українському етносу належить особливе місце в мовній картині, оскільки українська діаспора є однією з численних в даному регіоні. Етнічна самосвідомість українців, з одного боку, відображає об'єктивно існуючі особливості культури, а з іншого — здатна активно впливати на еволюцію етнічної спільності, посилюючи інтерес до національної культури та історії, сприяючи формуванню специфічних національних інтересів. Одним з важливих компонентів етнічної самосвідомості є стереотипи сприйняття свого та інших етносів через культурні традиції та мову.

Ключові слова: білінгви, лінгвоадаптація, етнічна спільність, етнічна самосвідомість.

Polivara Z.V. Language as ethnic identity individual in terms of bilingual environment. — The Article.

Summary. This paper presents an analysis of the current language situation in the Tyumen region, in which a significant role is played by the Ukrainian ethnos. Ukrainian ethnic group holds a special place in the language picture, because the Ukrainian Diaspora is one of many in this region. The ethnic identity of the Ukrainians, on the one hand, reflects the objectively existing culture, and on the other, is able to actively influence the evolution of an ethnic community, reinforcing the interest in national culture and history, contributing to the formation of specific national interests. One of the important components of ethnic identity are the stereotypes of perception of their own and other ethnic groups through cultural traditions and language.

Keywords: bilingual, ringwoodite, ethnic group, ethnic identity.

Полисадова О.Н.

*доцент кафедри естетики і музикального образования
Института искусств и художественного образования
Владимирского государственного университета
имени А.Г. и Н.Г. Столетовых*

ЖЕСТ И ИМПРОВИЗАЦИЯ – НОВЫЕ ЭСТЕТИЧЕСКИЕ МОДУЛИ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА XX ВЕКА

Аннотация. Статья посвящена жесту и импровизации, как новым эстетическим модулям в истории развития хореографического искусства XX века. Новые лексико-эстетические модули особенно отчетливо проявились в искусстве танца модерн. Новации в хореографическом искусстве проявились в технике движения, основанном на эволюции различных систем танца.

Ключевые слова: жест, импровизация, модерн, эстетический модуль, свободное движение, пластические студии, А. Дункан, Э. Рабанек.

Самые значительные открытия в области хореографической лексики были сделаны в первую треть XX века. Принимая эту мысль как гипотезу, мы постараемся рассмотреть какие же модули легли в основу нового хореографического языка. Появились две системы, которые, на первый взгляд, суть одного и того же процесса, но эпоха модернизма привнесла в них четкое разграничение — это балет, а это танец. В основе первого — ритм, в основе второго — жест. Балет рассчитан на зрительское восприятие и для танцующего — жест остается на поверхности.

Танец — искусство всенародное и тут оно приобретает «очистительное таинство» (М. Волошин). Нагота — необходимое условие, чтобы можно было увидеть его действенное, мускульное выражение. «Танец — это такой же священный экстаз тела, как молитва — экстаз души. Поэтому танец в своей сущности самое высокое и самое древнее из всех искусств. Оно выше музыки, оно выше поэзии, потому что в танце вне посредства слова и вне посредства инструмента человек сам становится инструментом, песнью и творцом и все его тело звучит, как тембр голоса» [2, с. 397].

Жест в новом танцевальном искусстве приобретает многообразное значение. Он становится выразителем и движения, и слова, иногда становился на один полюс со словом, а иногда перевешивал его по своей эстетической значимости.

Значимость жеста формировалась под воздействием философских идей своего времени — волевого (А. Шопенгауэр), дионисийского

(Ф. Ницше), инстинктивного (Л. Клагес), бессознательного (З. Фрейд) движения. Широкий интерес к пластическому танцу представляется следствием этих идей с одной стороны, и как новая лексическая возможность, продиктованная временем и нашедшая свое яркое выражение в хореографическом искусстве. Идея идеального танца стала возможна тогда, когда тело становилось подобным звучащему музыкальному инструменту. Отсюда движение, жест уже появлялись не на сильную долю по общепринятому канону, а отражали каждый звук, ставший осознанием внутренних гармоничных ритмов. Это нашло свое отражение в теории экспрессионистического танца Рудольфо фон Лабана, который рассматривал жест как художественное и общественное явление одновременно. Еще один яркий пример, это заключительный жест В. Нижинского в последней сцене «Послеполуденного отдыха фавна». «Фавн» Нижинского — это и есть тело, еще не наделенное душой, а потому свободное от комплексов и страхов. Свободное от уродства, от стеснительных уз, от спасительных ограничений» [1, с. 47].

Идея «волевого потока» Ф. Дельсарта представляла движение как смену эксцентрики и покоя. Так появился принцип простоты и органичности жеста, а главными условиями грации становились простота и ясность. Жест начинает доминировать над движением, он вбирает в себя черты символа, патетики, метафизики, становится глубинной сущностью выразительного движения, границы между артистическим и художественным жестами размываются, появляется новый пластический лексическо-эстетический модуль, который начинает прогрессировать в границах стилевых направлений.

Идея жеста, как новой пластической категории, разрабатывалась не только Ф. Дельсартом. Она проявилась с большей интенсивностью в «театре жестокости» А. Арто. Это физическая идея театра, в которой появляется пространственный язык жеста вне зависимости от литературной основы и речи. Сценическое искусство становится пластичным тогда, когда все решения,

жесты, позы, звуки, интонации, цвета, фигуры, ритмы, музыка образуют новую составляющую театра, в которой можно искать метафизические смыслы. Происходит изменение функции слова, сужение сферы его применения через энергетическое сжатие текста в пользу чувств и мыслей, и тогда жест начинает доминировать над словом. В нем проявляется особая художественно-эстетическая нагрузка, выражающая не поддающиеся анализу потрясения и страсти. Техника театрального жеста начинает выполнять функцию прямого воздействия на зрителей как космическая идея творения.

Жест в театральном и хореографическом искусстве первой трети XX века неотделим от комплекса эстетических взглядов режиссера или балетмейстера, от контекста его творчества. Он становится образом, мыслью, выражением и его смысловая нагрузка зависела не только от контекста произведения, но и от эстетических канонов творца. «Жест должен рождаться сам по себе от каждого нового музыкального такта, меняясь, варьируясь, преображаясь согласно индивидуальности или настрою...» [3, с.207].

Вопрос первостепенности стиля или жеста носит разнополярные ответы. В стилевом многообразии модернизма жесты, созданные художником, могут ассоциироваться с его персональным стилем, пришедшим на смену «большому стилю». В то же время жест становится лексической сутью творчества. В конечном итоге по ним можно определить почерк (стиль) того или иного мастера. «Безумие считать, что в танце должна существовать какая-то норма, на которой построен классический балет, а все остальное — это не танец. Танец может жить в любых формах. Главное — это точность пластического выражения мысли, эмоции. И дело здесь, конечно, не в технике классического танца, а в жесте, выражающем сущность происходящего с человеком. Ведь и классический балет существовал раньше в жестах, но об их смысле, о том, откуда они взялись, многие танцоры сейчас просто понятия не имеют» [2, с. 482]

Новации начала XX века представили искусство, в том числе и танец, как осознание человеком внутренних гармонических ритмов. Танцу вернули одно из его древнейших свойств — быть религиозно-культурным средством преодоления душевного хаоса. В XX веке это приобретало актуальное значение. Новый язык пластического искусства должен был решить проблемы гармонизации личности. Другая сторона вопроса, это создание нового танцевального искусства. А это потребовало создания новых лексических модулей, которые стали бы в свою очередь

сутью отражения нового хореографического искусства.

Новый лексический модуль особенно отчетливо проявился в искусстве танца модерн. Здесь новация фокусируется на технике движения, основанном на эволюции различных систем танца. Жест был первой составляющей новой эстетики хореографии. Вторая составляющая нового стилистического языка — импровизация. В ее основе внутренние ощущения музыки и выражение ее глубинной сущности через движение, в котором выражается образная составляющая индивидуальности, это умение импровизировать в заданных обстоятельствах. По Вахтангову, импровизация есть хорошо подготовленный процесс. Это одна сторона. По Дункан, импровизация — это минутное состояние душевных порывов, вызванных к жизни эмоцией и музыкой. Это другая сторона импровизационного процесса. Если в первом случае, импровизационная лексика — следствие долгой работы, то во втором — индивидуальное выражение талантливой личности. Есть еще один аспект восприятия импровизационного начала — проникновение в материал, его историческую, музыкальную, этнографическую составляющую. Эти знания позволяют импровизировать в заданной теме, воспроизводя более-менее оригинал изучаемого предмета.

Из этих параметров выкристаллизовалась целая теория импровизации, суть которой — научить пляске, т.е. чувству, радости и экстазу. Пляска становилась той новой эстетической категорией, которая давала возможность для развития, как импровизации, так и жеста в новой хореографической парадигме. Импровизация становилась «жизнеощущением», способностью разбудить внутренние силы и свободу. Только в пляске — импровизации человек мог почувствовать себя гармоничным и творческим, познав смысл жизни. Особенно эта мысль и этот лексический канон разрабатывались в Петербургской студии «Гепта-хор» в первые годы ее создания. Новых учеников принимали в студию только при наличии у них потенциальной способности к пляске, к импровизации свободных движений, умению реагировать на музыку как на эмоцию. «Правдивость и искренность выявления в движении своих музыкальных переживаний» студийцы считали «самой глубокой сутью» [3, с. 41]

Импровизация дала толчок развитию пластики. Те, кто занимался этим направлением, старались создать собственную систему или свой художественный метод. В его основе был обязателен свой собственный тренаж, разработка которого была первостепенной задачей и, следовательно, каждый из авторов считал его самым правильным

и единственно возможным на путях поиска новых лексических модулей хореографического искусства. С другой стороны, тренинг стал определенным явлением пластической изоляции, дававшим возможность творить в строго заданном поле свободного танца.

Студии делились на пластические и балетные, и это определяло их лексические поиски. Пластические студии давали педагогов, постановщиков для драматического театра, звезд собственного театра танца (Вера Майя, Лев Лукин, Клавдия Исаченко). Балетные школы — студии стояли у истоков нового хореографического театра с его неповторимой пластикой пряного эротизма, открытий в области дуэтного танца и новой хореографической мысли (Касьян Голейзовский). Эти разнополярные пластические векторы объединяла одна идея — свободного и естественного движения.

В чем оно заключалось? Первое — это освобождение мускулов шеи, рук, ступни, качание ноги от бедра, вращения в колене. Второе — броски корпуса, так называемая «гармоническая стойка», пластический шаг, неслышные прыжки на месте. Следующим этапом познания становился классический танец — плие, пор-де-бра, тандю, элементарные групповые этюды. В пор-де-бра добавлялись движения типа «тремоло кисти», корпус начинал двигаться в более широкой амплитуде, добавлялся бег. Элевация, аллегро, высокий бег, высокие и легкие прыжки, мускульные упражнения довершали общую образовательную палитру изучения пластики. От танцовщика также требовалась способность к быстрой смене чувств, умение владеть жестом и знать «греческие стили». Это стало той новой лексической парадигмой, которая задавала вектор развития хореографического искусства в XX веке и дала толчок к появлению новых эстетических модулей танца.

Первая методическая апробация изучения пластики и умения на ней строить свои программы была проведена в студии Эллы Рабанек в 1911 году. В сезоне 1911 — 1912 годов Рабанек с ученицами выступали в Лондоне, Берлине и Париже. Автор книги «Современный танец», вышедшей в 1914 году, Ганс Бранденбург посвятил Рабанек и ее пластической школе целую главу в своей книге. Иллюстрации сделала его жена Дора Бранденбург-Польстер. Так методы свободного движения получили свое методическое научное обоснование и в том или ином виде стали распространяться последователями. Свободное движение действовало на другие группы мышц, чем система классического танца, каноны которой тоже брались во внимание, но имели чисто прикладное значение. Уделяя внимание

эмоциональной составляющей, создатели нового вида искусства направили его по пути поиска не только новых танцевальных форм, но и определили его некую философскую сущность, которая позднее станет главной доминантой всего современного танцевального искусства, отпачкованного от традиционного балетного театра.

В разных театральные и танцевальные традициях центр движения помещался в разные точки, расположенные вдоль по позвоночнику. Это области живота, крестца, солнечного сплетения, груди. В восточных традициях он находится в крестце, в свободном танце и в балете на уровне диафрагмы. Перемещение источника движения в центр солнечного сплетения давала танцору новые возможности. Первое — это высвобождало верхнюю часть корпуса, руки и голову, что существенно расширило палитру движений. Корпус смог наклоняться в самых разнообразных амплитудах, в движении стала участвовать голова, появились движения в партере. Второе — танцовщик уже не напоминал механическую марионетку, а мог перемещаться в пространстве, двигаясь по инерции тела. Дыхание стало одной из главных составляющих движения — жеста и именно оно вводило тело в гармонию с природой. Таким образом, перемещение источника движения из физического центра тяжести в область солнечного сплетения подчеркнуло роль дыхания как внутреннего импульса к движению.

Это дало возможность для новых поисков и экспериментов. Появление ассиметричной стойки говорило о том, что поддержанию незатухающего импульса к движению способствует динамическое, неустойчивое равновесие. Когда тело выходит за пределы опоры нужно суметь сконцентрироваться и «подхватить» его. Выразительные возможности динамического баланса потери и восстановления равновесия были разработаны еще в студии «Гептахор». Игра центром тяжести стала общей тенденцией разработки принципа выразительного движения, как в танце, так и в театре. Этот важный закон был зафиксирован в Биомеханике В. Мейерхольда. Танец-модерн закрепил за собой идею выхода танца из статического состояния и принятия позы неустойчивого равновесия.

У последователей Дункан мысль о том, что свободный танец — это выражение индивидуальности стало традиционной догмой. По сути, каждый танцовщик стиля модерн был индивидуальностью. Студии свободной пластики подтвердили этот аргумент, и их живучесть была прямо пропорциональна наличию несбалансированных индивидуальностей. Но что такое свободный танец вне индивидуальности? Эти два понятия обнаруживают удивительную зависимость друг от друга. Импровизация возможна только при

индивидуальным восприятию окружающего мира, музыки и шумов, своего пластического альтер эго и его выражения в жесте, как эстетического феномена. Это влечет за собой бессознательное появление новых лексико-эстетических пластических модулей. Превращаясь в схему, они автоматически теряют свободу импровизационного начала. Для студий свободной пластики индивидуальное выражение было основой. С другой стороны, весьма примечательна система Е. Вахтангова, который одним из постулатов своей теории театра считал импровизацию, как хорошо отработанную систему. Только в таком случае, по его мнению, импровизация могла появиться на сценической площадке.

К концу 1910-х годов возникла мысль о том, что танец — это чистое движение. Танец должен отказаться от внутренней, психологической составляющей и стать абсолютным, следовательно, танцовщик становится лишь инструментом в танце. Это была прямо противоположная идея об индивидуальности в танце, свободе импровизации и роли жеста в хореографии в целом. И эта мысль впоследствии обусловила появление такого направления в хореографическом искусстве как неоклассика.

Литература:

1. Гаевский В.М. Хореографические портреты. — М., Артист. Режиссер. Театр, 2008. — 608 с.
2. Маньковская Н.Б. Феномен постмодернизма. Художественно-эстетический ракурс. — Москва — Санкт-Петербург : Изд-во «Центр гуманитарных инициатив. Университетская книга», 2009. — 495 с.
3. Сироткина И. Свободное движение и пластический танец в России / Ирина Сироткина; 2-е изд., испр. и доп. — М. : Новое литературное обозрение, 2012. — 328 с.

Полісадова О.Н. Жест і імпрровізація — нові естетичні модулі хореографічного мистецтва ХХ століття. — Стаття.

Анотація. Стаття присвячена жесту і імпрровізації, як новим естетичним модулям в історії розвитку хореографічного мистецтва ХХ століття. Нові лексико-естетичні модулі особливо виразно проявилися в мистецтві танцю модерн. Новації в хореографічному мистецтві проявилися в техніці руху, заснованому на еволюції різних систем танцю.

Ключові слова: жест, імпрровізація, модерн, естетичний модуль, вільний рух, пластичні студії, А. Дункан, Е. Рабанек.

Polisadova O. Gesture and improvisation — a new aesthetic modules choreographic art of the twentieth century. — The Article.

Summary. The article is devoted to the gesture and improvisation as a new aesthetic modules in the history of the development of choreographic art of the twentieth century. New lexical — aesthetic modules especially clearly manifested in the art of modern dance. Innovations in choreography appeared in the art of movement, based on the evolution of the various systems of the dance.

Keywords: Gesture, improvisation, modern, aesthetic module, free movement, plastic studio, A. Duncan, E. Rabanek.

Корбан И.В.
*ассистент кафедры философии,
 гуманитарных дисциплин, естествознания НОУ ВПО
 Международного института рынка*

КОНСТРУКТИВИЗМ КАК ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация. В статье описан конструктивизм как феномен, характерный для современного общества, доказана необходимость к конструктивному проектированию социальной реальности, указаны границы применения данного вида деятельности.

Ключевые слова: конструктивизм, постмодерн, конструирование, системный подход.

Начало XXI столетия характеризуется становлением единой цивилизации с новой шкалой общечеловеческих ценностей. Возникает вопрос о роли философско-методологической рефлексии над основаниями науки, в каких её областях формируются новые подходы, обеспечивающие сближение естественнонаучного и гуманитарного знания; каковы особенности науки начала XXI века с точки зрения её перспектив и границ научного исследования.

«Человеческая история непрерывна, но культура, порождаяемая ею и способствующая порождению новой социальной реальности, со временем трансформируется из одного типа в другой. Современный мир кардинально изменился — он предстал как взаимосвязанный, взаимозависимый, быстро развивающийся, непредсказуемый в своём развитии, породивший не имеющие аналога в истории проблемы глобального характера, а потому рискованный и опасный, находящийся на таком витке развития, когда вплотную встал вопрос о его выживании» [1].

Наука, внедрившись в социальную практику в мировом масштабе, обусловила становление нового типа создаваемой (рукотворной) реальности: конструируемой среды, «отличительными особенностями которой являются:

— технизация: экспансия технико-технологической составляющей практически во все сферы жизнедеятельности человека;

— переход к дефицитарному миру: природопотребительская практика не гарантирует жизнеподдержания и изживает себя, заменяя искусственно созданными эквивалентами (генетически модифицированная продукция, материалозаменители);

— трансформация культурного пространства: изменение ценностных приоритетов, переход на эрзац-суррогаты (массовая культура, контркультура и т.п.)» [2].

«Произошедшие к середине XX века культурные сдвиги оказались столь сильными, что высокая классика, выступающая частью канона, стала преподаваться в школах и высших учебных заведениях. В это время в обществе берёт старт постиндустриальное общество, общество массового потребления, характеризующееся высоким темпом смены типов потребления, стилистики моды, проникновением рекламы во все сферы общества и т.д. — всё это свидетельствовало о его радикальном отличии от прежнего общества, в котором модернизм выступал в качестве андеграундной силы. Эта трансформация общества, приведшая к возникновению постмодернизма, связана с появлением транснационального капитала, формальные особенности которого выражают глубинную логику развития общества, демонстрирующую исчезновение чувства истории: современное общество утрачивает способность удерживать своё прошлое в ситуациях повторяющихся изменений, аннулирующих традиции, которые сохранялись на предшествующих этапах развития — реальность трансформируется в образы, а время фрагментируется в серию повторяющихся настоящих. Таким образом, радикальные изменения в обществе не могли не породить трансформаций в культуре, одной из которых явился постмодернизм, отказывающийся от представления о философии как особой формы общественного сознания, имеющий дело с предельными основаниями человеческой деятельности, культуры и утверждающий необходимость деконструкции стандартов и привилегированных позиций в полилоге культурных форм, заменяющий представления о закономерном характере истории представлением о ней как случайными событиями, не имеющими закономерной связи и т.д. Поэтому возникает вопрос: конструктивен ли модернизм?» [3].

В данном контексте особый вес имеет конструктивизм как показатель ультраклассической (неонеклассической) культуры, которая заждется

на оформленні антропо-техно-соціокультурного комплексу. Конструктивізм, проявившись в кінці XIX — на початку XX століття в різних областях культури і мистецтва, поширився на математичне і естествознавче знання, розвинувся до рівня філософії науки і во второй половині XX століття отримав розкриття в гуманітарних областях наукового знання. Конструктивізм як міждисциплінарне напрямлення набув застосування практично в усіх областях людського знання, охопив найрізноманітніші аспекти соціального досвіду. Сучасні реалії, являючись продуктом такої життєдіяльності, імманентно пропитані пафосом конструктивізму (життя в конструйованій середі).

Ідея масового суспільства, в свою чергу, втягує перехід до дефіцитного світу. Дефіцитність чревата катастрофізмом, а тому перехід на конструктивні основи вимагає діяльності санации.

Сьогодні людина виходить на рівень єдиного загальнонаукового простору — простору ноосфери, а тому зростає потреба в консолідації наукового пошуку і його деполітизації: «В політиці «Якість» в ролі устроючої стихії недопустимо» [4], так як веде до катастрофізму і загрожує життєвипроизводству і життєпідтриманню в усьому світі. Справа в тому, що в нинішній час людина не завжди вносить в створення реальності предмет розумності і осознаного цілеполагання, а отже нерозумність часто викликає загострення екологічної і соціально-політичної обстановки. Загроза знищення життя в глобальному масштабі набула настільки чітких очертань, що необхідно говорити про необхідності зміни ціннісних орієнтацій і цільових установок в життєдіяльності кожного вченого.

Сьогодні людина бере на себе майбутнє в свої руки: він сам конструює реальність і несе за це відповідальність. При цьому конструювання матеріальних і ідеально-духовних реалій має ряд адекватних меж, без яких будь-яке конструювання вироджується в волюнтаризм, произвол, хаос. Таким регулятивом в просторі конструктивної діяльності в ситуації неопределенності можуть виступати так звані фундаментальні соціальні константи — життєвипроизводственні інваріанти, життєустойчиві оптимуми, характерні для матеріального, духовного, соціально-політичного срезів.

Ці константи виступають фундаментом моралі і законів, стержнем світових релігій. Без подібних імперативів соціальне існування не має достатнього основи для подальшого існування і поступального розвитку.

«Человечеству предстоит долгий, тернистый путь к этому — отказу от игр силовой политики, достижению блага, берущему «верх над тем, что ему противоположно» (Платон), утверждению мира как естественного состояния жизни» [5].

Сучасність виявляє проблему деполітизації наукового пошуку, диктує необхідність осмислення питання життєпідтримання і життєобезпечення на всій планеті. Людство чекає потрясіння, якщо воно не обуздає агресію і не буде турботитися про конструктивну консолідацію наукових досліджень, призначених забезпечити усунення насильства як способу рішення проблеми, утвердження фундаментальних соціальних цінностей, пошук компромісів в соціально-політичній діяльності і збереження життя в перспективі очікуваних змін.

Цілісність конструктивного підходу в Росії Н.С. Розов обґрунтовує тим, що «... «умонастроєння» і «дух епохи» ... повинні бути усвідомлені, перетворені в принципи, цілі і завдання, забезпечені інтелектуальним інструментарієм» [6]. Сучасні і майбутні кризи (економічний, демографічний, освітній і ін.) не можуть бути подолені без переорієнтування загальної свідомості, і саме конструктивний підхід передбачається одним з найбільш оптимальних способів отримання інноваційних рішень в складившійся кон'юнктурі.

В сучасних умовах парадигма конструктивізму здатна виступати основою для отримання інноваційних рішень. Сьогодні науково-технічний прогрес вимагає не просто часу від часу використовувати на практиці окремі результати наукових досліджень, а й створювати наукові основи технологічних інновацій, визначати механізми включення їх в загальносуспільне життя і виробництво. Значення інноваційного процесу в забезпеченні соціально-економічного розвитку Росії отримало визнання не тільки в роботах спеціалістів, а й в позиції, заявленій державними керівниками: «В комплексі пропозицій заходів інноваційної політики ... можна виділити наступні основні напрямки застосування зусиль держави: стимулювання масових інновацій в усіх секторах ... сприяння інноваційному розвитку традиційних і формуванню нових секторів економіки ... підвищення якості пропозицій інновацій...» [7]. Однак, незважаючи на державну підтримку і наявність можливостей для репрезентації нових проєктів, інноваційний рівень в Росії все ж не можна назвати високим. Чи існують шляхи розширення інноваційного потенціалу? Яка парадигма може послужити основою для його розвитку і зміцнення?

Одной из таких парадигм представляется конструктивистская, поскольку инновационной деятельности имманентно присущ конструктивный характер, так как именно конструктивность напрямую связана с получением оптимальных способов достижения поставленных целей. Неслучайно в последние десятилетия в массовое сознание проникают конструктивистские идеи и тенденции. Конструктивизм — это междисциплинарное направление, отличительными особенностями которого являются: установка на самостоятельное конструирование тех или иных материальных или идеально-духовных реалий как созданных искусственно (в противоположность возникшим стихийно); доминирующую роль в конструктивной интеллектуальной и предметной деятельности играет сам субъект, креатор.

Хотя конструктивизм как направление появился еще в трудах Гераклита, научные основания философии конструктивизма были заложены в трудах Д. Беркли, И. Канта и др., свое полное раскрытие он получил только в XX веке, проявившись как междисциплинарное течение, затрагивающее не только философию, но и математику, кибернетику, психологию, педагогику, социологию и другие сферы жизнедеятельности человека. В конструктивистских идеях XX века прослеживается тенденция к отказу от всего трансцендентного, рационально непостижимого, акцент делается непосредственно на предметность. На первый план выходит не красота и гармоничность теорий, планов и концептов, а жизнеспособность выдвигаемых проектов и новых идей. Поэтому именно конструктивное мышление и конструктивная деятельность представляются тем основанием, на котором могут выстраиваться инновационные решения.

Конструктивизм — это, в первую очередь, переворот в сознании (что-то вроде Черного квадрата Малевича или Эйфелевой Башни в Париже). Это сдвиг проблематики с объекта рассмотрения в сторону созидющего субъекта. Так, радикальный конструктивизм Э. фон Глазерсфельда базируется на положении, что любые когнитивные события происходят в опытным мире какого-либо целеориентированного сознания, и ко всему, что рассматривает сам субъект, нет другого доступа, кроме как через данные аппарата познания, а потому мы никогда не сможем оценить то, что есть в мире на самом деле. Опираясь на работы Ж. Пиаже, он вводит понятие жизнеспособности вместо адаптации, пригодности вместо соответствия. Хотя данная точка зрения и порождает проблему плюрализма «реальностей», все же этот вопрос успешно разрешается при взаимодействии с другими междисциплинарными течениями,

например, синергетикой. Видение последней таково, что субъект конструирует окружающий мир не наобум, а «ударяет по клавишам возможного»: удары по клавишам — высечение новых форм, пробуждение мира к новой и его собственной жизни, спусковой механизм для начала процессов самоорганизации. Механизм подобного самостоятельного конструирования реалий — прямой путь к появлению того, что еще никем не было создано ранее — к инновации.

Образы конструктивизма разнообразны. В социологии это социальное конструирование (П. Бергер, Т. Лукман), теория личностных конструктов Дж. Келли и др. Теория личностных конструктов основывается на философском выводе о «конструктивном альтернативизме», то есть субъект не только конструирует мир, но и обладает способностью реконструировать его, организовывать в соответствии с заданными целями. Все большую популярность конструктивизм приобретает в педагогике: «На первый план выходят задачи проведения научно-исследовательской работы, развитие широкого спектра компетенций, навыков самостоятельного получения и применения полученных знаний, решить которые посредством прежнего инструментария представляется затруднительным ... логичным представляется переход к конструктивным методам преподавания...» [8].

Не теряет своих позиций и конструктивизм в математике, он также встроен во внутреннее ядро кибернетических теоретических представлений. Данный философско-методологический подход, базирующийся на признании множественности реальностей и осуществляющий при этом реконструкцию окружающего мира, получил название «виртуалистика»: «Виртуальная реальность рассматривается: а) как концептуализация революционного уровня развития техники и технологии, позволяющая открывать и создавать новые изменения культуры и общества...; б) как развитие идеи множественности миров (возможных миров) и относительности «реального» мира» [9].

Конструктивизм как масштабное течение находит место практически во всех сферах жизнедеятельности человека, открывая новый ракурс рассмотрения уже, казалось бы, известных реалий. В то же время, при внедрении в социальную жизнь инноваций, полученных посредством методологии конструктивизма (например, внедрении естественно-математической конструктивной методологии в ткань социальной реальности) крайне необходим системный подход, который позволял бы гармонизировать все аспекты жизни человека: от технико-технологического до идеально-духовного срезов.

Литература:

1. Кочергин А.Н. Конструктивен ли постмодернизм? // Проблема конструктивности научного и философского знания: Выпуск восьмой. — Курск : Изд-во Курск. гос ун-та, 2007. — С. 61.
2. Корбан И.В. Социальная ответственность учёного в свете конструктивизма // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история / Сб. ст. по материалам XXXIV междунар. науч.-практ. конф. № 2 (34). — Новосибирск : Изд. «СибАК», 2014. — С. 24-28.
3. Кочергин А.Н. Конструктивен ли постмодернизм? // Проблема конструктивности научного и философского знания: Выпуск восьмой. — Курск : Изд-во Курск. гос ун-та, 2007. — С. 64.
4. Корбан И.В. Деполитизация научного поиска с позиции конструктивизма // **Деполітизація наукового пошуку як основного принципу наукової взаємодії.** Міжнародна конференція, м. Кипв, 28 червня 2014 р., Центр наукових публікацій. — С. 25-26
5. Ильин В.В. Новый миллениум для России: путь в будущее. — М. : Изд-во МГУ, 2011. — 221с.
6. Розов Н.С. Конструктивная аксиология и этика ценностного сознания // Философия и общество. — М., 1999. — № 5. — С. 93.
7. Стратегия-2020: Новая модель роста — новая социальная политика // Яскевич Я.С. Философия и методология науки. Вопросы и ответы. — Минск : **Вышэйшая школа**, 2007. — С. 465.
8. Кочергин А.Н. Проблема конструктивности выделения специфики гуманитарного познания / А.Н. Кочергин // Проблема конструктивности научного и философского знания : Сборник статей: Выпуск пятнадцатый. — Курск : Изд-во Курск. гос. ун-та, 2010. — С. 17-18.

Корбан І.В. Конструктивізм як феномен сучасного суспільства. — Стаття.

Анотація. В статті описаний конструктивізм як феномен, характерний для сучасного суспільства, доведено необхідність **конструктивного проектування** соціальної реальності, вказані межі застосування даного виду діяльності.

Ключові слова: конструктивізм, постмодерн, конструювання, системний підхід.

Corban I.V. Konstruktivism as a Phenomenon of Modern Society. —The Article.

Summary. Stand described constructivism as a phenomenon characteristic of modern society, we have proved the need for a constructive design of social reality, identifies the boundaries of the application of this type of activity.

Keywords: constructivism, postmodernism, design, system approach.

Голубицкая А.В.
выпускница аспирантуры
кафедры философии и основ общегуманитарного знания
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

АНТРОПОЛОГИЯ «НЕОПАТРИСТИЧЕСКОГО СИНТЕЗА» «ПЕРВОЙ ВОЛНЫ» В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО «АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ПОВОРОТА»

Аннотация. Автор предлагает оригинальное видение антропологической концепции «неопатристического синтеза». В статье анализируются актуальные дискуссии вокруг данной антропологии.

Ключевые слова: душа, тело, личность.

Постановка проблемы. XX век прошёл под знаком «переворотов»: онтологического, темпорального, лингвистического, антропологического. Термин «антропологический поворот» был введен в научный обиход гуманитаристики Вольфгангом Изером (одним из основателей Констанцской школы рецептивной эстетики) в 1989 году. В современной культуре XXI века тенденция антропологизации мысли развивается по нарастающей. «Антропологический поворот» затронул все грани культуры, в том числе и точные науки, в следствие чего произошла конвергенция естествознания и гуманитаристики. Вместе с тем, сам «поворот» был связан с попыткой пересмотра философией естественнонаучного взгляда на природу человека и критикой прежних оснований классической метафизики, редуцирующих человека до точки абстрактной идеи. Возникновению этого движения в философии во многом способствовали антропологические штудии В. Соловьева, М. Шелера, А. Гелена, Х. Плеснера, М. Бубера, Г. Марселя, Э. Мунье, В.И. Несмелова, Н.А. Бердяева, С.Л. Франка и других мыслителей. Это было движение в некотором роде от апологизации естественно-исторической жизни, детерминированной всеобщими «самодостаточными» законами, к конкретному личностному бытию, наполненному творчеством, верой, волей, ценностно окрашенному. Здесь философия оказалась сближена с интенциями теологии, в которой в это время также намечается тенденция персонцентризма, антропологизации мысли. В католическом богословии эта тональность звучала в творчестве Ж. Маритена, Тейяра де Шардена, К. Ранера и других, в протестантской теологии — у П. Тиллиха и пр. В православной мысли «антропологический поворот» во многом связан с творчеством представителей так называемого «неопатристического синтеза»,

один из отцов-основателей которого является отечественный мыслитель Г.В. Флоровский (1893-1979). Этот проект стал магистральной линией развития философско-богословской мысли современности, получил самые разнообразные трансформации (неопаламизм, теоэстетика, синергийная антропология, богословие «контекстуального прочтения отцов» и пр.), оказал влияние на формирование ряда влиятельных сегодня направлений (богословия общения, радикальной ортодоксии); способствовал межхристианскому диалогу, а также более глубокому пониманию взаимоотношений богословия и философии (философской антропологии) в современном мире. В этом контексте является актуальной и представляет научную значимость осуществление такой научной задачи как выявление философско-богословских оснований религиозной антропологии неопатристов.

Степень разработанности проблемы. Число исследователей, фокусирующих своё внимание непосредственно на проблеме антропологии неопатристического синтеза как одной из линий современной православной мысли (хотя и магистральной) сравнительно невелико. Это С.С. Хоружий, К.Б.Сигов, Е.С. Петриковская, И.И. Евлампиев (с педалированием наследия Г.В. Флоровского), С. Зайденберг, К.В. Преображенская (с особым вниманием к творчеству В.Н. Лосского), Р. Уильямс и др.

Целью данной публикации является, опираясь на уже имеющийся корпус исследований, попытка выявить некоторые общие черты антропологии неопатристики. При этом, как и всякое обобщение, оно не будет лишено схематизма и определённой условности.

Объектом данного исследования будут выступать антропологические воззрения лишь четырёх «неопатристов» (представителей т.н. «первой волны» неопатристики): о. Г. Флоровского, о. И. Мейендорфа, о. К. Керна, В.Н. Лосского.

Изложение основных положений. Проект неопатристической антропологии, базирующийся на восточнохристианской, святоотеческой традиции,

зародился в XX веке в эмиграции. Концепция «неопатристического синтеза» была озвучена Г.В. Флоровским в 1936 году в Афинах на православном конгрессе, где тот выступал с двумя докладами («Западное влияние на русское богословие» и «Патристика и современное богословие»). Вместе с тем, призыв «Вперёд к Отцам!» не был абсолютной новацией прот. Георгия — сама идея обращения к патристическому наследию витала в интеллектуальном пространстве того времени (только в православии в этом направлении на тот момент уже работали афонский монах Василий Кривошеин и Иустин Попович; в католицизме же можно выделить иезуитскую школу 30-х гг. Фурвьер в Лионе (Ж. Даниелу, Г.У. фон Бальтазар, С. Мондесер, А. де Любак). Возможно, это было связано с тем, что после Первой мировой войны мыслители (и не только религиозные) всерьёз задумались о более прочных основаниях духовной культуры — прежние оказались окончательно дискредитированы.

Со временем оформилась целая богословская школа. Помимо собственно Флоровского к проекту неопатристического синтеза относят В.Н. Лосского, архиеп. Брюссельского Василия Кривошеина, арх. Киприана Керна, о. Иоанна Мейендорфа, «раннего» митрополита Пергамского Иоанна Зизиуласа, митрополита Диоклийского Каллиста Уэра, о. Думитру Стинолоае, о. Джона Бэра, Оливье Клемана, о. Джона Брэка, о. Теодора Стилианопулоса, о. Иоанна Романидеаса, патриарха Константинопольского Варфоломея I (Архондониса), митрополита Иллариона Алфеева, Ю.П. Черноморца, современных украинских грекокатолических богословов и других. Значительное влияние неопатристический синтез оказал на «богословствующего философа» Христа Яннараса и, вероятно, Павла Евдокимова.

В данной статье мы попытаемся осветить антропологию неопатристики. Антропологическая составляющая — одна из главнейших в богословии «неопатристического синтеза». Прот. Иоанн Мейендорф писал: «Теперь уже стало общим местом, что богословие должно быть антропологией» [13]. И здесь совершенно неверно называть, как это делает К.В. Преображенская, «первооткрывателем «восточного типа» антропологического знания» одного только В.Н. Лосского [6], хотя последний, действительно, плодотворно работал в этом направлении. Однако, на наш взгляд, ещё более детально антропологическая проблематика была разработана в творчестве персоналиста о. Георгия Флоровского. Особое внимание учению о человеке уделяет и о. Иоанн Мейендорф. Существенны наработки «на этом поприще» и архим. Киприана Керна. Именно его докторская

диссертация «Антропология св. Григория Паламы» явилась фактически единственным обзором святоотеческих антропологических концепций. Как отмечает Н.К. Гаврюшин, «книга о. Киприана и сегодня остаётся единственным на русском языке введением в изучение святоотеческих представлений о человеке» [5, с.357]. Антропологическая тематика освещена и в работах других неопатристов, но в данной публикации мы ограничимся (да и то весьма схематично) работами лишь этих четырёх авторов.

Прежде всего, следует отметить, что данные мыслители негласно а priori исходят из установки, что разработанную антропологию у Отцов обнаружить сложно. Как пишет В.Н. Лосский, «я же лично должен признаться в том, что до сих пор не встречал в святоотеческом богословии того, что можно было бы назвать разработанным учением о личности человеческой, тогда как учение о Лицах, или Ипостасях Божественных изложено чрезвычайно четко. Тем не менее, христианская антропология существует как у отцов первых восьми веков, так и позднее, как в Византии, так и на Западе» [5]. Именно поэтому, кстати, данный мыслитель считает *некорректной всякую попытку выведения и формулирования святоотеческой антропологии*, ибо слишком велика опасность анахронизма, т.е. присвоения Святым Отцам идей более поздних, например, из западноевропейской философии. Другие неопатристы проявляют большую «смелость» и пытаются сформулировать святоотеческую антропологию (например, о. Иоанн Мейендорф в работе «Византийское богословие» выделяет отдельную главу, посвящённую учению о человеке, которую так и называет — «Человек» [8].

Мы попытаемся обозначить схематично основные отличительные особенности антропологии богословия неопатристического синтеза:

1) «девестернизация» антропологических воззрений и ссыла на святоотеческую антропологию (сам термин нам мыслится не совсем корректным. Как справедливо замечает Ю.П. Черноморец, это превратное понимание, н-р, позиции Флоровского, в том числе и в вопросах антропологии, для которого принципиальной была не столько критика Запада, сколько «стремление к аутентичности» собственной культуры [24];

2) антропологическая рефлексия точкой отсчёта выбирает не человека, а Бога (т.е. опирается на христологию, тринитологию);

3) холистическая антропологическая модель и критика редуционизма (борьба против отождествления личности и индивидуума; борьба против неоплатонического спиритуализма);

4) динамическое понимание личности;

5) сопряжённость антропологии и онтологии;

б) коммуникативный, диалогический образ человека.

Одним из ключевых пунктов неопатристической антропологии является тезис, подхваченный и усиленный позже такими православными мыслителями, как митрополитом Антонием Сурожским, С.С. Аверинцевым, А.С. Филоненко, митрополитом Иоанном Зизиуласом, Д.Б. Хартом и другими, который сближает неопатристические идеи с актуальной сегодня философией диалога. Связь неопатристики и «богословия общения» на сегодняшний день почти не изучена. Общий для них тезис: утверждение первичности общения, педалирование его как предшествующего нашей бытийственности, нашему «Я» или отождествление бытия и общения, вписанность бытия в общение (вне общения «Я» как такового не существует). При этом небытие, ад интерпретируются как разрыв общения (особенно в позднейшем преломлении в наследии Аверинцева [1, с. 816]). При этом Бог принципиально не может быть «некоммуникабельным»: даже его молчание — это лишь пауза, структурирующая диалог [1, с. 816]. Фундаментом подобной идеи является учение о перихорезисе (греч. *περιχώρησις*) как взаимном проникновении (взаимное общение) свойств двух природ в Богочеловеке Иисусе Христе и общение Лиц Святой Троицы. Это учение мы обнаруживаем ещё в святоотеческом наследии (н-р, у Максима Исповедника). Человек, созданный по «образу и подобию Божьему», наследует пример Троицы, Абсолютной Личности, пребывающей в непрерывном *общении, диалоге*. Более того, ещё ранее патристики и христианской мысли как таковой, в ветхозаветной традиции мы находим известный пассаж, постулирующий коммуникабельность фактически как сущностную антропологическую характеристику: «И сказал Господь Бог: не хорошо человеку одному» (Быт. 2:18). Здесь же, в тексте Ветхого Завета мы обнаруживаем идею необходимости «расширения сферы межличностного общения»: «Плодитесь, и размножайтесь, и наполняйте землю» (Быт. 1:28 [6, с. 107]). Таким образом, решение «феномена субъектности человека» («Я» [6, с. 106]) через его соотнесённость с другой субъектностью в антропологии неопатристов уходит своими корнями ещё в дохристианскую, ветхозаветную традицию и оказывается вписанным в контекст проблематики современной им «философии диалога» (на представителей которой, например, Бубера, Левинаса будут нередко позже ссылаться восприимчивики неопатристики, «богословы общения» митр. Антоний Сурожский (Блум), А.С. Филоненко). Кстати, нам видится достаточно перспективным дальнейшее исследование более глубинных связей неопатристической

мысли и «философии диалога». Попытка пролить свет на эту связь отчасти уже предпринималась К.Б. Сиговым (в частности, исследователь отметил значение личной встречи с Э. Левинасом В.Н. Лосского, состоявшейся в парижском Философском колледже, основанном их общим другом Жаном Валя). Однако многие аспекты этой проблемы требуют более подробного анализа.

Итак, общение неопатристами анализируется на двух уровнях: **во-первых, сакральном** (собственно перихорезис, общение Бога и человека), во-вторых, профаном (эмпирическом, межличностное человеческое общение, общение человека и других форм творения Божия), которые оказываются принципиально взаимосвязаны и почти неразличимы. Наиболее ярко эта связь прослеживается в церковном опыте, в литургической, молитвенной практике. Само воцерковление, опыт кафоличности, о котором так много писал о. Георгий Флоровский, можно рассматривать как «вхождение в единодушие с другими людьми и через богоустремленность в общение с человеком. Молитва индивидуальная живет в непосредственном диалогическом взаимодействии с другими молитвами и молитвой соборной в единой темпоральности и едином диалогическом пространстве. При этом, переставая быть внешним духовным проявлением, она становится неотъемлемым внутренним свойством и состоянием человека» [10].

Таким образом, провозглашение коммуникабельности сущностной бытийственной и антропологической характеристикой и выделение нескольких её граней приводит к преодолению разрыва между онтологией, антропологией, и в конечном итоге этикой (восстановление целостного антропо-этико-онтологического контекста станет одной из центральных тем современного богословия общения, в частности, у Зизиуласа, Филоненко и пр.).

Отрицание «онтологической некоммуникабельности», как отмечает С.С. Аверинцев, не было новацией христианства и было знакомо и языческому миру. Однако в ситуации политеизма голосов оказывается слишком много и «ни один голос не обладает окончательной, неотмирной достоверностью» [1, с. 818]. И даже если мы сталкиваемся с элементами монотеизма в языческой философии, то здесь дистанция между Единым Богом и человеком оказывается непреодолимой, ибо тут Бог оказывается, по замечанию А.О. Баумейстера (лекция в КЛБИ 2011 года), незаинтересованным и отчуждённым, равнодушным по отношению к человеку. Напротив, в христианстве с его развитым кенотическим богословием Бог парадоксальным образом нуждается в человеке и оказывается постоянным инициатором диалога. «Мой Негордый Бог»,

— писал о Боге ещё Симеон Новый Богослов. «В Библии нас поражает близость отношений человека и Бога», — отмечает Флоровский [12]. Эта коммуникация требует отклика, как со стороны адресата обращения, так и услышанности отклика со стороны обращающегося. Прот. Георгий Флоровский пишет: «Бог нисходит к человеку и открывается ему. Человек встречает Бога — не просто внимает Его голосу, но и отвечает» [12]. В качестве ответа человека выступает молитва, благодарение, хвала, трепет и любовь и пр. Архим. Киприан Керн логически словно продолжает мысль о. Георгия: «Человек во всём, что он есть, что он делает, говорит и думает, даёт ответ на зиждительное слово <...>, но он не только даёт ответ, но и сам есть ответ. Человеческое бытие поэтому, в отличие от всякого юного бытия, есть бытие ответственное» [цит. по 10].

Само Откровение рассматривается неопатристами, в частности Флоровским, как общение, пространством для которого является история. Однако христианское Откровение специфично. Например, как подчёркивает С.С. Аверинцев, традиционный для еврейской традиции некий пиетет к букве и её числовому значению (ге-матрия) «выражает прямо-таки потрясающую уверенность во внятности слова Откровения» [2, с. 829]. Христианскому же богословию чужда подобная самоуверенность — апофатика всегда поэтому была магистральной линией восточно-христианской теологии.

Важной установкой неопатристической антропологии оказывается и идея того, что личность — это не данное «я», а состояние, процесс. И здесь мы сталкиваемся с т.н. *динамической моделью личности*. Человек есть то, что он есть в данный момент — никакой предшествующий опыт его не детерминирует. И в этом контексте становится более понятной христианская этика, которая говорит о том, что у человека нет раз и навсегда взятых вершин — каждый раз их приходится брать заново. В любой момент нравственное состояние личности может измениться в ту или иную сторону (и здесь показателен библейский образ распятого рядом с Христом разбойника, которому оказалось достаточно мгновения покаяния, дабы весь его предшествующий негативный опыт был аннулирован).

Динамическая модель личности предполагает идею трансформации и своеобразного её «саморазмыкания» личности. Мейендорф, следуя интенции св. Григория Паламы, конкретно называет человека «открытым бытием», который является «открытым ввысь» образом Божиим, обладает естественным свойством превосхождения самого себя и достижением Божественного» [8, с. 201-202].

О подобном «выходе» неоднократно писал и о. Георгий Флоровский (традиционно связывая с проблемой времени и его преодоления). Однако, *соединение личности человеческой с Личностью Божественной есть не дезиндивидуализация, но сверхперсонализация, сохранение «целокупности личности» (термин, используемый св. Максимом Исповедником [9, с.103]). Это не превращение человеческой природы в нечто принципиально иное, а некое «размыкание человеческой самодостаточности», которое так и не сумели, согласно убеждению Флоровскому, постичь антропологические минималисты (Аполлинарий и монофизиты [11]).*

Динамическая антропологическая модель, акцентированная неопатристами, сегодня активно развивается С.С. Хоружим в его учении т.н. синергичной антропологии, базирующемся, прежде всего, на богословии исихазма, аскетической практике.

Вывод. Неопатристическая антропология, впрочем, как и весь «неопатристический синтез», несмотря на свою достаточную разработанность, всё ещё остаётся в формате «проекта» и не представляет законченную систему, на что обращают своё внимание даже сами современные неопатристы (в частности митр. Иларион Алфеев, Ю.П. Черноморец и пр.) Тем не менее, мы можем выявить некоторые специфические её черты. Антропология неопатристики глубоко персоналистична. Но личность трактуется антропологами не как актуальное бытие, а потенциальное, некая «сверхзадача», поставленная человеку и требующая от него ежеминутной активности и напряжения всех творческих сил, готовности отвергнуть себя навстречу другому. В конечном итоге личность — это дар, даже скорее жест дарения (и здесь неопатристика оказывается созвучной современной философии дара Ж. Деррида, Ж.-Л. Мариона и находит своё развитие в богословии общения, например, А.С. Филоненко). Подобная антропологическая модель получила название динамической. Эссенциальную антропологию сменяет энергичная. Одной из базовых антропологических характеристик оказывается её принципиальная коммуни-кабельность. Это, во-первых, вписывает антропологию неопатристического синтеза в контекст полемики «философов диалога», занимающей одно из центральных мест в современном философском дискурсе. Во-вторых, противоречит аргументу критиков неопатристики (например, А.С. Филоненко, П. Валлиера, П. Калаидзидиса) об нивелировании этики и проблемы «социального активизма», т.к. для неопатристов «Я» как субъект невозможен вне его отношения к другому субъекту (Богу, ближнему и т.д.). Одним из важнейших моментов неопатристической антропологии оказывает-

ся її взаємозв'язаність з онтологією і етикою. На наш взгляд, здесь вполне применимы слова современного украинского философа-диалогиста В.А. Малахова (хотя и высказанные несколько в другом контексте): «Диалогичность приобретает характер экзистенциального отвечания *par excellence*, соответственно сама экзистенция предстаёт как респонденция, экзистирование-в-ответе...Диалогическое отношение приобретает...абсолютную духовную обоснованность «состояния предстояния» [цит. по 6 с.110].

Таким образом, многие антропологические идеи, высказываемые современными православными теологами (как представителями «богословия общения», так и «радикальной ортодоксии»), вопреки нападкам критиков неопатристики, оказывается воспринятыми из богословия «неопатристического синтеза». Сама неопатристическая антропология оказывается созвучной многим идеям мыслителей современного «антропологического поворота». Однако данная статья не претендует на всеобъемлющее освещение данной темы. Многие вопросы всё ещё остаются неисследованными и являются перспективными для дальнейшего рассмотрения (в частности **проблема генезиса неопатристической антропологии** и её соотносённость с контекстом современной ей философии).

Литература:

1. Аверинцев С.С. Слово Божие и слово человеческое / С.С. Аверинцев // Собрание сочинений ; под ред. Н.П. Аверинцевой, К.Б.Сигова. — София-Логос. Словарь. — К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. — С. 816.
2. Аверинцев С.С. Христианство в XX веке / С.С. Аверинцев // Собрание сочинений ; под ред. Н.П.Аверинцевой, К.Б.Сигова. — София-Логос. Словарь. — К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. — 902 с.
3. Гаврюшин Н.К. «Никакого «парижского богословия» нет!»: архимандрит Киприан Керн / Гаврюшин Н.К. // Очерки русского богословия. — Нижний Новгород : Глагол, 2005. — С. 357.
4. Даренский В.Ю. О богословском смысле коммуникативной природы человеческого бытия // Человек. История. Весть / сост. К.Б. Сигов. — К. : Дух і Літера, 2006. — С. 104-120.
5. Мейендорф И., прот. Византийское богословие. ; пер. с англ. В. Марутика. — Минск : Лучи Софии, 2007. — С.199-216.
6. Преображенская К.В. Духовная Антропология Владимира Лосского [Текст] : дисс. канд. фил. наук: 09.00.13 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.dissetcat.com/content/dukhovnaya-antropologiyavladimira_losskogo
7. Сигов К.Б. Проблема разрыва между онтологией и этикой в современных учениях о человеке // Альфа и Омега. Учёные записки Общества для распространения Священного Писания в России. — 2002. — № 2 (32). — С. 204-220.
8. Мейендорф И., прот. Византийское богословие ; пер. с англ. В. Марутика. — Минск : Лучи Софии, 2007. — С.199-216.
9. Струговщиков Е. Тейяр де Шарден и православное богословие [Текст] / Е. Струговщиков, предисл. Илларион Алфеев, епископ Венский и Австрийский. — М. : FAZENDA «Дом надежды», 2004. — С. 103.

10. Тарасевич Т.С. Феномен коммуникации в православной антропологии XX века [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sobor.by/fenomen.php>

11. Флоровский Г.В. К истории Эфесского собора // Путь. — 1932. — № 33. — Апрель — С. 73-77.

12. Флоровский Г.В. Откровение и истолкование [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.fatheralexander.org/booklets/russian/otkrovenie_istolkovanie.htm

13. Хоружий С.С. Кризис европейского человека и ресурсы христианской антропологии : Доклад на Международной конференции «Дать душу Европе. Миссия и ответственность Церкви. 3-5 мая 2006 г., Вена [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.synergia-isa.ru/lib/download/lib/022_Horzuhj_Vienna.doc

14. Черногорець Ю.П. Загальна характеристика сучасної православної теології [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://theology.in.ua/ua/bp/theologia/contemporary/38710/>

Голубицька Г.В. Антропология «неопатристического синтеза» «першої хвилі» у контексті сучасного «антропологічного повороту». — Стаття.

Анотація. Автор пропонує оригінальне бачення антропологічної концепції «неопатристического синтеза». У статті було проаналізовано актуальні дискусії навколо даної антропології.

Ключові слова: душа, тіло, особистість.

A.V. Golubitskaya Anthropology of the neopatristic synthesis of *First wave* in the context of modern «anthropological turn». — The Article.

Summary. The author presents the original view on an anthropological conception of The Neo-Patristic Synthesis. The article analyzes current debates around this anthropology.

Keywords: soul, body, person.

ПОЛІТОЛОГІЯ

*Білоусов О.С.**кандидат політичних наук,**доцент кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету*

ПУБЛІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ТА КАТЕГОРІЇ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В КОНТЕКСТІ ТРАКТУВАННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ІНФОРМАЦІЮ»

Анотація. Визначаються зміни у трактуванні поняття «публічна інформація» та «інформація з обмеженим доступом». Розглядаються основні способи забезпечення розпорядником доступу до інформації.

Ключові слова: інформація, публічна інформація, інформація з обмеженим доступом, конфіденційна інформація, таємна інформація, службова інформація.

Головна мета Закону України «Про доступ до публічної інформації» — забезпечення прозорості і відкритості суб'єктів владних повноважень та створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації шляхом: визначення режиму доступу до неї, а саме — виключних підстав обмеження доступу до інформації, встановленням відповідальності за відмову чи відстрочку у наданні інформації.

У порівнянні з чинними раніше нормами Закону України «Про інформацію» (останні приведені у відповідність до нового закону з часу набуття ним чинності), Закон містить ряд суттєвих юридичних новел. Одна з головних — у ньому вперше дано визначення терміну «публічна інформація», сформульовані гарантії та принципи забезпечення доступу до неї.

У ст. 5 Закону передбачається по суті два основних способи забезпечення розпорядником доступу до інформації, які, з точки зору отримувача, можна визначити як пасивні та активні. Пасивний спосіб передбачає можливість споживача інформації ознайомитися із відомостями, які вже були оприлюднені розпорядником, а активний спосіб передбачає потребу запитувача вчиняти активні дії для доступу до інформації шляхом подання запиту на її отримання до розпорядника. Доступ до інформації в пасивний спосіб, згідно даної статті, забезпечується шляхом її систематичного та оперативного оприлюднення в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет, на інформаційних стендах та будь-яким іншим способом, а в активний — наданням інформації за запитом.

Законом визначено види інформації за режимом доступу до неї. Так, згідно ст. 6., до публічної

інформації з обмеженим доступом віднесено 1) конфіденційну інформацію; 2) таємну інформацію; 3) службову інформацію.

За цілком обґрунтованою оцінкою фахівців, «стаття 6 є однією з головних у Законі, оскільки визначає критерії, яким має відповідати будь-яке обмеження доступу до інформації, незалежно від того, на підставі якого закону чи яким розпорядником публічної інформації здійснюється таке обмеження (ч. 4 ст. 13 Закону). Таким чином, стаття 6 Закону є засадничою для регулювання всього режиму доступу до публічної інформації» [1, с.66].

Принципово новим у цьому аспекті є визначення поняття «конфіденційна інформація». Воно суттєво відрізняється від визначення, поданого у попередній редакції Закону України «Про інформацію». Згідно нової редакції, конфіденційною інформацією можуть володіти, користуватися та розпоряджатися лише фізичні та юридичні особи приватного права. Суб'єкти владних повноважень можуть лише володіти такою інформацією, а розпоряджатися — виключно у межах своїх повноважень та в порядку і за згодою осіб, від яких вони її отримали.

Кожен з цих трьох видів інформації з обмеженим доступом має свої ознаки, які досить детально визначаються в тексті зазначеного Закону. Варто згадати, що аналогічний поділ на три види інформації з обмеженим доступом міститься і в ст. 21 Закону України «Про інформацію», згідно зі внесеними до нього змінами з метою узгодження текстів обох законів. При цьому зафіксована принципова норма про те, що віднесення будь-якої інформації до інформації з обмеженим доступом можливе лише на підставі закону. Це передбачено в частині другій ст. 1 Закону («Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом») та частині другій ст. 20 Закону України «Про інформацію» («Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом») [2].

Подібна класифікація видів інформації з обмеженим доступом є більш прогресивною з точки зору більшої прозорості влади. Вона суттєво відрізняється від тієї, що існувала в Законі «Про інформацію» у редакції 1992 року. Адже, вказано

редакцією цього закону передбачалися два види інформації з обмеженим доступом — конфіденційна і таємна. У цьому разі фактичним власником конфіденційної інформації виступала держава. Однак, приведена юридична норма суперечила Конституції України та Цивільному кодексу України через те, що наділяла державу правом, яке за своєю сутністю може належати лише приватному суб'єктові (фізичній чи юридичній особі). Так, у ст. 34 Конституції України право на інформацію віднесено до прав і свобод людини. У Цивільному кодексі України право на інформацію віднесено до особистих немайнових прав, а саме: ст. 94 відносить його до особистого немайнового права юридичної особи, а ст. 302 — до особистого немайнового права фізичної особи, що забезпечує її соціальне буття. Для гарантування вільного використання громадянами отриманої публічної інформації важливе значення має також положення ст. 302 Цивільного кодексу України, яке гласить, що «фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування» [3]. Звідси випливає, що право на інформацію є суб'єктивним правом, що не може належати органам публічної влади, які обмежені у розпорядженні нею компетенцією, визначеною законодавством.

З точки зору запобігання та протидії корупції, надзвичайно важливими є частини 5 та 6 ст. 6 Закону. Ними передбачено, зокрема, що «не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно» та «не належать до інформації з обмеженим доступом декларації про доходи осіб та членів їхніх сімей, які : 1) претендують на зайняття чи займають виборну посаду в органах влади; 2) обіймають посаду державного службовця, службовця органу місцевого самоврядування першої або другої категорії».

Не менш важливою є ст. 9 Закону — вона передбачає види інформації, що містить службову таємницю, якою можуть володіти суб'єкти владних повноважень і присвоювати документам, які містять таку інформацію, гриф «для службового користування». До службової інформації, відповідно до ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації», можуть бути віднесені лише такі категорії інформації, як:

— внутрішній, службовий листування, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;

— інформація, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Якщо публічна інформація підпадає під одну із названих категорій, то ця публічна інформація може бути віднесена до службової інформації після застосування до неї так званого трискладового тесту, визначеного в статті 6 Закону (тобто при дотриманні певної сукупності вимог).

Не може бути віднесена до службової інформація, що міститься у рішенні відповідного органу, у тому числі й в актах індивідуальної дії (указ, наказ, рішення, розпорядження, постанова та ін.), за виключенням інформації, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни.

Крім того, заборонено відносити до службової інформації відомості про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно.

Внутрішній, службовий листування, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень, якщо вони були віднесені до службової інформації, стають відкритими з дня прийняття відповідного рішення, або якщо така службова інформація була правомірно оприлюднена раніше.

Відповідальність за законність віднесення публічної інформації до службової інформації й присвоєння їй грифу «Для службового користування» несе посадова особа, яка прийняла рішення про віднесення публічної інформації до службової інформації.

У кожному конкретному випадку при вирішенні питання щодо віднесення публічної інформації до службової необхідно з'ясувати та обґрунтувати : 1) якому саме з інтересів загрожує надання розголошення інформації (наприклад, інтересам національної безпеки, територіальної цілісності); 2) в чому саме буде полягати шкода в разі

розголошення цієї інформації; 3) пояснити, чому шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні. Хоча, як гласить одна з найбільш уживаних юридичних максим, закон не має зворотної дії, дана норма поширюється і на ті документи, які були створені органами влади до набрання чинності Законом.

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», доступ може бути обмежено до конкретної інформації, а не матеріального носія інформації (документа). У разі, якщо в документі є публічна інформація, що є службовою, на такому документі зазначається, що документ містить службову інформацію, якій відповідно присвоєно гриф «Для службового користування», а у супровідному документі конкретно вказується, які речення (абзац, сторінка) були віднесені до службової інформації, а також відповідне обґрунтування віднесення публічної інформації до службової інформації.

Службова інформація, як і таємна або конфіденційна, є однією з трьох можливих категорій інформації з обмеженим доступом. Різні категорії інформації з обмеженим доступом визначають різний режим її охорони (у таємної інформації він, зрозуміло, більш жорсткий), але алгоритм віднесення публічної інформації до інформації з обмеженим доступом застосовується один для всіх категорій — трискладовий тест за частиною 2 статті 6 Закону. Вимогами, існування яких необхідно для обмеження доступу до інформації, є такі :

- 1) обмеження здійснюється виключно для захисту одного з таких інтересів: національна безпека; територіальна цілісність; громадський порядок; запобігання заворушенням чи злочинам; охорона здоров'я населення; захист репутації або прав інших людей; запобігання розголошенню конфіденційно одержаної інформації; підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;
- 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;
- 3) шкода від оприлюднення інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

При цьому, як уже зазначалося, предметом суспільного інтересу (ч. 2 ст. 29 Закону України «Про інформацію») вважається, зокрема, інформація, яка: свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману; свідчить про шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб.

При цьому, принципове значення має те, що доступ до інформації обмежується лише за умови наявності всіх трьох вимог. При відсутності хоча

б однієї з них інформація є відкритою. Тобто посадова особа зобов'язана надати інформацію або довести, що наявні всі три підстави обмежити доступ. Якщо запит стосується інформації, доступ до якої вже було раніше обмежено, також має бути застосований зазначений трискладовий тест.

До того ж наведені вимоги не носять абсолютного характеру. Якщо жоден із згаданих законних інтересів не постраждає від розкриття інформації, відповідна інформація має бути відкритою, а доступ до неї не може обмежуватися. Якщо хоча б один із згаданих законних інтересів постраждає від розкриття інформації розпорядник інформації має оцінити, чи буде завдано істотної шкоди цим інтересам. Тобто настання шкоди в разі розголошення має бути реальним; шкода має бути такою, що істотно загрожуватиме одному з перерахованих вище охоронюваних законом інтересів. За відсутності цього, інформація має бути відкритою за режимом доступу.

Зазначеним законом покладені важливі функції на інститути громадянського суспільства у сфері контролю за забезпеченням доступу до публічної інформації. Так, у ст. 17 Закону, що унормовує вказане питання, окрім парламентського контролю за дотриманням права людини на доступ до інформації, що здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України і народними депутатами України та державного контролю за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до інформації, що здійснюється відповідно до закону, передбачено також громадський контроль.

Відтак, актуальність забезпечення дотримання та неухильного виконання норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» диктується як внутрішніми потребами укорінення процедур демократії участі та активного залучення інститутів громадянського суспільства до модернізаційних реформ, так і зовнішньополітичними зобов'язаннями нашої держави. Окрім реалізації традиційного євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України, не менш важливим є її долучення до нових глобальних ініціатив, які мають першочергове значення в умовах соціально-політичних перетворень країни наприкінці минулого — на початку 2014 року.

Література:

1. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко, Т. Шевченко; заг. ред. Д. Котляр. — К. : Тов. «ГНОЗИС», 2012.

2. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI від 13 січня 2011 року // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

3. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 40-44. — Ст. 356.

Белоусов О.С. Публичная информация и категории в контексте трактовки закона Украины «О пробоции». — Статья.

Аннотация. Определяются изменения в трактовке понятия «публичная информация» и «информация с ограниченным доступом». Рассматриваются основные способы обеспечения распорядителем доступа к информации.

Ключевые слова: информация, публичная информация, информация с ограниченным доступом, конфиденциальная информация, секретная информация, служебная информация.

Belousoff O. Public information and information with the limit access. — The Article.

Summary. Determined change in interpretation of concept «Public information» and «information with the limited access». The basic methods of providing the manager of access are examined to information.

Keywords: information, public information, information with the limited access, confidential information, secret information, service information.

Гросфельд Е.В.

к.полит.н., старший преподаватель

*кафедры политических наук и международных отношений
Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*

ТЕНЕВОЙ ЛОББИЗМ КАК ФОРМА «НЕСТАНДАРТНЫХ» ВЗАИМООТНОШЕНИЙ БИЗНЕСА И ВЛАСТИ В РОССИИ

Аннотация. Теневая лоббистская деятельность создает базу для неформальных контактов бизнеса и власти. Статья посвящена проблеме деформализации взаимоотношений бизнеса и власти, анализу возможных форм теневого сотрудничества власти и бизнеса в России.

Ключевые слова: теневой лоббизм, бизнес, власть, коррупция, теневая политика.

Одной из ключевых проблем функционирования политических систем постсоветских государств являются институциональные факторы — несформированность, неструктурированность и неэффективность политических институтов. Хаотичность и непоследовательность, а зачастую, и механическое копирование западных образцов относительно институционального реформирования приводит к появлению практики политического действия, опирающегося не на формальные институты, а на неформальные механизмы. Многие конкурирующие субъекты политического процесса, обладая сопоставимым политическим потенциалом, предпочитают реализовывать свои интересы в условиях институциональной неопределенности. Властные притязания представителей различных групп элит, олигархических кланов, конъюнктурные противоречия между ними зачастую препятствуют достижению консенсуса по поводу оптимальной институциональной конфигурации, без которого невозможно формирование стабильной политической системы.

Сложная и насущная проблема примирения этнических, экономических, культурных, национальных и других противоречий внутри государства актуализировали необходимость исследования проблемы представительства столь противоречивых интересов. В результате складывается ситуация, когда для успешного преодоления противоречий, или для создания приемлемых для всех участников политического процесса путей их разрешения, необходимы работающие институты, а их формирование блокируется из-за разнонаправленности значимых политических интересов. Таким образом, существует объективная необходимость детального изучения механизмов и технологий, с помощью которых

различные группы интересов реализуют свою артикуляционную функцию.

Во многих постсоветских государствах, где принцип многопартийности не подкреплен значительным историческим опытом, многообразные группы интересов способны занять существенное место в политической системе, выполняя, наряду с партиями, роль выразителей интересов граждан. Особую актуальность данная проблема обретает в свете поиска эффективных рычагов воздействия общества на процесс принятия органами власти политико-управленческих решений. Очевидной становится необходимость широкого применения таких форм представительства интересов, которые бы позволили экономическим и социальным субъектам влиять на государственную политику, ориентируя ее на удовлетворение реальных нужд и потребностей граждан.

Институционализированные в форме общественных организаций группы интересов уже оказывают заметное воздействие на внутреннюю политику государств, тем самым способствуя преодолению социальной несправедливости и разрешению противоречий в обществе. Конечно, основное влияние на государственную политику оказывают политические партии, выполняющие роль посредника между обществом и государством, однако они не способны представить все многообразие интересов общества.

В условиях демократии и плюрализма акторов, прямо или косвенно влияющих на процесс управления государством, основным инструментом политического представительства интересов социальных групп в органах власти выступает лоббизм, который органически сочетается с нормативно-правовыми механизмами социального партнерства.

В настоящее время существует ряд зарубежных и отечественных работ, посвященных отдельным составным элементам рассматриваемой проблематики: феномену лоббизма, технологическому инструментарию лоббистской деятельности, концепциям плюрализма и корпоративизма в том числе. Из всех существующих форм функционального представительства интересов наиболее исследованной является лоббизм. Описанием и

классификацией инструментов и технологий лоббистской деятельности занимались А. Автономов, А. Вуйма, К. Киселев, А. Любимов, Ю. Стульников, П. Толстых, А. Павроз. Различные аспекты проблемы взаимодействия государства и бизнеса раскрывают в своих исследованиях такие авторы, как А. Зудин, Е. Ясин, А. Яковлев, В. Радаев, А. Бинецкий, Т. Заславская и многие другие.

Среди авторов, исследующих вопросы политико-экономических отношений и бизнеса как социально-политического актора в современном политическом процессе, можно отметить таких исследователей, как Ф.А. фон Хайек, Ф. Шмиттер, Д. Норт, К. фон Бойме, Й. Шумпетер, С.М. Липсет и др.

Несмотря на многообразие работ по рассматриваемой проблематике, они не дают исчерпывающего ответа на многие вопросы, возникающие в связи с проводимой в постсоветских государствах политикой модернизации, что требует дальнейшего поиска путей повышения эффективности взаимодействия государства с бизнесом. В современном мире взаимодействие таких важнейших институтов общества как государство и бизнес приобретает особый смысл и значение, так как от характера такого взаимодействия зависит развитие любой страны. Обеспечение единого экономического пространства, создание благоприятного делового климата, формирование среднего класса как политической опоры государства и основы платежеспособного спроса, повышение авторитета страны в мире — возможно лишь при совместных усилиях институтов бизнеса и власти.

С целью достижения основной цели бизнеса — получения прибыли, предприниматели вынуждены искать различные способы оказания влияния на государственные структуры. Используя различные лоббистские технологии, бизнес пытается получить льготные кредиты, лицензии, квоты, государственные средства на безвозмездной основе, а также другие привилегии, способствующие его эффективному развитию.

В большинстве государств постсоветского пространства сотрудничество бизнес-структур с органами государственной власти сталкивается с серьезными проблемами, которые проявляются в:

- недостатках правовой базы;
- несовершенстве форм и методов реализации партнерских отношений;
- отсутствии конкурентных условий для эффективного сотрудничества;
- неразвитости инвестиционной и инновационной среды и т.д.

Е.Г. Ясин характеризует модель отношений бизнеса и государства тремя отдельными зонами: белой, черной и серой [1]. Эта концепция

была высказана им еще в 2002 году, однако не утратила своей актуальности до настоящего времени, особенно в контексте преобладания в современной России процессов «деформализации правил». Данное понятие было введено в оборот применительно к России В.В. Радаевым. Он пишет, что под «деформализацией правил» «понимается трансформация институтов, в ходе которой формальные правила в значительной мере замещаются неформальными и встраиваются в неформальные отношения» [2, с. 65].

При этом отмечается многовариантность неформальных отношений бизнеса с органами власти. Анализируя работы вышеуказанных исследователей, в теневых взаимоотношениях власти и бизнеса можно выделить три ступени развития: одиночные коррупционные операции, неформальные связи предпринимателей и чиновников, патронирование бизнеса властью.

Теневые взаимоотношения бизнеса и власти нередко сопровождаются завуалированными формами коррупции: коррупционный лоббизм, фаворитизм, протекционизм, взносы на политические цели, взносы на проведение выборов, предоставление конфиденциальной информации, инвестирование коммерческих структур за счет бюджета, обучение детей за рубежом за счет спонсоров, перевод государственного имущества в акционерные общества и др. [3, с. 24].

Таким образом, теневая экономическая деятельность создает финансовую базу для неформальных контактов бизнеса и власти, вызванных в основном, «перегруженностью» экономики избыточными административными барьерами. Речь идет не о сращивании **теневой экономики и теневой политики** как двух негативных, но автономных процессов, а об их взаимообусловленности, поскольку институты теневой экономики и теневой политики являются взаимно предполагаемыми частями единого процесса восстановления властной иерархии как основного принципа распределения экономических возможностей.

Указанному институциональному дизайну взаимодействия бизнеса и власти присущи следующие тенденции:

- усиление неформальных связей с государством;
- извлечение административной ренты;
- лоббирование помощи у государства взамен дополнительных «социальных обязательств» и др. [4, с. 66].

Цель бизнеса в теневых контактах с властью заключается в получении индивидуальных преференций, которые включают [5]:

— безнаказанность или минимальные наказания при нарушении хозяйственного и других отраслей законодательства;

— получение госзаказов, субсидий с нарушением конкурсных условий; выгодные схемы по «распиливанию» бюджетных средств за счет фиктивных работ;

— устранение конкурентов силами репрессивных органов;

— использование государственных ресурсов (финансовых, силовых, интеллектуальных и др.) для развития фирмы;

— приоритетный учет интересов фирмы при выработке законодательства. Коррупцированные чиновники, получая от теневых структур суммы, значительно превышающие заработную плату, латентно изменяют политику государственного управления в интересах теневого бизнеса.

Теневая экономика создает финансовую базу для неформальных контактов бизнеса и власти, порождая тем самым рост коррупции. Это происходит посредством «раздачи преференций» властью и получения за это различных по величине «откатов» на поддержание различных теневых схем [6].

Цена поддержания схемы зависит от ее прибыльности. В частности, средства, поступающие от бизнеса в качестве платы за индивидуальное внимание власти к его проблемам, облагаются определенной платой — нормой передачи средств «наверх». При этом используется прогрессивная шкала сборов: более прибыльные схемы теневого взаимодействия бизнеса и власти облагаются большими обязательствами передачи средств «наверх», чем менее прибыльные.

Лоббизм, как форма политической коммуникации, характеризуется устойчивым набором инфраструктурных технологий и технологий воздействия.

Стандартный набор лоббистских технологий довольно обширен. Так называемые «белые» технологии включают: выступления в профильных комитетах парламента, организацию разного рода слушаний, конференций, публичных встреч, мобилизацию общественного мнения за или против того или иного законопроекта, которые позволяют группам интересов влиять на проводимую государственными структурами политику.

Примером такой «белой» лоббистской работы можно назвать недавно прошедший в Госдуме России совместный круглый стол депутатов и российских археологов, крайне недовольных тем, как охраняется археологическое наследие страны. Достаточно сказать, что действующее законодательство до сих пор не установило специальных требований к обороту металлоискателей

и георадаров. Они не регистрируются и не лицензируются. Угроза археологическому наследию со стороны «черных копателей» была осознана археологами еще 20 лет назад, и они неоднократно ставили вопрос о запрете на свободную продажу частным лицам поискового оборудования. Долгие годы их никто не слушал, а сейчас результатом круглого стола стал проект Федерального закона «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросу лицензирования использования металлоискателей, детекторов неоднородности почв и иного специального поискового оборудования». Таким образом, общественная польза очевидна [7].

В России масштабы прямых непубличных контактов лоббистов с законодателями и чиновниками ничуть не меньше, чем в других постсоветских государствах. Но они носят принципиально иной характер. Поскольку лоббистские технологии не институционализированы, нормы лоббистской деятельности условны, этические нормы размыты, а культура лоббизма попросту отсутствует, ключевым механизмом учета групп интересов становятся кулуарная политика и патрон-клиентные связи.

Примеров теневого и полутеневого лоббирования много. Это борьба за и против целого ряда технических регламентов, «толлинговые войны» крупнейших производителей алюминия, скоординированное давление на законодателей производителей пива, стремящихся расширить возможности рекламировать свою продукцию, не менее сильное давление переработчиков молока против названия «молочный напиток» для порошкового молока и т.д.

Однако главная отличительная особенность российского лоббизма — большой вес «внутренних лоббистов», лоббизм самих чиновников, занимающих высокие государственные должности и отстаивающих интересы одной или нескольких отраслей или предприятий.

В связи с вышесказанным, показательна ситуация в здравоохранении, где между государственным Фондом обязательного медицинского страхования и государственными медицинскими учреждениями оказались частные страховые компании, в которых оседают значительные суммы обязательных страховых платежей. Или продвижение на российский рынок «Арбидола» при самом непосредственном участии государственных чиновников высшего ранга: уже несколько лет этот препарат является самым популярным в России, несмотря на большие сомнения в его эффективности, о которых неоднократно заявляли специалисты [7].

Результаты исследования также показали, что в зависимости от политической системы

и развитости гражданского общества тактика лоббистов различается [8-12]. В странах, где существует прямая зависимость политиков от избирателей (например, существуют выборы в парламент по одномандатным округам), а также развитое гражданское общество, лоббисты для убеждения конгрессменов апеллируют к интересам избирателей конкретного округа или к группам влияния, которые, в случае если политик будет поддерживать эту инициативу, с удовольствием поддержат его на предстоящих выборах. В странах, где зависимость публичных политиков от общества незначительна, используются методы кулуарного воздействия, а результат достигается за счет построения коалиций и продуманной аргументации.

При этом одной из главных проблем является отсутствие механизмов регулирования лоббистской деятельности. Т.е. то, что рассматривается на Западе как выход за рамки закона и повод для коррупционного скандала, в большинстве постсоветских государств является чуть ли не нормой. Закон о лоббизме необходим именно для того, чтобы подорвать теневые механизмы влияния на принятие решений и расширить круг легальных лоббистов за счет таких удаленных от власти групп, как специалисты-отраслевники, профессионалы, работающие в сфере разработки и внедрения новых технологий, врачи или работники музеев.

Как отмечает эксперт Н. Малямина лоббизм в России существует на уровне общественного сознания, но сейчас начинает формироваться как профессия. Профессия, впрочем, специфическая и не вполне юридическая: основными лоббистами выступают депутаты и даже руководители регионов, открыто называющие себя лоббистами. Это уникальная ситуация: в других странах подобного совместительства не бывает, констатировала докладчица Н. Малямина предложила разграничить лоббизм в широком и узком смысле. «Лоббизм не юридическая профессия, но на практике юристы оказываются наиболее эффективными лоббистами», — уверена выступающая. При этом попытки принять закон о лоббизме пока успеха не имели — нет серьезного социального заказа. Соответственно, вывести лоббизм из тени пока не удастся, равно как и ответить на вопрос, является ли взяткой приглашение чиновника на оплаченный обед [13].

Легальный лоббизм отличается от теневого так же, как любой открытый конкурс от заранее проплаченных или «распилочных» тендеров. Легальность подразумевает открытую и честную конкуренцию содержательных аргументов и идей, и это не может не отразиться на качестве

принимаемых решений. Публичное столкновение интересов и концепций создаст условия для оптимизации законодательной деятельности, сломает порочную практику принятия «сырых» законов, позволит упорядочить работу чиновников, отслеживать их действия и публично — вплоть до подачи судебных исков — требовать выполнения принятых решений, т.е. создаст механизм ответственного контроля общества над исполнительной властью. В этом смысле, легальный лоббизм является инструментом реальной демократии и гарантией прозрачности власти.

Таким образом, подводя итоги вышесказанному, следует отметить следующее:

1. Одним из способов взаимодействия бизнес-структур и органов государственной власти в России является теневой лоббизм, который можно определить как скрытое и неформализованное действие представителей негосударственных организаций в ходе контактов с представителями государственных органов и органов местного самоуправления с целью добиться принятия (или непринятия) органами власти решений.

2. В настоящее время актуализируется необходимость выведения лоббизма из серой зоны взаимодействия власти и бизнеса, что позволит значительно снизить коррупционные издержки. Также необходимо повысить политическую активность современных институтов самого бизнеса, таких как торгово-промышленные палаты, союзы промышленников и предпринимателей, включая их в общественные структуры, призванные защищать экономические и политические интересы бизнеса и направлять его активность на решение социальных и иных общественно значимых проблем.

3. Реально действующие демократические институты, экономическая и политическая стабильность, реальная свобода средств массовой информации и развитое гражданское общество — факторы, способные потенциально обеспечить общественную полезность и эффективность лоббизма.

Литература:

1. Ясин Е. Модернизация России. Доклады для 10 конференций / Е. Ясин. — В 2 кн. — М.: Издат.дом ГУ ВШЭ, 2009. — 468 с.
2. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности / В. Радаев // Вопросы экономики. — 2001. — № 6. — С. 60-79.
3. Аджилова А. Формы «нестандартных» взаимоотношений бизнеса и власти / А.Аджилова, В.Глушков // Вестник Адыгейского государственного университета. — Серия 5: Экономика. — 2010. — № 2. — С. 22-29.
4. Яковлев А. Российская корпорация: модели поведения в условиях кризиса / А.Яковлев, Ю.Симачев, Ю.Данилов // Вопросы экономики. — 2009. — № 6. — С. 65-74.
5. Барсукова С. «Теневая» экономика и «теневая» политика: взаимные интересы / С.Барсукова, В. Звягинцев // Свободная мысль. — 2006. — № 7, 8.

6. Яковлев А.А. Эволюция стратегий взаимодействия бизнеса и власти в российской экономике / А.А. Яковлев // Российский журнал менеджмента. — 2005. — № 1. — С. 42-50.

7. Левичев Н. Вывести лоббизм из тени [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/535454>.

8. Как принимаются решения в гибридных режимах [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://test.lobbying.ru/content/sections/articleid_12799_linkid_64.html

9. Плешанова О. Лоббизму не хватило кислорода // Дискуссия собрала рекордное число участников [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon.ru/discussions/lobbizmu_ne_xvatilo_kisloroda_diskussiya_sobrala_rekordnoe_chislo_uchastnikov/6748

10. Украинский лоббизм для бизнеса [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://uaworld.org/analytics/ukrainskij-lobbizm.html>.

11. Лоббизму ищут законодательное подкрепление [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pr-info.ru/stlobbizmzakon25122013.htm>

12. Толстых П. В России формируется институт лоббизма [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://xn---8sbfcfdxbea3ap2bm.xn--p1ai/news/70>

13. Малямина Н. Лоббизм как юридическая профессия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.advgazeta.ru/arch/149/1108>

Гросфельд О.В. Тіньовий лобізм як форма «нестандартних» взаємин бізнесу і влади в Росії. — Стаття.

Анотація. Тіньова лобістська діяльність створює базу для неформальних контактів бізнесу і влади. Стаття присвячена проблемі деформалізації взаємовідносин бізнесу і влади, аналізу можливих форм тіньового співпраці влади і бізнесу в Росії.

Ключові слова: тіньовий лобізм, бізнес, влада, корупція, тіньова політика.

Grosfeld E.V. Shadow lobbying as a form of «non-standard» relationship between business and power in Russia. — The Article.

Summary. Shady lobbyism activity create base for nonformula business and power contacts. The article is devoted to the problem of demoralization of business and power relations; to analysis of different forms of business and power shady cooperation in Russia.

Keywords: shadow lobbyism, business, power, corruption, shady politics.

Наталія Шаленна

*доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПОЛІТИКА УРЯДУ НІДЕРЛАНДІВ ЩОДО МУСУЛЬМАНСЬКИХ МЕНШИН

Анотація. У статті подано комплексний аналіз впливу ісламського чинника на суспільно-політичні процеси Королівства Нідерландів. Вивчено основні етапи міграції мусульман до Нідерландів і специфіку формування мусульманських громад у державі. Досліджуються особливості політики голландського уряду щодо мусульманської діаспори. Виявлено, що активна реалізація концепту мультикультуралізму не принесла бажаних результатів у контексті адаптації мусульман, навпаки спричинивши зростання міжетнічної та міжрелігійної ворожнечі. Уряд Нідерландів змушений був звернутися до дещо асиміляційного підходу у вирішенні проблем інтеграції мусульманських іммігрантів. Визначено основні інституційно-правові механізми реалізації цієї політики. Акцентується на важливості результатів дослідження для кращого розуміння суспільних процесів у європейських державах.

Ключові слова: Королівство Нідерланди, інтеграція, етнічні меншини, мусульманська спільнота, мультикультуралізм, політика з питань міграції та інтеграції, ісламський чинник.

Королівство Нідерланди є одним із лідерів Європейського Союзу за кількістю мусульман-резидентів (друга держава після Франції). З початком ХХІ століття у голландському соціумі почастишали заклики щодо необхідності перегляду «надто ліберальної міграційної політики» уряду, базованої на принципах мультикультуралізму, у стосунку до мусульман. Причина полягала не лише у різкому кількісному зростанні мусульманських громад, а і в очевидному їх небажанні пристосовуватися до місцевих умов проживання та ще більшому дистанціюванні від голландського суспільства. Оскільки ісламські традиції переважно суперечать європейським принципам демократії, така ситуація аж ніяк не сприяє інтеграції, натомість спричиняючи зростання конфліктності й міжетнічної ворожнечі. Актуальність дослідження сучасної урядової політики Нідерландів щодо мусульман підсилюється загальноєвропейським дискурсом про вироблення та імплементацію ефективних підходів для подолання проблеми мусульманських

іммігрантів як на внутрішньодержавному рівні, так і на рівні Європейського Союзу.

Дана проблематика є достатньо вивченою іноземними науковцями з різних галузей. «Голландська школа» дослідження мусульманських діаспор у Нідерландах, а також урядової політики щодо їх інтеграції представлена працями Я. Дагевоса [8], Х. Ентзінгера [7], Т. Сунієра [14], В. Шадіда [13] та багатьох інших авторів. Варті уваги дослідження данського ісламознавця Й.С. Нільсена [12], італійського соціолога і політолога С. Аллієві, американського теоретика А. Юклеєна, американського соціолога і політолога С. Керна [11], французького дослідника Д. Моїзі.

На жаль, тематиці голландської урядової політики щодо мусульман присвячено не так багато уваги вітчизняних науковців, і то здебільшого у контексті дослідження загальних проблем інтеграції європейських мусульман. Серед авторів таких праць можна виокремити О. Богомолу, С. Зінько [1], М. Кирюшка, Ю. Кочубея, В. Орлик, Ю. Подаєнко [3], М. Стець [4], Т. Хазир-Огли [6]. Тож, існує потреба у комплексному аналізі впливу ісламу на суспільні і політичні процеси у Королівстві Нідерланди, а результати такого дослідження можуть бути корисними не лише для кращого розуміння загальноєвропейських тенденцій, а й для використання голландського досвіду в Україні з метою попередження міжрелігійної та міжетнічної ворожнечі.

Метою даної статті є дослідження особливостей здійснення політики Нідерландів щодо мусульманських іммігрантів з урахуванням історичних аспектів її формування і сучасних реалій.

Частка мусульман у Нідерландах сьогодні складає біля 6 % — майже мільйон осіб [11] із п'ятнадцятимільйонного населення. Перші мусульмани-переселенці з'явилися у Нідерландах починаючи з 1949 року, коли незалежність здобула найбільша голландська колонія — Індонезія. Масова трудова міграція мусульман до країни розпочалася дещо пізніше, аніж у інших державах Західної Європи — наприкінці 60-х років ХХ століття сюди почали прибувати робітники з

Туреччини та Марокко, заохочувані досить привабливими програмами із працевлаштування і поселення. Через десять років до колишньої метрополії перебираються сотні тисяч жителів Суринаму. У 70-х роках кількість мусульман різко збільшується в результаті реалізації програми «воз'єднання сімей». А вже впродовж наступних десятиліть зростання мусульманських спільнот відбувається за рахунок високого рівня народжуваності у сім'ях іммігрантів.

За етнічним складом мусульманська спільнота далеко неоднорідна. Найчисленнішими є турецька (358 тис. осіб), марокканська (315 тис. осіб) та суринамська (70 тис. осіб) групи. Однак, на території Нідерландів проживають також і вихідці з інших держав: Іраку (44 тис.), Афганістану (37 тис.), Ірану (29 тис.), Сомалі (22 тис.). Досить значну частку (10 тис. осіб) складають також мусульмани голландського походження, що прийняли іслам [10]. Мусульмани зосереджені на території великих промислових областей, передовсім у п'яти найбільших містах: Роттердамі, Амстердамі, Антверпені, Гаазі та Утрехті.

До кінця 70-х років ХХ століття культурна та релігійна приналежність іммігрантів не відігравала практично ніякої ролі у дискусії щодо їх статусу в суспільстві. Переселенці ідентифікувалися на основі етнічного походження, але це не мало жодних політичних наслідків. Справа у тому, що уряд Нідерландів тоді ще не зовсім усвідомлював державу у новому статусі — країні іммігрантів [14, с. 147]. Голландська урядова політика щодо мусульман спочатку мала всі риси моделі «*прі-їжджої робочої сили*» [1, с. 231], коли за основу було взято постулат тимчасовості перебування у країні трудових мігрантів, а отже, і непотрібності їх інтеграції у голландське суспільство. Релігія вважалася справою виключно приватною і держава не здійснювала жодної діяльності щодо забезпечення спеціальних умов для сповідання ісламу.

Ситуація змінилася у кінці 1970-х років, коли в результаті «об'єднання сімей» мусульмани почали заселяти центри великих промислових міст. Для більшості іммігрантів не існувало іншої альтернативи, аніж залишитися у Нідерландах на постійне проживання у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем. Це серйозно вплинуло на зміну демографічної ситуації у державі. Релігійна активність мусульман зросла, розширювалася релігійна структура мусульманських спільнот, що активізувало потребу в організації умов для проведення релігійних обрядів і служб, а також у підготовці кваліфікованих мусульманських релігійних кадрів. Голландський уряд почав фінансувати будівництво мечетей та молитовних будинків. Відкривалися школи, у яких мігранти могли навчатися своєю

рідною мовою. Зростала кількість мусульманських релігійних організацій, що перетворювалися на осередки активності громад.

Лише на початку 80-х років ХХ століття на державному рівні прийшло усвідомлення, що мусульмани залишаються у Нідерландах для постійного проживання. 1983 року в урядовій доповіді представлено принципи нової політики щодо іммігрантів. Проголошувалася реалізація концепції «*інтеграція зі збереженням ідентичності*» [14, с. 148]. Іммігрантам гарантувалися основні права жити відповідно до їх культурних традицій, водночас, передбачалось, що вони з часом мають інтегруватися у голландське суспільство. Поняття інтеграції звужувалося до «залучення» у основні суспільні сектори: працевлаштування, домогосподарство, навчання. Сама участь у них уже означала інтеграцію і давала право на отримання громадянства Нідерландів. Цікаво, що відтепер встановлювався зв'язок поміж інтеграцією та культурним походженням, яке сприймалося як важливий чинник. *Гості-робітники* стали іменуватися *етнічними меншинами, культурними меншинами* або ж *етнічними групами*. Таким чином, іммігранти почали інтерпретуватися не лише з точки зору економічних категорій, а з урахуванням культурної приналежності.

Загалом урядова політика 1980-х років адаптувала досить м'який підхід щодо культурного різноманіття. За основу було взято принцип рівності культур та релігій. Ідея релігійного плюралізму та мультикультуралізму безперечно підтримувалася також голландським суспільством і була закріплена на конституційному рівні. Як відомо, Королівство Нідерланди є світською державою, у якій чітко відокремлено державну та релігійну сфери (т.зв. *disestablishment*) і забезпечується рівність усіх релігій та конфесій. Принцип рівності був зафіксований ще у Конституції 1848 року, однак лише у 1983 році на офіційному рівні розірвано зв'язки між державою та релігійними деномінаціями, скасовано також закон, який регламентував ці зв'язки. Відтоді за основу регулювання відносин з релігійними конфесіями чи окремими представниками певних віросповідань було взято конституційні принципи свободи релігії, недискримінації та рівного ставлення, викладені і у статтях 1 і 6 діючої Конституції держави [15]. Важливо, що цей принцип стосується усіх релігій та віросповідань і не передбачає обов'язковості офіційного визнання релігійних громад [10]. Нідерланди надавали привілейованого статусу окремим групам і забезпечували їх державними коштами на освіту, радіомовлення і духовну допомогу в тюрмах та в армії виключно з метою вирівнювання можливостей для усіх релігійних

конфесій у країні. Мусульманам свого часу також було надано такі привілеї.

У 80-х роках ХХ століття різко зросла кількість мусульманських організацій. Причому держава всіляко підтримувала їх діяльність, оскільки існувало глибоке переконання у тому, що саме об'єднання іммігрантів є сполучною ланкою поміж окремими особами та суспільством, а отже вони покликані сприяти пришвидшенню процесу їх інтеграції. Державне фінансування ісламських організацій було значним, зустрічаємо навіть таке означення як *«migrantization» of Islamic organizations* [14, с. 148].

Поряд з цим, події у світі 70–80-х років ХХ століття, означені як *«ісламське відродження»*, *«ісламська консолідація»*, *«ісламський світовий бум»* спричинили новий дискурс у голландському суспільстві, що звертає увагу на турків і марокканців як на представників ісламського світу. З'являється нова культурна категорія — *«мусульманські іммігранти»*. Іслам як система відмінних культурних цінностей все більше привертала увагу дослідників і науковців, які в основному стверджували що ісламські традиції безнадійно застаріли і не відповідають вимогам часу та особливостям розвитку європейського суспільства, а тому перешкоджають інтеграції мусульман. При цьому голландці продовжували сприймати мусульман інклюзивно (ніби виходячи із позицій співчуття) — як таких, що поступово зможуть адаптуватися до європейських реалій і приймуть вимоги сучасності.

Однак, час минав, а ситуація довкола інтегрування мусульман не змінювалася. Що більше, очевидним ставало їх глибше відчуження. Соціально-економічний статус представників мусульманських спільнот аж ніяк не покращувався, не зростав і рівень їх освіченості. Натомість злочинність та вуличні безпорядки почали набувати масового характеру. Мусульмани все частіше демонстрували явне небажання ототожнювати себе із суспільством, у якому вони проживали, і далі продовжуючи заперечувати європейські цінності.

Відомо, що на початку ХХІ століття ситуація ще більше ускладнилася, адже іслам й усіх його сповідників почали прямо ототожнювати із тероризмом, екстремізмом, фундаменталізмом, насильством і жорстокістю. Вважалося, що інтеграція мусульман стане можливою лише за умови повного відкидання ісламської релігії [14, с.150]. У Нідерландах почастишали масові прояви між-етнічної та міжрелігійної нетерпимості й агресії. З'явилися ультраправі об'єднання, що закликали ліквідувати *«ісламську присутність»*. Ситуація у Голландії відображала загальноєвропейські тенденції значної стереотипізації ісламського чин-

ника. Ю. Подаєнко, цитуючи французького дослідника Д. Моїзі, пише про виникнення нового феномену у масовій свідомості європейців, так званої *«культури страху»*, одним з домінуючих компонентів якої став «страх бути знищеним радикальним ісламізмом або ж піддатися демографічному завоюванню мусульманами та стати свідком перетворення рідного континенту на 'Євразію'» (цит. за [3, с. 76]).

Подіями, які сколихнули голландську громадськість, стали відразу два вбивства: одіозного політика і культурного діяча Піма Фортейна 7 травня 2002 року і скандально відомого кінорежисера Тео ван Гога 2 листопада 2004 року. Обидві особи вирізнялися своєю послідовною антиісламською діяльністю. Причому, якщо вбивцею Т. ван Гога був мусульманин марокканського походження, то П. Фонтейна застрелив голландець, активіст радикальної екологічної групи. У результаті, загально-голландський дискурс щодо мусульман набув ще більшої гостроти.

Під впливом таких суспільних настроїв та подій змінювалася і державна політика Нідерландів щодо мусульманських мігрантів. Її модель вже тоді стала наближатися до французької політики асиміляції, однак мала свої характерні риси, які можна узагальнити як *«стриманий плюралізм»* або *«плюралістична рівність»* [7, с. 127]. Передбачалося, що Нідерланди як країна, яку населяє значна кількість іммігрантів різного етнічного походження, через запровадження всеохоплюючої державної програми соціальних та економічних заходів сприятиме нівелюванню структурної нерівності між іммігрантами та корінним населенням. Планувалося, що після зникнення очевидної прірви між мусульманами-мігрантами і голландцями кожен зможе брати участь у суспільних процесах на основі рівноправності, не заперечуючи при цьому своїх культурних чи релігійних особливостей.

На жаль, усі спроби дотримуватися принципів мультикультуралізму і традиційний голландський ліберальний підхід до справ меншин так і не принесли бажаного результату. У великих голландських містах мусульмани продовжують відокремлюватися у закриті анклавні і не лише не інтегруються, а й створюють паралельні суспільства, що розвиваються відповідно до ісламських традицій і принципів. Що більше, вони використовують політичну платформу та конституційні демократичні норми для розширення своїх прав. Так, у 2003 році уряд Нідерландів дозволив відкрити представництво Європейської арабської ліги. Глава її голландської філії Дж. Джавад практично відразу зажадав державного статусу для арабської та турецької мов, а також офіційного визнання мусульманських свят.

У деяких мечетях відкрито пропагувалися ідеї «Аль-Каїди» [5]. Варто згадати також і про скандально-відому пропозицію депутата муніципальної ради Гааги від партії «Ісламські демократи» Х. Кучука 2012 року щодо заборони у місті собак, бо, згідно з Кораном, вони є «нечистими тваринами» [11].

Впродовж останніх років значно зросла політична активність мусульман. Дедалі більшої популярності набуває ісламістська партія «За мусульманські Нідерланди», що відверто пропагує заборону «надмірних вольностей», а також переформатування зовнішньополітичного курсу держави. Деякі аналітики прогнозують її значний успіх на наступних парламентських виборах [5]. Таким чином, як це не парадоксально, але ліберальний підхід у вирішенні проблем мусульман, спрацював на користь їх реісламізації. Дедалі частіше мусульманські активісти встановлюють свої «правила гри», що викликає цілком природне обурення громадськості Нідерландів.

Етнічні голландці все частіше віддають перевагу ультраправим партіям, які є якими опонентами політики мультикультуралізму і мають чітку антиісламську позицію. Так, на виборах до парламенту 2010 року третє місце за кількістю голосів у Нижній палаті Генеральних штатів посіла Партія свободи, лідером якої є загальновідомий Г. Вільдерс, автор скандального антиісламського фільму «Фітна» та багаточисленних антиісламських заяв. Після виборів 2012 року Партія свободи потрапила до четвірки лідерів.

Вже у 2011 році голландський уряд заявив, що відмовляється від реалізації старої моделі мультикультуралізму і «планує змістити пріоритети у напрямку збереження цінностей голландського народу» [2]. 2012 року проголошено нову політику інтеграції, що передбачає жорсткіші вимоги до іммігрантів. Так, до прикладу, іммігранти «зобов'язані вивчати голландську мову, володіти базовими знаннями про голландське суспільство» [9]. Уряд вживатиме більш жорстких заходів щодо іммігрантів, які ігнорують голландські цінності або не дотримуються голландського законодавства. Відповідно до нової постанови, уряд також припиняє надання спеціальних субсидій іммігрантам-мусульманам, бо це не входить до його повноважень у контексті політики їх інтеграції [2]. Відповідно до Закону про сучасну міграційну політику 2013 року і поправок до Закону про громадянську інтеграцію 2013 року, «у разі необхідності уряд може застосовувати додаткові заходи, що дозволяють позбавити дозволу на проживання іммігрантам, які не проходять інтеграційний курс» [9].

2012 року також дещо переформатовано структуру інституцій, що вповноважені реалізовувати інтеграційну політику. Так, загальну відповідаль-

ність за інтеграцію передано від міністерства внутрішніх справ та справ Королівства у відання міністерства соціальних справ і зайнятості. У секторі закордонної взаємодії дане відомство співпрацює із міністерством закордонних справ, а також міністерством безпеки та юстиції. Для вирішення галузевих питань, пов'язаних з інтеграцією, міністерство соціальних справ і зайнятості контактує з міністерством освіти, культури і науки, міністерством охорони здоров'я, соціального забезпечення та спорту, міністерством внутрішніх справ та справ Королівства. Упродовж 2010-2014 років парламентом Нідерландів створено нову законодавчу базу для реалізації інтеграційної політики, що охоплює Закон про громадянську інтеграцію з поправками 2013 року, Закон про громадянську інтеграцію за кордоном, Закон про іноземців, Закон про рівне ставлення. Таким чином, нова політика міграції та інтеграції вже отримала нове інституційно-правове забезпечення. Наскільки її реалізація стане ефективною у контексті подолання проблем, пов'язаних з мусульманськими спільнотами, залежить від послідовності дій уряду. Але уже зрозуміло, що «надто ліберальною» вона бути просто не може.

Отже, результати здійсненого дослідження варто підсумувати у наступних **висновках**:

1. Сучасні Нідерланди – це світська держава, у якій гарантовано свободу релігій та віросповідання. Цей конституційний принцип є непорушним і складає основну ідею голландської ідентичності і державної голландської політики. Однак пріоритетом проголошується об'єднання усіх членів суспільства, незалежно від рівня їх релігійності чи приналежності до певної конфесії, задля спільного блага держави. Така інтеграція можлива лише за умови значної трансформації у поглядах як мусульман, так і етнічних голландців.

2. Мусульманська присутність у Нідерландах має свою складну історію. Формування мусульманських громад відбувалося під впливом різних чинників, що відповідно зумовлювали різні підходи в діяльності уряду щодо них. Політика Нідерландів у стосунку до мусульман пройшла різні етапи розвитку і змін, починаючи від нехтування їх культурними відмінностями як неважливими у контексті суспільної інтеграції і закінчуючи відкиданням принципів мультикультуралізму і проголошенням пріоритетності інтересів голландського суспільства, що виявилось у законодавчому закріпленні жорсткіших умов для іммігрантів на сучасному етапі.

3. Сьогодні у Голландії спостерігається досить чітко виражена поляризація суспільних поглядів щодо мусульманської присутності. Це відображається у активності різного роду політичних партій,

які акцентують на даному питанні у своїх програмах. Дедалі популярнішою серед етнічних голландців стає ультраправа Партія свободи, водночас мусульманське населення активно підтримує проісламську партію «За мусульманські Нідерланди». Якою буде політика держави у разі проходження цих двох політичних сил до парламенту і яким чином це позначиться на і так доволі складній ситуації у суспільстві залишається питанням часу.

Література:

1. Зінько С. Проблеми інтеграції мусульманських спільнот у Європі: досвід для України / Соломія Зінько // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 4 (9). — С. 229–240.
2. Нідерланды отменяют мультикультурализм [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://islamuncovered.info/the_netherlands_cancel_multiculture/
3. Подаєнко Ю.Л. Ісламський чинник як невіршене питання західноєвропейської політики мультикультуралізму / Ю.Л. Подаєнко, О.С. Новокшанова // Наукові праці. Політологія. — 2012. — Вип. 170. — Том 182. — С. 74-80.
4. Стець М. Мусульманські громади в країнах Західної Європи: особливості формування / Мар'яна Стець // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. — 2011. — Випуск 28. — С. 66-76.
5. Трухачев В. Голландія между шариатом и ультраправыми [Електронний ресурс] / Вадим Трухачев. — 14.02.2012. — Режим доступу: <http://win.ru/geopolitika/1329211523>
6. Хазир-Огли Т.В. Соціально-політична активність мусульман Європи, як засіб боротьби з негативними стереотипами [Електронний ресурс] / Т.В. Хазир-Огли. — 09.11.2007. — Режим доступу: http://islam.in.ua/15/ukr/full_articles/1138/visibletype/1/index.html
7. Entzinger H. Changing the Rules While the Game is on: from Multiculturalism to Assimilation in the Netherlands / Han Entzinger // Migration, Citizenship, Ethnos / by Y. Michal Bodemann, GokCe Yurdakul. — Palgrave Macmillan, 2006. — P 121–146.
8. Huijnk W. Closer together? The socio-cultural position of non-Western migrants in the Netherlands [Електронний ресурс] / Willem Huijnk, Jaco Dagevos. — 20.12.2012. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/ewsi/en/resources/detail.cfm?ID_ITEMS=335731
9. Immigration and aliens [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.government.nl/issues/immigration/immigration-and-aliens>
10. Islam in Netherlands / Euro-Islam: News and Analysis on Islam in Europe and North America [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.euro-islam.info/countryprofiles/the-netherlands/>
11. Kern S. The Islamization of Belgium and the Netherlands in 2013 [Електронний ресурс] / Soeren Kern. — January 16, 2014. — Режим доступу: <http://www.gatestoneinstitute.org/4129/islamization-belgium-netherlands>
12. Muslim Networks and Transnational Communities in and across Europe / edited by Stefano Allievi and Jurgен Nielsen. — Boston : Brill, 2003. — P. 28–51.
13. Shadid W. A. R. Islam in Dutch Society: Current Developments and Future Prospects / W. A. R. Shadid, P. Sj. van Koningsveld. — Peeters Publishers, 1992. — 205 p.
14. Sunier T. Islam in the Netherlands / Thijl Sunier, Mira van Kuijeren // Muslims in the West: From Sojourners to Citizens / edited by Yvonne Yazbeck Haddad. — Oxford University Press, 2002. — P. 144–157.
15. The Constitution of the Kingdom of the Netherlands 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/4824/file/Netherlands_Const_2008_eng.pdf

Шаленная Н.Н. Политика правительства Нидерландов относительно мусульманских меньшинств. — Статья.

Аннотация. В статье представлен комплексный анализ влияния исламского фактора на общественно-политические процессы Королевства Нидерландов. Изучены основные этапы миграции мусульман в Нидерланды и специфика формирования мусульманских общин в государстве. Исследуются особенности политики голландского правительства по вопросам мусульманской диаспоры. Определено, что активная реализация концепта мультикультурализма не принесла желаемых результатов в контексте адаптации мусульман, наоборот вызвав рост межэтнической и межрелигиозной розни. Правительство Нидерландов вынуждено было обратиться к ассимиляционному подходу в решении проблем интеграции мусульманских иммигрантов. Определены основные институционально-правовые механизмы реализации этой политики. Акцентируется важность результатов исследования для лучшего понимания общественных процессов в европейских государствах.

Ключевые слова: Королевство Нидерланды, интеграция, этнические меньшинства, мусульманская община, мультикультурализм, политика по вопросам миграции и интеграции, исламский фактор.

Shalenna N.M. Policy of the Dutch Government towards Muslim Minorities. — The Article.

Summary. The article presents a comprehensive analysis of the impact of Islamic factor on social and political processes within the Netherlands. The basic stages of Muslim immigration to the Netherlands and the specificity of Muslim communities formation are investigated. Main features of the Dutch government's policy towards Muslim diasporas are analyzed. The article reveals that active implementation of multiculturalism concept did not bring the sufficient results in terms of Muslims' adaptation, causing growth of ethnic and religious hatred. The Netherlands government was forced to apply the assimilation approach in solving the problems of Muslim immigrants. Basic institutional and legal mechanisms of this policy implementation are presented. The article emphasizes on the significance of the research for better understanding of social processes in the European countries.

Keywords: the Kingdom of the Netherlands, integration, ethnic minorities, Muslim community, multiculturalism, migration and integration policy, Islamic factor.

Kira Spirydonova
 Postgraduate student,
 International Relations and Foreign Policy Chair,
 Institute of International Relations,
 Taras Shevchenko National University of Kyiv.

PRINCIPLE OF FREEDOM OF MOVEMENT AS A COMMON VALUE IN THE PROCESS OF THE SECURITY COMMUNITY BUILDING WITHIN THE OSCE

Summary. The article handles with the issue of ensuring and interpretation of the principle of freedom of movement within the OSCE (previously – CSCE) in general and its particular participants, and how it affects bilateral and multilateral relations among the participating States of the Organization. Used methodology includes main constructivist approaches in the international relations theory on the role of common values and norms in ensuring human rights within the OSCE participant States. The main attention is drawn to the postulates of the cooperative security approach, particularly by focusing on dimensional parameters of indivisible security all over the area from Vancouver to Vladivostok.

Keywords: security community, freedom of movement, OSCE, constructivism.

From the constructivist approach in international relations theory all international political phenomena are socially constructed due to the influence of common norms, rules, values and identity on the actor and structure (both internal and external). In this context international community expects something more from such projects as security communities, and not only traditional balance of power. Common «we feeling» and self-identification [8] have to influence on foreign policy and determine the behavior of states in the international stage even more than the available resources and traditional balance of power. Control on the values and norms spread in society contributes to the changing of the threats perception and leads to the formation of new priorities and interests of states as the main actors in international relations.

We propose to look over the ensuring of the principle of freedom of movement as one of such norms and values within the general process of the security community building in OSCE area, where with the proclamation in 2010 Astana Commemorative Declaration was set an ambitious goal to reach a real security community in Euro-Atlantic and Eurasian region [1].

The principle of the freedom of movement within the OSCE is one of the most controversial human dimension issues that are discussed within the 57 participant States from the very beginning of the activity of the Conference for Security and Cooperation in Europe in 1973. During 40 years of the OSCE's functioning, the perception of the issue changed drastically because of historical events that took place on the European continent.

In 1970^s the problem of the migration of Jewish population from the USSR led to the adoption of the Jackson–Vanik amendment in 1974 in the US towards non-market economies that restricted freedom of emigration and other human rights of their population [9]. The issue was at the same discussed in the CSCE in the context of supporting human contacts between separated Germanies and rights of the internally displaced persons (IDPs) within one state (mostly presented in the form of the critics by the NATO of the Warsaw Pact states). The process of the discussion finished with the mentioning in the Helsinki Final Act that the participant States commit themselves «*to facilitate freer movement and contacts, individually and collectively, whether privately or officially, among persons, institutions and organizations of the participating States, and to contribute to the solution of the humanitarian problems that arise in that connexion*» [6].

Nowadays the term freedom of movement is used by OSCE participating States to describe a wide range of topics that concern the right of all people to leave and return to their state, and to move freely within the borders of their own state. It also covers the rights of foreigners to unrestricted movement within state borders and the facilitation of freer cross-border movement and contacts among people, institutions and organizations in participating States [5].

It is recognized that the right to freedom of movement must be guaranteed by participating States to their citizens and lawfully residing foreigners within their territories, even if it is not exercised by all. It is generally acknowledged that

every citizen should be free to run for public office, even if not all people take up the opportunity, or that the right to fair trial must be provided, even if most of us may not have to make use of it (as ensuring freedom of expression, right to participate in public life of the country etc.). By analogy, the right to freedom of movement is equally essential, as it enables the free choice of place of residence inside a country, and is often the pre-requisite for the exercise of many other fundamental rights, such as the right to education, the right to work and the right to family life. Also, the right to freedom of movement is a pre-condition for equality of opportunity, which allows people to pursue their personal and professional goals and dreams.

Used methodology includes main constructivist approaches in the international relations theory on the role of common values and norms in ensuring human rights within the OSCE participant States. Systemic approach and comparative analysis are used, particularly while qualifying the main differences in interpretation by different actors of the same principles and commitments. The main attention is drawn to the postulates of the cooperative security approach, particularly by focusing on dimensional parameters of indivisible security all over the area from Vancouver to Vladivostok.

All OSCE participating States have committed themselves to respect the internationally recognized human rights to freedom of movement and residence within the borders of each state, as well as to leave any country, including one's own. In the 1990 Copenhagen Document, the states also affirmed that *«freer movement and contacts among their citizens are important in the context of the protection and promotion of human rights and fundamental freedoms»* [4].

A problematic issue, common almost for every participating State in the OSCE, is ensuring the right to freedom of movement in connection to other fundamental human rights and freedoms for Roma and Sinti population – representatives of large European minorities that have their own traditions, sometimes incompatible with legal provisions of the state. For instance, it is very difficult for a state to guarantee the right for education for Roma and Sinti children while their parents tend to change families' place of residence constantly (which is also one of the forms of the right to freedom of movement that cannot be constrained).

Among other commitments of the participating States in the field of the freedom of movement are the ones also mentioned in the Helsinki Final Act of 1975. However, with the time passed, for participating States their meaning and interpretation have changed. Besides the mentioned issue

of the Roma and Sinti population, a controversial question remains principle of contacts and regular meetings on the basis of family ties.

As stipulated in the HFA, *«In order to promote further development of contacts on the basis of family ties the participating States will favourably consider applications for travel with the purpose of allowing persons to enter or leave their territory temporarily, and on a regular basis if desired, in order to visit members of their families... They will take such steps as may be necessary to ensure that the fees for official travel documents and visas are acceptable»* [2].

During Final Act's negotiation process, as well as till the very fall of the Berlin Wall in November 1989, this principle was primarily related to the issue of divided German families, which became victims of the occupation of Germany and its further collapse into different German states – the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic. As the process of the Dätate reached its top at the beginning of the 1970th with the signing of the Basic Treaty between the Western and Eastern Germanies in 1972, oral advances and agreements should have been guaranteed and fixed in international documents. It became possible in Helsinki in 1975.

After the unification of Germany the core of the problem on the Eurasian continent passed to the Central Asia, where as a consequence of civil wars in respective states, families appeared to be divided and citizens had no possibility to travel for personal reasons even to some of the neighboring countries.

Even now, after more than twenty years as dividing lines in Europe should have been removed, there still is a plenty of problems between such neighbors as Tajikistan and Uzbekistan. Due to unresolved border issues and all the consequences of complicated relations of Tajikistan and Afghanistan, strict Tadjik-Uzbek visa regime affects the family relationships in these two countries. Even in 2014 the issue is still not resolved and there are no prospects for its resolution in the nearest future.

As for now, the principle of the freedom of movement, mostly concerning its aspect of the travels for personal or professional reasons, remains a contradictory issue, as the Schengen area expands and becomes an additional obstacle for non-EU citizens. The issue is strongly appealed by the Russian Federation in the context of the visa-free regime's negotiations with the EU, referring to such OSCE documents as 1983 Madrid Concluding Document, 1989 Vienna Concluding Document, 1990 Copenhagen Document, 1990 Charter of Paris for a New Europe, 2005 Ljubljana Document, where the OSCE

participating States reaffirmed the obligations and commitments on border-related issues that they have undertaken at all levels.

The most controversial issue in the implementation of the abovementioned commitments of participating States is their interpretation and positioning by non-EU states. Since 2007, as Schengen area expanded to Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia and Slovenia, the countries of the “East of Vienna” regularly appeal to the visa-free dialogue with the EU. During OSCE events dedicated to the issues of human dimension delegations of the Russian Federation, Belarus, Tajikistan, Uzbekistan, Armenia, Kyrgyzstan draw attention to the necessity of renewal of the process of the liberalization of visa regimes and possible adoption of a Ministerial Decision on this issue.

However, under conditions of the absence of consensus among 57 participating States on adoption of a relevant decision, the only way to bring attention to the issue is annual OSCE Human Dimension Implementation Meeting (where, traditionally, one of the sessions on fundamental freedoms is dedicated to the freedom of movement; last time in 2011 freedom of movement was selected as a special topic for the meeting) and Chairmanship events.

At the same time, the main problems in the interpretation of the principle of ensuring by the participating States of freedom of movement remain the same – between the positions of the Russian Federation and European Union, which we propose to examine below.

For the Russian Federation the main formal reason of facilitation of a greater freedom of movement and cross-border human contacts across the OSCE region is that it would provide a boost to business and tourism, as well as cultural exchange and people-to-people interaction [4]. To this end, Russia encourages the OSCE participating States to review the progress made with regard to implementing OSCE commitments on freedom of movement and human contacts, and to invest further efforts in removing visa barriers, which currently draw dividing lines across the OSCE region.

Acknowledging the risks associated with visa liberalization, in particular to OSCE participating States which experience significant migration, progress towards the ultimate objective of visa-free travel must be made through a gradual and well thought-through process, which includes institutional adjustment and certain flanking measures [4].

The European Union stands on a position that freedom of movement is a fundamental human right, which forms part of the core values of the EU both in terms of internal movement and in

its relations with third countries. In the context of internal procedures even for the EU itself the implementation of the norms necessary to enter the Schengen area are considered obstacles for newly adopted member states.

The EU is strongly committed to dialogue with third countries, and has therefore adopted the Global Approach to Migration and Mobility (GAMM). To date, the EU is engaged in structured bilateral dialogues and cooperation on migration and mobility with more than 25 countries, including in the OSCE area. The Union appeals to the fact that there are no OSCE commitments on visa-free travel and therefore the issues related to visa regimes are and will continue to be dealt with through agreed and appropriate channels outside the OSCE framework.

Among good practices of the EU cooperation with other European states are the Local Border Traffic regimes, which allow populations residing in border areas and in possession of a special document to move across the external EU frontier visa-free; Visa Facilitation Agreements, which have been signed between the EU and nine OSCE participating States and Mobility Partnerships, currently concluded with four OSCE participating States. With regard to the ultimate objective of visa liberalization dialogue – a visa-free regime, it is only possible, where conditionalities set forth by the EU, such as proper rules on document security, migration and border management, public order and security as well as external relations and human rights, are met. This norm convergence compelled countries in South Eastern Europe to introduce a set of core reforms. The EU also considers it a positive step of the way towards democratization processes and another evidence of the values’ dissemination on the European continent.

At the same time, for EU and US still remains room for criticism over the Russian Federation and other authoritarian regimes on unnecessary denial or restriction of the right to freedom of movement and residence within the borders of a state, still practiced by a few OSCE participating States, which does not constitute acceptable practice.

On the other hand, Russia argues this idea, explaining that limitations upon travel of persons in possession of state secrets and confidential information still exist in different states, among which also are some of the EU-members.

By the EU side a visa requirement *per se* is not a restriction upon freedom of movement, and, as such, is not inconsistent with increased travel. They emphasize that the Schengen area of free movement is an unprecedented achievement and that relevant EU legislation is fully in line with relevant human rights standards; where challenges

arise, they rather stem from an inconsistent application of legal norms among the EU Member States. In this context the national visa policies of OSCE participating States other than those comprising the Schengen area, leave room for further improvement (another idea which is argued by another OSCE participant State – Great Britain, as non-member of the Schengen area).

Challenges related to the provision of the right to freedom of movement to vulnerable groups, such as internally displaced persons (IDPs) and populations residing in conflict areas also appear (the issue really relevant for Ukraine in current situation). In this context there are proposals to develop protection-sensitive border management systems, in line with relevant OSCE commitments, and to abide by the principle of *non-refoulement* as part of customary international law. The displacement itself constitutes, in fact, absence of freedom of movement, as people are forced to leave their places of residence and are, in many cases, barred from return.

Good practices in the facilitation of cross-border travel, such as the introduction of visa-free travel for holders of diplomatic passports, electronic visa applications, the unilateral exemption of other participating States from visa requirements, the conclusion of readmission agreements and an overall simplification of procedures for entry and stay of foreigners in the country are an achievement of last 40 years within the area from Vancouver to Vladivostok since the adoption of the Helsinki Final Act.

In general, most of the OSCE participating States agree that freedom of movement constitutes a basic fundamental right, which is integral to the human dimension of the OSCE. It cannot be considered without close connection to the possibility to move across borders, which is also the cornerstone of humanitarian and asylum systems.

Ukrainian experience. Not even mentioning the regular practice of respective Ukrainian authorities on ensuring the freedom of movement for its citizens (in all areas – as an internal procedure as well as in relations with other states), the gravest problem for Ukraine in the current situation – after the illegal annexation by the Russian Federation of the Crimean peninsula and obvious support of anti-Ukrainian paramilitary movements in the eastern part of Ukraine – is ensuring the freedom of movement within the country's borders.

The policy of the Russian Federation as the power, which *de facto* controls the territory of Crimea, in the abovementioned field represents a threat not only for Ukrainian but also for general European security. Restrictions for Ukrainians and Crimean Tatars that don't want to be granted with

the Russian citizenship are undermining the core of the OSCE – the Helsinki Final Act.

Such loud cases as ban for the most prominent Tatar leader, former Mejlis Chairman Mustafa Dzhemilev, from entering Crimea, as well as for the actual Mejlis leader Refat Chubarov, not only violate their personal rights and freedoms but also create prerequisites for further violation of the rights of the whole national minority of Tatars in Crimea. As a consequence of the absence of the spiritual leaders and supporters in the field, the Russian authorities in Crimea have moved in September 2014 to silence and isolate the peninsula's main ethnic Tatar community and political organization, the Mejlis. Russia's government has shut down the group's headquarters in Crimea and tried to prevent Tatar representatives from attending a United Nations conference in New York on indigenous peoples [7].

Under the conditions of banning of the entering the territory of Crimea for international organizations and monitors (for instance, the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine) it is almost impossible to expect a significant improvement of the situation.

It is another evidence of the existence of a room for the OSCE to strict its rules and strengthen the commitments.

ODIHR activities. The specialized institution within the OSCE structures that deals with the issues of freedom of movement, as well as migration and relative topics, is the Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). Its mandate covers the promotion of the development and implementation of legal and regulatory frameworks that respect the right to freedom of movement and free choice of place of residence [5].

In relation to cross-border mobility, the ODIHR holds researches and monitors the entry and exit policies of OSCE participating States in the context of facilitating human contacts. In case of necessity (usually upon the request of the participating State) the ODIHR can prepare recommendations to be implemented on the national level or analyze the draft laws in respective sphere. In such way the Office provides its expert assistance in concrete cases and not only in general for all governments (especially taking into account that legal norms in different countries in the OSCE area vary significantly).

ODIHR offers expertise to participating States, upon request, for the development and implementation of legal and regulatory frameworks for population registration that respect the right to freedom of movement and free choice of place of residence.

Aiming to raise awareness of the OSCE commitments relating to freedom of movement and human

contacts among citizens of participating States, ODIHR also promotes good practices in facilitating cross-border mobility, including the implementation of visa application procedures that facilitate freer cross-border travel and respect individual rights and freedoms [5].

Conclusions

Limitations to freedom of movement, often in the form of complex administrative requirements or procedures for residence registration have an impact on the ability of citizens to access services, as well as on opportunities to exercise other human rights (education, employment, housing, etc.).

Freedom of movement is a qualified right and is subject to justified and proportionate restrictions, which may be introduced for military, safety, ecological or other legitimate government interests, in accordance with their national laws, consistent with OSCE commitments and international human rights obligations. However, the OSCE participating States have pledged to keep such restrictions to a minimum.

Guaranteeing the fundamental right to freedom of movement also means that the OSCE participating States are obliged to allow their citizens to leave and return to their country. Here, conditions of issuance and possible denial to provide a person with a valid travel document sometimes render the exercise of this right unattainable.

The promotion of cross-border human contacts between citizens of participating States often gains prominence as rightfully reflects our public's expectations and is an important constituent part of the OSCE commitments in the human dimension. It can be viewed as an essential inter-and intra-State confidence-building measure from social, cultural and economic perspectives. Over the years the significant progress that the OSCE participating States have made in facilitating freer travel across borders has materialized in the establishment of various regional visa-free areas in the OSCE area. Yet, further efforts should be invested to facilitate cross-border human contacts with the aim of strengthening personal, professional, cultural, humanitarian ties between citizens, as they contribute to enhanced cooperation, increased cultural understanding and trust across the OSCE region.

While facilitation of cross-border human contacts would foster positive developments across the OSCE area, it is also obvious that in today's globalized world states are facing substantive issues with regard to undesirable forms of human movements. Negative phenomena such as movement of terrorists and money-launderers, trafficking in persons, migrant exploitation and specious asylum seekers pose considerable challenges to manag-

ing cross-border human contacts in full respect of existing international human rights obligations. The complex nature of these phenomena calls for innovative policy solutions that would effectively ban illegal activities while ensuring implementation of international human rights standards.

In this context one of the most problematic issues are the controversies between the positions of the states «West of Vienna» and «East of Vienna» on the visa liberalization due to existing restrictions of the Schengen area and its expansion to the «new» EU members, which joined the European Community in 2000th.

However, the mere fact of moving forward in one direction and the readiness of participating States to discuss such in some way technical moments (particularly, visa-related) in the future to deepen the cooperation between parties concerned reflects the process of the norm-building which is aimed at ensuring better trust between countries. The only question is whether such trust would be not undermined totally among 57 OSCE participating States after recent violations of commitments and values, gained during last 40 years.

Literature:

1. Astana Commemorative Declaration: Towards a Security Community — available at <http://www.osce.org/cio/74985?download=true>.
2. Conference on Security and Co-operation in Europe. Final Act. — Helsinki, 1975. — P. 39. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.osce.org/mc/39501?download=true>.
3. Document of the Copenhagen meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Conference for Security and Co-operation in Europe. 29 June 1990. p.13. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>.
4. Final report of the Supplementary Human Dimension Meeting 25 — 26 April 2013 Vienna, Austria. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/103581?download=true>.
5. Freedom of Movement / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/movement>.
6. OSCE Human Dimension Commitments. Volume 1. Thematic Compilation. 3rd Edition. — OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). — Warsaw. 2011. — P.132.
7. Rupert J. Russia Cracks Down in Crimea, Shuts Tatar Community Offices / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/russia-moves-to-shut-down-isolate-crimeas-tatar-community>.
8. Security Communities / Ed. by E.Adler and M.Barnett. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. — 484 p.
9. 19 U.S. Code § 2432 — Freedom of emigration in East-West trade // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/19/2432>.

Спиридонова К.О. Принцип свободи пересування як спільна цінність у процесі формування спільноти безпеки ОБСЄ. — Стаття.

Анотація. У статті висвітлені питання забезпечення та інтерпретації принципу свободи пересування в рамках ОБСЄ (раніше — НБСЄ) в цілому й її окремими учасниками. Визначено, як така інтерпретація впливає на дво- і багатосторонні відносини між державами в Організації. Використана автором методологія заснована на основних поглядах конструктивістської школи міжнародних відносин на роль спільних цінностей та норм у забезпеченні прав людини державами-учасниками ОБСЄ. Головна увага присвячена постулатам кооперативної безпеки, зокрема у контексті розгляду безпеки як багатовимірного та неподільного явища на просторі від Ванкувера до Владивостока.

Ключові слова: спільнота безпеки, свобода пересування, ОБСЄ, конструктивізм.

Спиридонова К.А. Принцип свободи передвиження как общая ценность в процессе становления сообщества безопасности ОБСЕ.— Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы обеспечения и интерпретации принципа свободы передвижения в рамках ОБСЕ (ранее — СБСЕ) в целом и ее отдельными участниками. Определено, как такая интерпретация влияет на дву- и многосторонние отношения между государствами в Организации. Используемая автором методология основана на взглядах конструктивистской школы международных отношений на роль общих ценностей и норм в обеспечении прав человека государствами-участниками ОБСЕ. Главное внимание уделяется положениям теории кооперативной безопасности, в частности в контексте рассмотрения безопасности как многомерного и неделимого явления на пространстве от Ванкувера до Владивостока.

Ключевые слова: сообщество безопасности, свобода передвижения, ОБСЕ, конструктивизм.

Білоусов О.С.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету

НЕДЕРЖАВНІ СТРУКТУРИ ЯК СУБ'ЄКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Сукупність недержавних структур виступає одним з головних інституційних аспектів функціонування громадянського суспільства.

Головним чинником цього процесу стала інституалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, зокрема його недержавних структур, та безпосередніх зв'язків і співпраці з органами державної влади, що відповідає позитивному досвіду розвинених європейських країн у цьому напрямку.

Ключові слова: недержавні структури, громадянське суспільство, державна влада, міжнародні організації, партнерство.

Важливим суб'єктом становлення та розвитку інформаційного суспільства, як у глобальному вимірі, так і у будь-якій державі зокрема, в Україні виступає не лише держава, але й недержавні структури. Сукупність останніх, зазвичай, розглядають, як один з головних інституційних аспектів функціонування громадянського суспільства.

У доповіді «CIVICUS» міжнародного альянсу, який вже багато років займається зміцненням громадянського суспільства у всьому світі, протягом тривалого часу використовується «робоче» (як застерігають його представники) визначення громадянського суспільства як «арени, поза сім'єю, держави та ринку, яка створюється індивідуальними і колективними діями, організацій та інститутів для просування спільних інтересів» [1].

В одному з найбільш авторитетних у світі досліджень глобального громадянського суспільства зазначається, що поняття інститутів громадянського суспільства охоплює широке коло формальних організацій та неформальних груп, основними ознаками яких є приватний характер, тобто незалежність від інститутів держави; некомерційний характер, тобто відсутність мети розподілу прибутку від діяльності між засновниками та учасниками; самоврядний та добровільний характер [2]. Метою інститутів громадянського суспільства, підкреслюється у ньому, є спільні дії, спрямовані на просування або захист власного, й разом з тим колективного, інтересу у законослухняний та підзвітний суспільству спосіб.

У останні два десятиліття загальнозживаним стало позначення громадянського суспільства як третього сектору суспільства поруч із державним та комерційним, який, на відміну від перших двох, дає можливість спрямовувати приватну ініціативу на досягнення суспільних благ. Це відображає і еволюція підходів до розуміння громадянського суспільства: якщо класичні уявлення про громадянське суспільство переважно протиставляли його державі, то сучасні концепції, навпаки, (принаймні, у своїй більшості), вбачають у державі та громадянському суспільстві взаємопов'язані та взаємообумовлені сфери, орієнтовані на розв'язання одних і тих самих завдань суспільного розвитку.

У країнах розвинутої демократії громадянське суспільство виступає партнером держави у вирішенні соціально-економічних, гуманітарних та політичних завдань. Інститути громадянського суспільства забезпечують:

- надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, у тому числі таких, які не можуть забезпечити ні держава, ні комерційні організації, та переважно шляхом вироблення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг;

- організацію громадян для самостійного задоволення їх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави;

- поширення благодійництва та надання адресної і оперативної благодійної допомоги;

- неополітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, представлення та просування інтересів різних груп населення як серед самих громадян, так і у комунікації із політичними акторами;

- участь в ухваленні рішень та забезпечення таким чином більшої ефективності цих рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп;

- здійснення громадського контролю за владою та протидії корупції.

Діючи у такий спосіб, інститути громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян (що сформувались ще за часів тоталітаризму та авторитаризму, але виявляють надзвичайну стійкість), підтримують та відтворюють

демократичну політичну культуру, а також відіграють помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності.

Визнаючи роль громадянського суспільства, країни розвинутої демократії системно залучають інститути громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Це дозволяє:

- Звільняти державу від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань із збереженням високих соціальних стандартів для населення.
- Підвищувати якість політичних та публічно-правових рішень через більш повне врахування потреб населення, альтернатив та можливих наслідків рішень. Підвищення якості рішень сприяє підвищенню рівня легітимності органів публічної влади.
- Забезпечувати більш повну імплементацію публічно-правових рішень населенням.

Натомість, відмова від комунікації із громадським сектором та його відсторонення від формування політики, як свідчить історичний досвід кінця ХХ — початку ХХІ ст., перетворює громадський сектор на альтернативу та конкурента владного сектору як у соціальній, так і у політичній сферах, негативно впливає на рівень підтримки владних інститутів з боку населення, підриває легітимність публічних рішень та знижує готовність населення до їх виконання.

Українська дослідниця І.В. Арістова не лише визнає та обґрунтовує надзвичайно тісний зв'язок між поняттями «інформаційне суспільство» та «громадянське суспільство», але, навіть, йде далі — у своїй роботі вона визначає інформаційне суспільство як «громадянське суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформаційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг на основі інтелектуальних інформаційних технологій та технологій зв'язку» [3, с. 41]. погоджуючись з нею у тому, що характеристики, наведені цитованою авторкою, дійсно властиві громадянському суспільству інформаційної доби, все ж не можна, однак, вважати таку дефініцію повною. Адже, у структурно-функціональному плані інформаційне суспільство, як певний тип конкретної соціальної організації, охоплює соціум в цілому, тобто не лише «третій сектор», як сферу поза державної та, як правило, некомерційної активності громадян, але й саму державу та виробничу сферу.

До речі, дотичні висловленою вище автором даної статті зауваження аргументи можна знайти і в тексті дослідження самої ж І.В. Арістової, зокрема, коли вона виділяє головні характеристики розвитку інформаційного суспільства в Україні.

1. У 90-ті роки в Україні утворився комерційний інформаційний сектор економіки, структура якого та зайнятість у якому ще не достатньо досліджені.

2. Поширюється процес інформатизації комерційного сектору економіки. Інформатизація в бізнесі йде за модернізаційною схемою.

3. В Україні присутні головні рушійні сили розвитку інформаційного суспільства, що позначені експертами Європейського Союзу:

- реклама та пропаганда привабливого сучасного способу життя: електронне листування, торгівля і банківські операції, резервування подорожей, домашнє читання школярів і курсові роботи студентів; послуги Інтернет та інші послуги доступні тільки тим, у кого є персональний комп'ютер;
- велика кількість електронних ігор розрахована на дітей, які завтра потенційно стануть проповідувати можливості інформаційних і телекомунікаційних технологій на роботі;

— комп'ютеризація освіти — її вплив сьогодні не такий великий, проте завтра під впливом конкуренції, зростання комп'ютерної письменності батьків і вимог самих учнів, також: під впливом розвитку мережевих послуг вона збільшуватиме соціальну роль інформаційних і телекомунікаційних технологій;

— подальше зниження цін на різноманітні інформаційні та телекомунікаційні технології (ІТТ), що передбачено експертами, слугує рушійною силою розвитку інформаційного суспільства;

— комфорт і зручність у будинку, офісі, в машині завжди були і залишаються важливою рушійною силою соціальних змін;

— все більша кількість людей та організацій використовують електронні пристрої для особистої охорони та безпеки;

— можливість більш широкої участі сільського населення в економічному та соціальному житті за допомогою ІТТ також стимулює розвиток інформаційного суспільства.

4. У країні почалася «домашня комп'ютерна революція», тобто збільшення рівня зацікавленості до ІТТ [4, с.78-79].

Як вочевидь впливає з процитованих вище, на думку І.В. Арістової, «головних характеристик розвитку інформаційного суспільства», вони стосуються не лише громадянського суспільства, але й, безумовно, соціуму в цілому.

Той факт, що більшість дослідників стоять на позиціях саме такого розуміння інформаційного суспільства, можна однозначно підтвердити, експлікуючи дані ними його визначення (у даній статті немає сенсу детально їх аналізувати). Як досить типовий приклад наведемо визначення, дане на основі діяльнісного підходу саме за функціо-

нальними ознаками. Так, дослідники В.М. Брижко, О.М. Гальченко, В.С. Цимбалюк визначають інформаційне суспільство як таке, в якому «більшість працівників займаються створенням, збиранням, відображенням, реєстрацією, накопиченням, збереженням і поширенням інформації, особливо її найвищої форми — знань». Суспільство, в якому «діяльність людей ґрунтується на використанні послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку» [5, с. 54].

У даному визначенні, як і у багатьох інших подібних до нього, йдеться саме про суспільство в цілому, а не якісь його окремі сфери, або сектори.

Сучасна історія України після поновлення її державної незалежності підтвердила універсальну закономірність, згідно якої становлення повноцінного громадянського суспільства є одним із найважливіших атрибутів демократичних перетворень. Її досвід вочевидь продемонстрував, що саме громадянське суспільство в Україні здатне (що особливо чітко вже неодноразово проявлялось в критичні моменти) бути вагомим актором політичного процесу, гарантом незворотності демократичного вибору та захисту основних прав і свобод людини і громадянина.

Перетворення сприяння формуванню громадянського суспільства від загальних декларацій до дійсно одного із стратегічних пріоритетів державної політики об'єктивно обумовлено як внутрішньополітичними, так і зовнішньополітичними потребами України, а саме такими як :

- захист демократичних цінностей та підвищення ефективності інститутів державної влади;
- залучення громадян до вироблення та реалізації державної політики;
- суспільна консолідація та формування української політичної нації;
- захист конституційних прав та реалізація законних інтересів громадян;
- налагодження соціального діалогу та стимулювання економічної самодіяльності населення;
- формування середнього класу, поліпшення клімату для малого й середнього бізнесу;
- прискорення євроінтеграційних процесів, розвиток співробітництва з міжнародними організаціями;
- утвердження міжнародного іміджу України як демократичної, правової держави.

Тобто, саме у площині державно-громадянської взаємодії лежить можливість вирішення найактуальніших завдань як державного, так і суспільного розвитку, корінним серед яких, зокрема, є розвиток так і не завершеного, хоча б в основних своїх рисах, проекту формування української політичної нації, а відтак — відповідної громадянської ідентичності. На безумовну взаємопов'язаність цих

процесів неодноразово вказує у своїх працях М.Т. Степика. Так, у монографії «Українська ідентичність : феномен і засади формування» він підкреслює, що «Становлення націй як історичних спільнот пов'язане з формуванням ринкових відносин у тому сенсі, що передумовою ринку є існування не станових, а громадянських спільнот, де люди є формально рівними. Водночас ринок потребує високої соціальної комунікації та мобільності й тим самим руйнує станові, конфесійні, етнічні, расові та інші перепони. Унаслідок цього формується громадянське суспільство, що, власне, і є політичною нацією. Тому останню можна визначити як громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), що характеризується розвиненими інститутами народовладдя, єдністю політичного, економічного й соціального життя, спільною культурою, мовою та цінностями громадян, свідомих своєї окремішності у світовій співдружності націй» [6, с. 34-35].

Своєю чергою, недорозвиненість громадянського суспільства несе в собі певні загрози для національної безпеки України. Вони були досить чітко зафіксовані, зокрема, у попередній редакції «Стратегії національної безпеки України», затвердженій Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 (нині втратила чинність). У ній серед інших принципів, на яких базується політика національної безпеки, були визначені такі, як пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; демократичний громадський контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави; залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки. Крім того, попереджено, що одним із чинників, які ускладнюють вирішення проблеми забезпечення національної єдності та соборності Української держави, залишається «слабкість та розпороченість інституцій громадянського суспільства, що не дозволяє належним чином реалізовувати їхній потенціал стосовно демократизації суспільного життя» [7]. Тому необхідно продовжити реформування політичної системи у напрямі утвердження плюралістичної демократії та європейських цінностей, свободи слова, розвитку громадянського суспільства у всіх його проявах.

Варто зауважити, що деякі вчені завжди застерігали проти переоцінки можливостей розвитку громадянського суспільства в пострадянських країнах взагалі та стимулювання ним громадської участі зокрема. Так, наприклад, типову для них позицію декларує П. Варзарь, зазначаючи, що «сучасні громадянські суспільства в пострадянських країнах повністю реальні лише в перспективі, оскільки це для нас явище вельми нетрадиційне.

...Яким чином дії держави й бізнесу можуть позитивно відгукуватися на громадянські ініціативи "знизу"?» [8, с.77].

Задля реальної оцінки стану основних проблем та перспектив розвитку громадянського суспільства доцільно керуватися не лише суб'єктивними оцінками (нехай навіть визнаних фахівців), а, передусім, об'єктивними даними (статистичними, соціологічними тощо). Значні масиви таких даних узагальнені, зокрема, у спеціалізованих рейтингах. Згідно авторитетних рейтингів впливових міжнародних організацій, показники розвитку громадянського суспільства в Україні за низкою загальноновизнаних індикаторів протягом періоду незалежності поступово поліпшувалися, а останніми роками демонструють певну стабільність. До того ж, як правило, вони виглядають краще, ніж в інших пострадянських державах (за винятком країн Балтії).

Так, за результатами дослідження «Nations in Transit» міжнародної неурядової організації «Freedom House» (де оцінка різних напрямів демократичного розвитку перехідних країн здійснюється за шкалою від 7 балів — «найгірша», до одного бала — «найкраща»), оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні значно покращилася від 4,75 балів у 1998 р. до 3 балів у 2005 р. та 2,75 балів на початок другого десятиліття XXI ст. Саме за напрямом «Громадянське суспільство» Україна продемонструвала найбільший поступ та, відповідно, отримала найкращий рейтинг. Щоправда, за іншими напрямками дослідження «Nations in Transit» рейтинги України виглядають не такими успішними: рейтинг «демократичного розвитку» (тобто, середній загальний показник, інтегрований на основі інших) становив 4,61 бала, «національне демократичне управління» — 5,5 бала, «виборчий процес» — 3,5 бала, «незалежні медіа» — 3,75 бала, «місцеве демократичне управління» — 5,5 бала, «судова система та незалежність суддів» — 5,5 бала, «корупція» — 5,75 бала [9; 10]. Для визначення вказаного рейтингу розвитку громадянського суспільства зарубіжні експерти беруть до уваги: кількісне зростання НУО, їхню організаційну спроможність та фінансову стабільність, правове та політичне оточення, в якому вони функціонують, розвиток незалежних професійних спілок, рівень участі груп захисту інтересів у політичному процесі.

Міжнародні рейтингові агенції, загалом вказуючи на позитивну динаміку розвитку третього сектору в Україні, водночас, відзначають її повільні темпи. Так, більшість основних показників демократичного розвитку України у порівнянні з 2011 роком погіршилася. Так, зокрема, середній інтегральний показник «демократичного розвитку»

у 2012 р. експерти визначили у 4,82 бала, що на 0,21 бал гірший від результату 2011 року. Іншими напрямками демократичного розвитку, що погіршили свої показники у цьому ж рейтингу, стали: «Виборчий процес», «Незалежні медіа», «Національне демократичне управління», «Незалежність судової системи», «Корупція». Натомість, показники напрямів «Місцеве демократичне управління» та «Громадянське суспільство», хоча і не покращились, але залишилися на тому ж рівні. Лідируючі позиції відносно інших показників демократичного розвитку України і в цьому рейтингу, як і в минулі роки, зайняв напрям «Громадянське суспільство» Nations in Transit — Ukraine (2012) [12]. Відносно показників останніх років, особливо після «перезавантаження» влади у 2014 році, ще рано робити обґрунтовані висновки.

Експерти Українського незалежного центру політичних досліджень, проаналізувавши складові індексу сталості громадянського суспільства України порівняно із іншими посткомуністичними країнами, побачили при цьому такі характерні відмінності:

— Законодавче середовище для розвитку громадянського суспільства — єдиний показник, за яким Україна не є лідером серед країн СНД. У цьому Україна відстає від Грузії, а також Македонії, Боснії та загалом від середнього показника стану законодавчого середовища для громадянського суспільства у країнах Південної Європи (останні випереджаємо за загальним середнім показником).

— Організаційна спроможність та фінансова життєздатність НУО, найслабші показники України, випереджають відповідні середні показники країн Південної Європи.

— Показник адвокатури НУО України випереджає не тільки середній відповідний показник для країн Південної Європи, але і відповідний показник кожної окремої із цих країн, окрім Болгарії. За цим показником Україна також випереджає Угорщину та лише трохи відстає від та загалом країн Центральної та Східної Європи (від яких значно відстає за середніми загальними оцінками).

— За показником надання послуг Україна випереджає середній показник країн Південної Європи та практично співмірна із Болгарією та випереджає Литву, від яких відстає за загальною середньою оцінкою.

— Оцінка інфраструктури громадянського суспільства України та оцінка сприйняття громадянського суспільства громадськістю практично дорівнює відповідній середній оцінці країн Південної Європи.

На основі зазначеного аналізу, вони приходять до такого загального висновку, що, «маючи гірше законодавче середовище та значно менший

кількісний склад, ніж громадянське суспільство країн південної Європи, НУО України демонструють потужнішу адвокацію та беруть більшу участь у наданні послуг. Проте при цьому громадяни України загалом трохи гірше враження про НУО, ніж громадяни країн Південної Європи. Найбільше відставання від країн Центральної та Східної Європи НУО України мають за показниками фінансової життєздатності, інфраструктури та сприйняття громадськістю» [13].

На основі співставлення різних міжнародних рейтингових показників, експерти Українського незалежного центру політичних досліджень приходять до узагальнюючого висновку про те, що громадянське суспільство України має значний резерв стійкості. «Так, оцінка його розвитку не змінюється незалежно від того, чи змінюється загальна оцінка демократії (при погіршенні та при покращенні такої оцінки стан розвитку громадянського суспільства лишається незмінним); оцінка розвитку громадянського суспільства в Україні також залишається незмінною, незважаючи на погіршення показників незалежності ЗМІ, демократичності урядування на національному та на місцевому рівнях, а також незалежності судової системи (у 2011 році). При будь-яких коливаннях інших показників, оцінка рівня розвитку громадянського суспільства в Україні досить значно випереджає оцінки усіх інших складових демократії (найменше — демократичність електорального процесу та незалежність ЗМІ, найбільше — демократичність урядування на місцевому рівні). У той же час, така картина може означати, що громадянське суспільство України не має суттєвого впливу на розвиток інших складових демократії» [14].

Крім того, за останні роки суттєво змінилася на краще ситуація з нормативно-правовим забезпеченням функціонування громадянського суспільства. Головним чинником цього процесу стала інституалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, зокрема його недержавних структур, та безпосередніх зв'язків і співпраці з органами державної влади, що відповідає позитивному досвіду розвинених європейських країн у цьому напрямку.

Література:

1. CIVICUS' 2013 Enabling Environment Index // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://civicus.org/downloads/2013EEI%20REPORT.pdf>
2. Global Civil Society: An Overview / Lester M. Salamon, S.Wojciech Sokolowski, and Regina List // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://admcf.com/jhu/pdfs/Books/BOOK_GCS_2003.pdf
3. Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Ірина Василівна Арістова. — Х., 2002. — 476 с.
4. Арістова І.В. Вказ. праця.
5. Брижко В.М. Інформаційне суспільство. Дефініції:

людина, її права, інформація, інформатика, інформатизація, телекомунікації, інтелектуальна власність, ліцензування, сертифікація, економіка, ринок, юриспруденція / В.М. Брижко, О.М. Гальченко, В.С. Цимбалюк та ін. — К. : Інтеграл, 2002. — 220 с.

6. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М.Т. Степико. — К. : НІСД, 2011. — 336 с.

7. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/p_5728.html

8. Варзарь П. Теоретичні основи концепцій розбудови громадянського суспільства у пострадянських країнах / П. Варзарь // Політичний менеджмент. — 2010. — Спеціальний випуск. — С. 72-79.

9. Nations in Transit — Ukraine (2011) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Ukraine.pdf

10. Nations in Transit — 2011 / Country Reports [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2011>

11. Nations in Transit — Ukraine (2012) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine>

12. Громадянське суспільство України в цифрах / УНЦПД // Матеріали круглого столу, 24 січня 2012 року, м. Київ. — К. : УНЦПД, 2012. — 25 с.

13. Громадянське суспільство України в цифрах. — Вказ. матеріали круглого столу.

14. Громадянське суспільство України в цифрах. — Вказ. матеріали круглого столу.

Белусов О.С. Негосударственные структуры как субъекты функционирования гражданского общества. — Статья.

Аннотация. Совокупность негосударственных структур выступает одним из главных институциональных аспектов функционирования гражданского общества.

Главным фактором этого процесса стала институализация государственной политики содействия развитию гражданского общества, в частности его негосударственным структурам, и непосредственной связи и сотрудничества с органами государственной власти, что отвечает позитивному опыту развитых европейских стран в этом направлении.

Ключевые слова: негосударственные структуры, гражданское общество, государственная власть, международные организации, партнерство.

Belousoff O. State Structures as a Subjects of Functioning of Civil Society. — The Article.

Summary. The aggregate of no state structures comes forward one of main, institutional aspects of functioning of civil society.

The main factor of this process was become by instutualization of public policy of assistance development of civil society, in particular him no state structures, and direct connection and collaboration with the organs of state power, that answers positive experience of the European countries in this direction.

Keywords: no state structures, civil society, state power, international organizations, partnership.

Кравець Г.В.
кандидат політичних наук,
викладач кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ВИСТАВИ ЯК ЗАСІБ ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ

Анотація. У статті розглядається особливий, посткомуністичний тип революцій у ХХІ столітті, оскільки ці революції були породжені специфічними умовами і викликані специфічними причинами. Аналізуються закономірності процесу революційних перетворень, зазначаються технології «політичної вистави» як засіб захоплення влади і створення «суспільства вистави».

Ключові слова: політичні технології, політична вистава, «суспільства вистави», посткомуністичний тип революцій, революційні перетворення.

У сучасній науковій і публіцистичній літературі останнім часом достатньо широко використовується термін «суспільства вистави». Західні соціальні філософи, що вивчають сучасність, говорять про виникнення своєрідного суспільства, в якому люди стали як би глядачами, що спостерігають за складними поворотами захоплюючої вистави, де сцена — увесь світ, де невидимий режисер втягує всіх у масовки, а артисти спускаються до залу. І тому втрачається відчуття реальності, і надзвичайно трудно, а дещо навіть неможливо зрозуміти — де гра акторів, а де — реальне життя. Мова йде про важливе зрушення в культурі, про свідоме стирання межі між життям та виставою, про набуття самим життям рис карнавалу.

Це явище не нове. Воно відбувалося ще при зламі традиційного суспільства в середньовічній Європі. Сьогодні ці культурологічні відкриття зробили політичною технологією, яку намагаються успішно використовувати у нестабільних суспільствах. Щоправда, подібні технології можуть бути наявними і в країнах класичної демократії, але їх «ефект», дії й наслідки значно відрізняються від суспільств, що трансформуються.

Використання технологій політичної вистави стало загальним прийомом захоплення влади. В кожному випадку проводиться попереднє дослідження культури того суспільства, в якому організовується повалення влади. «На основі цього підбираються «художні засоби», пишеться сценарій та готується режисура вистави. Якщо перехоплення влади проводиться під час виборів,

ефективним прийомом є створення обстановки максимально «брудних виборів» — з тим, щоб виникло загальне відчуття їх фальсифікації. При цьому з'являється широка зона невизначеності, що дає превеликого спектаклю «на площі» [2, с. 63].

Таким чином, до ненасильницької боротьби відноситься широкий спектр дій, спрямованих на перебудову, зміну, знищення існуючої влади із застосуванням усіх можливих погроз, проте без застосування зброї. Ці погрози можуть бути багаточисельними та основна їх мета — нанести удар по больових точках влади, скласти загальний неспокій, в який втягнеться уся владна система, її представники.

Революції в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані споріднює з революціями у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії те, що зміна влади в усіх цих країнах відбувалася через масові протестні дії, а не збройним шляхом. Отже, за способом зміни влади їх варто визначити як «оксамитові».

Проте революції початку ХХІ століття значно відрізняються від «оксамитових» революцій 1989 року, бо відбувалися в інших соціально-політичних умовах — в умовах посткомунізму. Нові історичні умови висували нові завдання. Якщо метою «оксамитових» революцій у Східній Німеччині, Чехословаччині, Болгарії було повалення комуністичних режимів та остаточна детоталітаризація суспільства, то завданням революцій в Югославії, Грузії, Україні, Киргизстані — демократизація посткомуністичних систем, які в процесі системної трансформації відхилилися від демократичного вектора суспільно-політичного розвитку.

Революції в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані доцільно виокремити в особливий, посткомуністичний тип революцій, оскільки вони ставили специфічні завдання, були породжені специфічними умовами, а отже викликані іншими, специфічними причинами.

Комуністичні режими в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані зазнали краху ще на початку 1990-х років, проте докорінної зміни

політичної еліти в них, як то сталося в країнах Середньосхідної Європи та Балтії, не відбулося. В умовах посттоталітарної трансформації її інтерес полягав у перетворенні з політично правлячої групи на економічно панівний клас суспільства, що зумовило специфіку розвитку трансформаційного процесу.

Будь-який трансформаційний процес має дві складові — демонтаж старих структур та розбудову нових. Цей процес мав позасистемний характер, бо демонтаж тоталітарних структур не супроводжувався розбудовою структур вільного демократичного суспільства. Роздержавлення суспільного виробництва шляхом номенклатурної приватизації призвело до формування олігархічної економіки, у якій колишню державну власність та пільги в економічній діяльності одержали представники «партії влади».

Великих масштабів набули тінізація економіки і корупція. Лібералізація цін не супроводжувалася ефективними заходами з соціального захисту населення. Місце однопартійної системи заступила система фасадної багатопартійності, у якій партії стали об'єктом маніпулювання з боку влади. Позасистемність зумовила затяжну кризу, що проявлялася в усіх сферах суспільного життя. Кризовий стан суспільства спричинив падіння популярності урядової влади серед населення, яке поступово усвідомлювало необхідність її кардинальної зміни.

Загальним приводом посткомуністичних революцій стала брутальна фальсифікація політичних виборів: перших прямих виборів президента Югославської федерації (24 вересня 2000 р.), президентських виборів в Україні (31 жовтня та 21 листопада 2004 р.), парламентських — у Грузії (2 листопада 2003 р.) та Киргизстані (27 лютого і 13 березня 2005 р.).

Цікаво, що після перемоги революцій, колишні президенти визнали факт фальсифікації, перекинувши вину за це на підлеглих. Брутальні фальсифікації викликали масове обурення, люди вийшли на вулиці й почали тиснути на владу, вимагаючи перегляду результатів виборів. Тривалий масовий тиск призвів до перемоги опозиції.

Отже, скрізь сталося принципове оновлення урядової влади. Суперечність між бажанням більшості громадян змінити урядову владу і неможливістю реалізувати його через інституцію виборів стала головною причиною посткомуністичних революцій, які в ситуації, що склалася, виступили як спосіб її розв'язання.

Говорячи про причини посткомуністичних революцій, варто враховувати дію «демонстраційного ефекту». Сутність його, наголошує С. Хантінгтон, полягає в тім, що успішна демократизація в одній країні «підштовхує до демократизації інші країни»,

бо досвід однієї країни, по-перше, продемонстрував опозиції інших можливість покінчити з попереднім режимом; по-друге, показав, як це можна зробити; по-третє, виявив небезпечних ситуацій, яких варто уникати, й труднощів, яких треба подолати [2, с. 113-119]. Революція в Югославії надихнула на рішучі дії грузинську опозицію; досвід грузинської «революції троянд» був використаний під час «помаранчевої революції» в Україні; та, у свою чергу, стала зразком для опозиційних сил усіх пострадянських держав. Безпосередньо під впливом «помаранчевої революції» відбулася «тюльпанова революція» у Киргизстані.

Як відомо, характер революції визначається її цілями. Оскільки своїм головним завданням посткомуністичні революції ставили переведення суспільства на шлях демократичного розвитку, то за характером їх слід визначити як демократичні. Хоча деякі науковці (особливо російські) нарікають на недемократичність постреволюційної влади, але до транзитивних демократій не можна підходити з мірками стійкої ліберальної демократії. В умовах неконсолідованих політичних систем, у яких чималий вплив на політичний процес чинять антидемократичні сили, просування до демократії, як би це не здавалося парадоксальним, спричиняє «тимчасові обмеження демократичних процедур, форми, ступінь і час дії яких зумовлює ціла низка структурних чинників та політична ситуація, що склалася в кожній конкретній країні» [3, с. 9].

Демократичні тенденції розвитку суспільства після революції встигли проявитися в Югославії, яка 2003 року перетворилася на конфедерацію Сербії і Чорногорії. В інших країнах після революцій така тенденція чітко ще не проявилася (часу для цього ще не вистачило). Проте розблокування електорального механізму спадкоємності урядової влади створює інституціональне підґрунтя для просування суспільства шляхом демократії. А. Пшеворський наголошує: «Демократія — це система, за якої партії програють вибори» [4, с. 28]. Ще одним чинником, що дає надію на демократичне майбутнє постреволюційних країн, є орієнтація їх нових урядів на інтеграцію до демократичних міжнародних структур, зокрема — до Європейського Союзу і НАТО, які висувають до країн-кандидатів високі вимоги щодо демократичності урядування і додержання прав людини (у Киргизстані зовнішньополітичні орієнтації постреволюційного періоду ще не чіткі).

Визначаючи демократичний характер посткомуністичних революцій, варто враховувати й їх національне забарвлення. Внаслідок революції Югославія відкинула політику великосербського шовінізму, яка призвела до перманентного конфлікту як із сусідніми державами,

так і з національними меншинами всередині країни. Революції в Грузії та Україні стали другим етапом національно-визвольних змагань, який покінчив з владою, котра, заради свого збереження, поступалася національними інтересами, створюючи загрозу для національного суверенітету. В Грузії після «революції троянд» мирним шляхом було відновлено суверенітет центральної влади щодо Аджарії і з'явилася надія на розв'язання абхазької та південно-осетинської проблем. Національний компонент простежується й у киргизській тюльпановій революції. Отже, за характером посткомуністичні революції варто визначити як національно-демократичні.

Аналіз ситуації, що склалася в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані напередодні революцій, дозволяє говорити про наступні закономірності процесу революційних перетворень:

По-перше, посткомуністичні революції відбулися переважно в країнах з порівняно м'якими авторитарними режимами (у транзитології вони визначаються як *dictablanca* — білий диктат). Режими Е. Шеварднадзе в Грузії та Л. Кучми в Україні були «найдемократичнішими» на теренах СНД, бо інші мали ще менше елементів демократії. Киргизстан за А. Акаєва розглядався як «острів демократії» в Середній Азії [5, с. 301]. Винятком був режим С. Мілошевича, але на час революції він перебував у стані розпаду.

По-друге, посткомуністичні революції відбулися в країнах, де стався розпад правлячої еліти. Характерно, що чимало лідерів посткомуністичних революцій за попереднього режиму певний час посідали чільні місця в структурах влади. Під час революцій десятки осіб з оточення колишніх президентів перекинулися в табір опозиції. Внаслідок розпаду влада стала нездатною віддати наказ про силове придушення протестних дій, бо у неї бракувало впевненості, що силові структури, в разі переведення конфлікту у збройну площину, не перейдуть на бік народу.

По-третє, в усіх країнах напередодні революцій спостерігався низький рівень життя. До того ж, відбувався вкрай нерівномірний розподіл доходів. Злидений стан переважної більшості населення дискредитував гасло «збереження стабільності», під яким виступала «партія влади».

По-четверте, в усіх чотирьох країнах напередодні революцій відбулася консолідація опозиційних сил демократичної та патріотичної спрямованості (останні далеко не з усіх позицій орієнтуються на стандарти вільного демократичного суспільства). Значну роль відіграло й те, що у Сербії та Грузії народний протест підтримали національні церкви.

У Росії подібних чинників поки немає, хоча нездатність вирішити проблему Чечні воєнним

шляхом, поширення сепаратистських настроїв у національних республіках (особливо мусульманських), нескінченні терористичні акти поступово починають впливати на свідомість багатьох росіян. А останні події в Україні, анексія Криму і пряме втручання у внутрішні справи суверенної сусідньої країни можуть стати і «початком кінця» для самої «демократичної» Росії.

По-п'яте, «кольорові революції» революціями по суті не є, оскільки основи влади вони не змінюють. Вони не ставлять за мету знищення існуючої системи влади, а лише тих, хто стоїть на верхній її сходинці на момент здійснення революції, а реалізується вона тими, хто хотів би цю владу отримати, спираючись на виступи народних мас. Саме ця закономірність зумовлює, на думку Володимира та Віталія Мейтусів, убогість будь-якої «кольорової революції», в результаті якої все повинно «повернутися на круги своя, хоча і в нових декораціях» [6].

Таким чином, посткомуністичні революції, що відбулися в Югославії, Грузії, Україні та Киргизстані, є одним зі способів демократизації посттоталітарних суспільств, у яких трансформаційний процес на певному етапі свого розвитку набув зворотної траєкторії. Ймовірність їх поширення на інші країни залежить від наявності необхідних передумов: ступеня незадоволення народних мас діючою владою, розпаду правлячої еліти та консолідації опозиційних сил. Якщо ж одного з цих чинників немає, то протестні дії влада може придушити силою, або ж опозиція здобуде перемогу збройним шляхом. Посткомуністичні революції не обов'язково будуть, як у випадках, що аналізувалися, «оксамитовими». Немає також впевненості, що вони обов'язково будуть мати демократичний характер. У деяких країнах з мусульманським населенням повалення посткомуністичної влади може спричинити встановлення фундаменталістських режимів. Для мультиетнічних суспільств (особливо для Росії) революційні потрясіння приховують в собі загрозу дезінтеграції.

Проте домінування демократій на міжнародній арені, неспроможність авторитарних режимів вирішувати нагальні проблеми суспільного розвитку, поступове становлення структур громадської самоорганізації, зміна генерацій (що не може не вплинути на політичну культуру) викликає надію, що процес переходу посткомуністичних суспільств на колію демократичного розвитку триватиме. Успіхи постреволюційних країн у вирішенні нагальних соціально-політичних та соціально-економічних проблем спроможні стати дієвим чинником його прискорення. Коли та в якій спосіб конкретна країна перейде на шлях демократичного розвитку, залежить від розвитку соціально-політичної ситуації як в країні, так і в світі.

Відтак, політичні трансформації в країнах пострадянського простору є прикладом дії «оксамитових революцій», однак мають національну специфіку, що призвело до їх виокремлення в межах транзитології під назвою «кольорові революції». На відміну від «оксамитових», «кольорові революції» мають свої ознаки: ненасильницький характер з мінімальною кількістю жертв, коли боротьба ведеться психологічною, соціальною, економічною та політичною зброєю, що застосовується населенням та суспільними інститутами; здійснюються великими масами народу, організованого в масові рухи в боротьбі з владою; ґрунтуються на сформованому апогеї невдоволеності мас і потрібен лише детонатор, щоб відбувся соціальний вибух, в якості якого можуть слугувати вибори.

Такого типу революції мають суттєву новизну — вони виступають як сучасна технологія зміни влади, як політична вистава, а не як класична політична революція. Мова йде про важливе зрушення в культурі, нові методи маніпуляції свідомістю людей, що забезпечують настільки надійний контроль за поведінкою мас, що за допомогою натопту можна провести будь-які зміни політичного режиму і, найголовніше, — зміну політичної еліти чи її «гру» за правилами тогочасних вимог.

Література:

1. Кара-Мурза С.Г. Революции на экспорт / С.Г. Кара-Мурза, А.А. Александров, М.А. Мурашкин, С.А. Телегин. — М. : Изд-во Алгоритм, Изд-во Эксмо, 2006. — 528 с.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. — М. : РОССПЭН, 2003. — 386 с.
3. Романюк О. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу / О. Романюк // Людина і політика. — 2003. — № 5. — С. 3-11.
4. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
5. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. A. Motyl, A. Schnitzer. — N.Y. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. — XVII, 666 p.
6. Мейтус В. Массы, движения, революции / Владимир Мейтус, Виктор Мейтус. — К. : Ника-Центр, 2008. — 504 с.

Кравец Г.В. Использование технологий политического представления как способ захвата власти. — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается специфический, посткоммунистический тип революций XXI века, поскольку эти революции порождены специфическими условиями и вызваны специфическими причинами. Анализируются закономерности процесса революционных преобразований, отмечаются технологии «политического представления» как средства захвата власти и создания «общества представления».

Ключевые слова: политическая технология, политическое представление, «общества представления», посткоммунистический тип революции, революционные преобразования.

Kravetz H. Technologies of Political presentations as a Method of Capture of Power. — The Article.

Summary. The special, postcommunist type of revolutions of XXI century is examined in the article, as these revolutions are descendant specific terms and caused specific reasons. Conformities to law of process of revolutionary transformations are analysed, technologies of «political presentation» as facilities of capture of power and creation of «society of presentation» are marked.

Keywords: political technology, political presentation, «societies of presentation», postcommunism type of revolution, revolutionary transformations.

Недбай В.В.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПРАКСЕОЛОГІЧНУ СТРУКТУРУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. В статті аналізуються зміни в структурі зайнятості та працевлаштування в сучасному постіндустріальному суспільстві. Аналіз ситуації на ринку праці в промислово розвинених країнах показує, що за останні два десятиліття значна частина нових робочих місць створювалася на підприємствах, що освоювали останні моделі новітніх інформаційних технологій. Доводиться, що інформаційне суспільство спонукає до поглиблення та подальшої спеціалізації професійних навичок в значній частини постіндустріального суспільства, що впливає на політичний ландшафт цього суспільства.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, праксеологія, структура зайнятості.

Найбільш розвинені країни сучасного людства вступили у фазу постіндустріального розвитку, що не забарилося відбитися на усіх характеристиках життя суспільства. Серед головних чинників змін, поза сумнівом, мають бути згадані інформаційні технології. Їх вплив торкнувся і розподілу сфер зайнятості населення. Метою статті є з'ясування найбільш характерних рис структури зайнятості в постіндустріальному суспільстві, що сформувалися внаслідок дії інформаційних технологій.

Як відомо, найбільш послідовно і наполегливо розробляв теорію постіндустріального суспільства американський соціолог Д. Белл, який справедливо вважається її засновником. На думку Д. Белла, зміни в соціальній структурі, що відбувалися в середині ХХ століття, свідчать про те, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, для якого характерний перехід від виробництва речей до виробництва послуг, причому пов'язаних, передусім, з освітою, охороною здоров'я, науковими дослідженнями і управлінням [1, с. 20].

Ця риса постіндустріального суспільства тісно пов'язана із змінами в розподілі занять: спостерігається зростання інтелігенції і «технічного класу» (така тенденція виявляється в змінах структури зайнятості, що відбуваються вже в індустріальний період). Поворотний пункт історії мав місце в США в 1956 р., коли вперше кількість

службовців перевищила кількість робітників. Якщо індустріальне суспільство — організація машин і людей для виробництва речей, то центральне місце в постіндустріальному суспільстві, на думку Д. Белла, займає знання, і притому знання теоретичне. «Звичайно, знання потрібне для функціонування будь-якого суспільства. Але відмінною рисою постіндустріального суспільства є характер знань, — писав він, — найважливіше для організації рішень і наряду змін центральна роль належить теоретичному знанню, що припускає першість теорії над емпіризмом і кодифікування знань в абстрактних системах символів, які можуть використовуватися для інтерпретації різних сфер досвіду, що змінюються. Будь-яке сучасне суспільство живе за рахунок інновацій і соціального контролю за змінами, воно намагається передбачати майбутнє і здійснювати планування. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним теоретичне знання [2].

Характеризуючи ситуацію в США, що склалася в середині ХХ століття, Д. Белл відмічав, що в цілому влада знаходилася в руках ділового співтовариства, хоча розділялася до деякої міри з профспілками і державою. Проте велика частина рішень, що стосуються повсякденного життя громадянина (відносно доступних для громадян видів роботи, розміщення заводів, інвестицій у виробництво нової продукції, розподілу податкового тягаря, професійної мобільності) приймаються у сфері бізнесу і урядом, який віддає пріоритет його процвітанню. У постіндустріальному ж суспільстві найважливіші економічні рішення виходитимуть від уряду, але повинні ґрунтуватися на результатах наукових досліджень і розробок, на аналізі співвідношень «витрати — ефективність», «витрати — корисність». Таким чином, ухвалення рішень набуватиме усе більш технічного характеру. Дбайливе відношення до талантів і поширення освітніх і інтелектуальних інститутів стануть головними турботами суспільства. Для постіндустріального суспільства буде характерна нова еліта, що виділилася за рівнем кваліфікації, що досягається індивідами завдяки освіті, а не за критерієм володіння власністю або підтримки певної політичної позиції.

Досліджуючи питання про вплив інформаційних технологій на структуру зайнятості, ми приходимо до висновку, що у сучасному світі на рівень і якість зайнятості впливають такі важливі чинники, як процеси глобалізації і регіоналізації світової економіки, небувалий прогрес інформаційної технології і технології зв'язку, нові методи управління і стратегії бізнесу. Природно, що ці взаємозв'язані явища не можуть не сприяти появі нових форм організації праці. Виробництво товарів і послуг все більше залежить від знань і кваліфікації робочої сили. Економічна інтеграція припускає втрату робочих місць в одних секторах економіки і створення їх в інших.

Принципова новизна сучасної економіки полягає в тому, що найважливішою складовою соціально-економічного розвитку стають не просто будь-які знання, а знання та інформація, оволодіння якими вимагає вищої професійної освіти, передусім університетської підготовки. Змінюється сам підхід до суті, сенсу і способів набуття знань і відбору інформації.

Однією з особливостей глобалізації і технологічного прогресу є те, що вони не лише можуть сприяти поліпшенню функціонування ринку праці, але і стати причиною нових проблем в соціально-трудовій сфері. Зокрема, основне завдання, яке доводиться вирішувати країнам з низькими прибутками, полягає в тому, щоб тісніше пов'язати політику зайнятості з боротьбою проти бідності і соціального відторгнення.

Дослідження показують, що в країнах з середнім рівнем доходу більшого значення набувають проблеми соціального діалогу, розширення зайнятості і забезпечення стійкого економічного зростання. У країнах з високим рівнем прибутків на перший план виходять проблеми соціальної ізоляції, якостей і стабільності робочих місць. Що стосується таких проблем, як охорона праці, право трудящих і працедавців на організацію і гендерну рівність, то вони мають однакове значення для усіх країн незалежно від рівня прибутків.

В той же час процеси структурної і технологічної перебудови світової економіки надають і нові можливості для економічного зростання і створення робочих місць. Рівень і кваліфікація робочої сили тієї або іншої країни стають вирішальною передумовою для використання переваг сучасного науково-технічного прогресу. Ефективність національних економік все більше залежить від рівня підготовки робочої сили. У століття глобалізації поняття «Конкурентоспроможність промисловості» має сенс замінити поняттям «Конкурентоспроможність робочої сили».

Останнім часом на ринки праці значно впливають технологічні досягнення в сфері

комп'ютеризації, біотехнології, енергетики, зв'язку і дослідження космосу. Зайнятість в цих країнах збільшується набагато динамічніше, ніж в інших сферах господарської діяльності. Так, наприклад, в 90-ті роки у виробництві офісного машинного устаткування зайнятість виросла на 10% — в Австрії, на 13% — в Ірландії, на 11% — в Португалії і Нідерландах. У виробництві електронних компонентів і устаткування зв'язку чисельність працівників зросла в Ірландії — на 48%, У Фінляндії — на 12,6%, в Данії — на 8%. У виробництві комп'ютерів і комплектуючих до них в більшості країн ЄС приріст зайнятості дуже великий: більше 26% — в Ірландії, 20 — у Великобританії, близько 16 — в Іспанії і Швеції, 12% — в Німеччині і Греції.

Ці дані про багато що говорять. Загальна зайнятість в секторі високотехнологічних товарів і інформаційних технологій в середньому по ЄС — 15 складала в 1999 р. майже 4%, в США — 6, в Чеській Республіці — 3, в Угорщині — 4,3, в Китаї і Малайзії — 1% від числа економічно активного населення. Проте в деяких країнах (Бельгія, Греція, Португалія) число зайнятих в перерахованих сферах виробництва зменшилося [3, с.118—120]. Це пов'язано з глобальною тенденцією перенесення виробництва електронної техніки в країнах Південно-східної Азії.

У 2000 р., за даними Європейської комісії, з 158 млн. зайнятих 17,5 млн. працювало у високотехнологічних секторах економіки, причому 12 млн. — на виробництві, а близько 5,5 млн. — у сфері послуг (відповідно 7,6 і 3,4% загального числа зайнятих). При цьому експорт продукції HighTech з Євросоюзу виріс з 1995 по 2000 р. більш ніж в 2 рази, склавши 1/5 усього експорту і 2,2% сукупного ВВП. Проте чисельність наукових співробітників в ЄС істотно менша, ніж в США (920 і 1220 тис.), також як і число зайнятих у сфері НДДКР. У 2000 р. останніх з розрахунку на 1 тис. населення в Євросоюзі було 5,4 людини в порівнянні з 8,08 в США і 9,26 в Японії.

Найбільше число досліджень з питань зайнятості у сфері виробництва високотехнологічних товарів (ВТТ) і послуг було проведено в США.

Продуктивний потенціал новітніх технологій залежить від якості систем підготовки кадрів і рівня кваліфікації, який вони забезпечують, у свою чергу залежних від застосування тих самих сучасних технологій. Фактично набуття високоякісних професійних навичок може і повинно стати стратегічною відповіддю на зміни в технології виробництва, вимоги, що динамічно змінюються, до якості і продуктивності праці, на сам процес глобалізації та інші сили, що впливають на ринки праці.

Аналіз на ринку праці в промислово розвинених країнах показує, що за останні два десятиліття велика частина нових робочих місць була там створена на підприємствах, що освоїли самі останні моделі новітніх технологій. Разом з фінансами, страхуванням, нерухомістю до них можна віднести в деякій мірі транспорт, лізингові послуги і зв'язок. У сфері послуг з'явилися нові види професій, що вимагають підвищеної кваліфікації, особливо в медицині, у сфері фінансів і у фірмах, що спеціалізуються на наданні ділових послуг. У виробничому секторі від робітників вимагається не стільки фізична сила, скільки гнучкість, ініціатива і широкий світогляд. Робочі місця, що створюються у сфері послуг в інших країнах, відрізняються трудомісткістю, низькою кваліфікацією, погано оплачуються, а умови праці не відповідають національним, і тим більше міжнародним нормам охорони праці.

Зв'язок зайнятості і технологічного прогресу підтверджує ту обставину, що на розвинені країни доводиться велика частка виробництва товарів високих інформаційно-комунікаційних технологій. Проте і країни, що динамічно розвиваються, виробляють близько половини усієї побутової техніки у світі. Створення у ряді цих країн виробництва матеріальної частини і програмного забезпечення електронної техніки і використання новітніх технологій в оброблювальній промисловості стало можливим завдяки наявності кваліфікованої робочої сили і на належному рівні досвідченого інженерно-технічного персоналу. Нині доля США на світовому ринку наукомісткої продукції складає 39%. Японії — 30, Німеччині — 16. На долю нових знань, що утілюються в технологіях, устаткуванні, освіті кадрів і організації виробництва в розвинених країнах доводиться 80–85% приросту ВВП. В Україні ця цифра дуже мала.

У розвинених країнах зайнятість в секторі інформатики і телекомунікацій росла в 90-ті роки найвищими в порівнянні з іншими галузями темпами. Причому це зростання відбувалося в основному шляхом збільшення чисельності висококваліфікованого персоналу. Між використанням нових інформаційних технологій (програмне забезпечення, комп'ютерні мережі і т.д.) і підвищенням вимог до рівня освіти і кваліфікації працівників існує прямий зв'язок. Частина осіб, що мають вищу освіту, в населенні працездатного віку постійно росте в усіх країнах. В США вона досягла вже більше 25%.

Отже, можна констатувати, що сучасне інформаційне суспільство спонукає до поглиблення та подальшої спеціалізації професійних навичок в значній частині осіб, які складають населення постіндустріального суспільства. Це, в свою

чергу, здійснює неабиякий вплив на політичний ландшафт цього суспільства, оскільки збільшення кількості робітників, досвідчених в новітніх інформаційних технологіях, спричиняє збільшення кількості більш вільних за поглядами людей, які, до того ж, озброєні новітніми інформаційними технологіями.

Література:

1. Bell D. The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. — N. Y., Basic Books Inc., 1973.
2. Ibid.
3. World Employment Report 2001: Life at Work in the Information Economy. ILO. — Geneva, 2001.

Недбай В.В. Влияние технологий информационного общества на праксеологическую структуру постиндустриального общества.

Аннотация. В статье анализируются изменения в структуре занятости и трудоустройства в современном постиндустриальном обществе. Анализ ситуации на рынке труда в промышленно развитых странах показывает, что за последние два десятилетия значительная часть новых рабочих мест создавалась на предприятиях, которые осваивали последние модели новейших информационных технологий. Доказывается, что информационное общество побуждает к углублению и дальнейшей специализации профессиональных навыков у значительной части постиндустриального общества, что влияет на политический ландшафт этого общества.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, информационное общество, праксеология, структура занятости.

Nedbay V.V. Influence of technologies of information society on praxeological structure of postindustrial society.

Summary. In the article changes in the structure of employment and employment in modern postindustrial society are analyzed. The analysis of situation at the market of labour in the industrially developed countries shows that for the last two decades considerable part of new workplaces was created on enterprises which mastered the last models of the newest information technologies. It is determined that informative society induces to deepening and further specialization of professional skills at considerable part of postindustrial society which influences on the political landscape of this society.

Keywords: postindustrial society, informative society, praxeology, structure of employment.

Вишньов В.М.

*аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МОДЕЛІ ВИРІШЕННЯ ІРАНСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ КРИЗИ

Анотація. В статті досліджуються сьогоденний стан переговорів щодо вирішення іранської ядерної кризи та її витоки. Автор моделює декілька варіантів завершення переговорного процесу у Відні та пропонує сценарії для подальших дій у разі недосягнення компромісу. Підкреслюється, що вирішення кризи можливе лише за умови поступок з боку обох сторін переговорів.

Ключові слова: замкнутий ядерний цикл, «сценарій нічного кошмару», переговорний формат «5+1», концепція «демократичної бомби», посилене стримування.

Кризу навколо іранської програми спричинили публікації знімків супутника у 2002 році, на яких було зафіксовано будівництво двох незадекларованих об'єктів з виробництва ядерного палива. У лютому 2003 року розпочалися інспекції МАГАТЕ в рамках розслідування ядерної діяльності в Ірані. Експерти виявили шість серйозних випадків, пов'язаних із використанням ядерних матеріалів без належного інформування МАГАТЕ. Окрім того, Іран своєчасно не проінформував Агенцію про створення нових ядерних об'єктів, включаючи пілотні заводи з центрифужного та лазерного збагачення урану [1].

З грудня 2002 року країни «європейської трійки» (Велика Британія, Франція та Німеччина) розпочали переговори з Іраном, проте, через розбіжності у позиціях переговорників діалог фактично зійшов нанівець навесні 2005 року. Іранське питання розглядається майже на кожному засіданні Ради Безпеки. Приймаються нові резолюції [2; 3], які розширюють санкції щодо Ірану, однак, це не зупиняє його продовжувати збагачення, а його політичне керівництво повторює свої наміри оволодіти замкнутим ядерним паливним циклом. На сьогоднішній день можна прослідкувати явну поляризацію у позиціях світових гравців по відношенню до ядерної програми Ірану. Росія та Китай виступають проти накладання жорстких санкцій на Іран та пропонують варіанти виходу з кризи (згадати хоча б пропозиції щодо різних варіантів введення в експлуатацію Бушерської АЕС з боку Росії). Багато країн, що розвиваються, підтримують прагнення Ірану розвивати свою ядерну програму. В той же час, США, Велика Британія та

Франція наголошують на рішучості своїх намірів та можливості запровадження жорстких санкцій без згоди Ради Безпеки ООН.

Для вибору стратегії на переговори з Іраном варто визначити, яку роль буде відігравати іранська ядерна зброя, якщо Іран все ж таки порушить свої неодноразові заяви про виключно мирний характер ядерної програми. Перш за все, створення ядерної зброї Іраном матиме наслідком статусні зміни, адже Іран стане другою ісламською (і першою сунітською) ядерною державою. Це також посилить позиції Ірану у гонці за регіональне лідерство. Що стосується безпекової складової, то сам процес розробки ядерної зброї наклав більшу небезпеку на клерикальний режим в Тегерані, ніж можливий результат. Та й існування режиму протягом 35 років, не зважаючи на вороже оточення та економічний тиск, говорить на користь того, що Тегеран відрізняється в цьому питанні від Пхеньяну і здатний відстояти свій спосіб політичного правління без допомоги засобів ядерного стримування. Отже, для вдалого проведення переговорів з Іраном необхідно надати йому гарантії дозволу на мирну ядерну програму та повернення до світової економічної системи (що дозволить Тегерану не виглядати переможеною стороною) з одночасним встановленням жорсткого контролю з боку світової спільноти над ядерною програмою Ірану (тобто досягненням головної мети переговорників).

Після тривалих переговорів по іранській ядерній проблематиці у форматі 5+1 (постійні члени РБ ООН та Німеччина, координатор — Кетрін Ештон) рішення знайдено так і не було. Постає питання про життєздатність такого формату. Одночасно, розширення режиму санкцій також не давало ніяких результатів. Необхідно було шукати нові шляхи виходу з кризи. Однак, вже у лютому 2013 року формат переговорів Ірану з «шісткою» було реанімовано. Відбулося два раунди переговорів в Алмати (у лютому та квітні 2013 року), після чого сторони перенесли переговорний процес до Відню [4, 78].

Влітку 2013 року перемогу на президентських виборах в Ірані святкував Хасан Рухані. Це додало оптимізму щодо майбутніх переговорів, адже відомо, що посада президента в Ірані цілком залежить

від волі аятоли Хаменеї. Прийняття кандидатури Х. Рухані свідчить про готовність керівництва Ірану до поступок та налагодження діалогу із Заходом.

24 листопада 2013 року «шістка» міжнародних посередників та Іран уклали попередню угоду — план дій для подальших домовленостей. Відповідно до даної угоди Іран взяв на себе зобов'язання протягом шести місяців зупинити збагачення урану до 20 % і не збагачувати його протягом цього строку понад рівень у 5 %. Іран також взяв на себе зобов'язання позбавитись усіх запасів урану, збагаченого до 20 %, призупинити будівництво реактору на важкій воді в Араку, не розгортати нові центрифуги для збагачення урану та розширити доступ інспекторів МАГАТЕ (навіть надати можливість щоденного доступу) на свої ядерні об'єкти. У відповідь на це країни Заходу виразили готовність пом'якшити санкції по відношенню до Тегерану та розморозити закордонні активи Ірану у розмірі 7 млрд. доларів. Реалізація даних домовленостей розпочалася з 20 січня 2014 року [5].

Сторони мали погодити текст всеохоплюючої угоди з Іраном до 20 липня 2014 року, коли спливав шестимісячний термін дії попередніх домовленостей. На сьогоднішній день значного прогресу у погодженні тексту всеохоплюючої угоди сторони не досягли, однак переговори тривають.

Основна проблема переговорного процесу полягає у протилежних точках зору на процес збагачення урану та санкції. Іран наполягає на виключно мирному характері своєї ядерної програми. Небажання згортати потужності зі збагачення урану Тегеран пояснює «практичними потребами» енергетичного комплексу Ірану. Відповідно до договору із Росією Іран отримує від неї ядерне паливо для АЕС в Бушері. Однак, даний договір розрахований на 10 років функціонування станції (2011-21 рр.). Немає ніяких гарантій продовження поставок ядерного палива в Бушер після спливу даного строку та до інших станцій, які Іран планує побудувати у перспективі. На сьогодні для того, щоб повністю покрити свої річні потреби в збагаченому урані Ірану буде необхідно 14 років експлуатувати наявні в нього центрифуги. Крім того, подібна залежність від іноземних постачачів вже підводила Тегеран (випадок із французьким реактором), та й від думки про залежність від Росії Іран не в захваті, враховуючи практику використання енергетичних поставок в політичних цілях урядом Російської Федерації по відношенню до своїх сусідів (наприклад, до України). Іранське керівництво прекрасно розуміє, що воно не зможе гарантувати самозабезпечення Бушерської АЕС ядерним паливом, однак, Тегеран має отримати гарантії забезпечення своєї мирної ядерної

програми паливом протягом всього терміну дії всеохоплюючої угоди (15-20 років) із можливістю поступової розробки програми заміщення імпортованого пального [6].

Також Іран хоче втримати «опцію Японії» для піднесення національної гідності, тобто він готовий відмовитись від подальшого збагачення урану, якщо йому буде дозволено продовжити його збагачення до рівня, що необхідний для використання в АЕС — тобто, зупинитися у кроці від технологічної можливості для вироблення збройного урану до тих пір, доки необхідність не змусить зробити цей останній крок [7].

І якщо первинно Сполучені Штати та європейські союзники стояли на позиції щодо необхідності повної заборони збагачення урану в країні, то зараз акцент змістився на недопущення розробки Іраном ядерної зброї, тобто можливий консенсус щодо збагачення урану до рівня 5 % із жорстким наглядом МАГАТЕ для недопущення продовження військових ядерних досліджень в обмін на зняття санкцій, які були накладені виключно через ядерну програму Ірану (багато санкцій пов'язано не лише з ядерною програмою, але й з порушеннями прав людини, фінансуванням міжнародних терористичних угруповань тощо).

Таким чином, сценарії вирішення іранської ядерної кризи на сьогоднішній день залежать від результату переговорного процесу у Відні. При успішному завершенні переговорів буде підписано угоду з поки не визначеними параметрами збагачення урану. Відповідно до першого сценарію (менш вірогідного) Іран погодиться повністю згорнути власні потужності по збагаченню урану в обмін на гарантії стабільних поставок ядерного пального (щось на зразок «золотого стандарту» угоди з ОАЕ). Відповідно до другого сценарію сторони досягнуть компромісу і дозвольть обмежене збагачення урану (з чітким визначенням кількості центрифуг, їхньої модифікації та рівнем збагачення) на території Ісламської республіки в обмін на жорсткий контроль з боку МАГАТЕ при гарантіях щодо подальшої поставки ядерного пального (і його вивезення після використання) на існуючі та перспективні реактори Ірану.

Розглянемо можливі сценарії розвитку подій у випадку провалу переговорів між Іраном та «шісткою». В першу чергу варто відмітити, що більшість дослідників сходяться на позиції «ядерних оптимістів»: не варто очікувати на швидку реалізацію «сценарію нічного кошмару» — розповсюдження ядерної зброї по всьому регіону та наближення світу до ядерної війни. Для цього є три основні причини, які підтверджуються історичним досвідом.

По-перше, навіть якщо здається, що держава всі свої прагнення направляє на здобуття ядерного статусу у неї можуть бути інші цілі. Приклад Аргентини у 1970-80 рр. показує, що за військовою ядерною програмою не обов'язково стоїть створення ядерної зброї. Є велика ймовірність, що за ядерною програмою Ірану стоїть прагнення розвинути свою мирну ядерну програму та розширити свої технологічні можливості.

По-друге, навіть якщо вийде, що Іран прагне створити свою ядерну зброю, далеко не факт, що це трапиться дуже швидко. Лише 3 з 10 програм розробки ядерної зброї, які розпочались після 1970 року досягли успіху. І навіть цим трьом успішним проектам (Пакистан, ПАР, Північна Корея) знадобилося в середньому 17 років для створення ядерної зброї. А Іран вже більше чверті століття розробляє свою програму. Тривалий час, не зважаючи на 100 млрд. вкладених у іранську програму, вона перебувала на первинному етапі збагачення ядерних матеріалів до мінімального рівня.

По-третє, є велика різниця між «здатністю створити зброю» та «ядерним арсеналом». І якщо перше є приводом для занепокоєння, лише друге є загрозою. Таким чином, навіть за умови провалу теперішніх переговорів світова спільнота ще матиме час для пошуку компромісу [8].

У випадку провалу переговорів у Відні є 5 основних сценаріїв подальшого вирішення іранської кризи: 1) продовження тиску шляхом накладення нових санкцій; 2) продовження переговорного процесу (можливо, у зміненому форматі); 3) військова операція проти іранських ядерних та, можливо, військових об'єктів; 4) зміна режиму в Ірані; 5) посилення стримування [9, 25].

Перші два сценарії в чистому вигляді не матимуть позитивного ефекту, адже Іран вже тривалий час відчуває на собі дію найбільш вражаючих санкцій, тому «здивувати» Тегеран якими-то новими обмеженнями буде вкрай складно. Та й для світової спільноти обмежувати присутність на ринку енергоносіїв третю країну за покладами нафти та другу за запасами газу є вкрай не вигідно (особливо якщо дійде до розширення економічних санкцій проти Росії).

Так само, переговорний формат «5+1» є найбільш оптимальним, адже в переговорному процесі приймають участь найбільш впливові гравці, які зацікавлені у вирішенні даної кризи. Навряд чи зміна формату зможе усунути розбіжності між сторонами переговорів. Однак, у 2010 році Туреччині та Бразилії вдалося переконати Іран підписати Спільну Декларацію про так звану «бартерну угоду», за якою Іран би передавав низько збагачений уран Туреччині та Бразилії,

за що отримував би обумовлену кількість 20 % урану для використання на Тегеранському реакторі для отримання медичних ізотопів. Втім, така домовленість може бути вироблена і самою «шісткою» [10, 106].

Більший шанс для успіху мала б комбінація даних сценаріїв у вигляді поновлення переговорного процесу із реалізацією стратегії «доброго/поганого поліцейського», де одна сторона загрожувала б санкціями, а інша пропонувала компромісний варіант. Такий психологічний тиск змусив би іранське керівництво піти на пропозицію «доброго» поліцейського. Така стратегія вимагає дотримання чотирьох вимог: 1) визначеність ролей. У зносинах з Іраном ролі доброго/поганого поліцейського є природними для Європи та США відповідно. Складність полягає в тому, що Росія та КНР грають більш лояльну до Ірану роль, що у сприйнятті іранського керівництва робить європейських переговорників не «хорошим», а «менш поганим» поліцейським; 2) рольова координація. Визначеність ролей без координації не дасть результатів. У кінцевому випадку Іран має прийняти таку пропозицію «хорошого» поліцейського, яка б відповідала інтересам усіх «поліцейських»; 3) обмеження вибору Ірану. Ірану не має бути запропоновано альтернативного варіанту, щоб він зміг уникнути спланованих переговорів; 4) реальність «батога та пряника». Ірану мають бути надані надійні гарантії того, що поступки не призведуть до спроб повалення режиму. В той же час, має бути досягнута єдність позицій щодо реальності заходів покарання в разі відмови Ірану від переговорів [11].

Третім сценарієм є проведення військової операції проти ядерних об'єктів Ірану. Невдачі у переговорному процесі наприкінці 2006 року привели багатьох спостерігачів до думки, що дипломатичний підхід не спрацює доти, доки іранські лідери не переконаються у реальність можливості нанесення американцями удару по основних ядерних об'єктах та урядовим центрам. Доказом цього слугує той факт, що у 2002-03 роках іранці боялися вторгнення та пішли на таємні переговори зі США [12, 8].

Наразі Іран переконаний, що удар США чи Ізраїлю є неможливим, адже Рада Безпеки, враховуючи позицію Росії та КНР з питання жорстких санкцій, ніколи не дасть дозвіл на проведення військової операції. Розуміючи це, США готові укласти угоду, яка б на якомога довший термін відстрочила розвиток ядерної програми Ірану, проте, така поведінка може парадоксально спонукати Іран відмовитися від переговорів.

Однак, «ядерні песимісти» звертають увагу на те, що у разі чергового провалу переговорів в

регіоні може скластися ситуація «мовчазної згоди» арабських країн на військову акцію Ізраїлю за моделлю бомбардування Озіраку (звичайно у більшому форматі). Сполученим Штатам доведеться або підтримати акцію у даному форматі, або перевести її у формат «війни у затоці». Проте, навіть «оптимісти» зазначають, що при цьому є можливість отримати першу ядерну війну у XXI столітті [13, 127].

Опоненти американських «яструбів» зазначають, що військова операція не дасть тих результатів, на які сподіваються Сполучені Штати. По-перше, вона викличе обурення з боку іранського населення та ще більше посилить підтримку режиму. По-друге, одним ударом по ядерних об'єктах операція обмежитися не зможе — цей удар має знищити навіть можливість відновлення ядерних об'єктів та бажання іранського керівництва їх відновлювати [14]. До того, Іран через спонсоровані ним терористичні організації спровокує хвилю конфліктів на Близькому Сході, що утворить антиамериканський фронт від Палестини до Пакистану [15].

Четвертим сценарієм є так звана концепція «демократичної бомби». Прихильники концепції демократичного миру, відповідно до якої війна між демократичними країнами є неможливою, вважають, що для іранського народу та світового співтовариства було б краще, якщо при владі в Ірані знаходився б демократичний уряд. Прихід до влади більш поміркованого президента Х. Рухані не змінив самої суті режиму — необмеженої влади духовного лідера Ірану аятоли Хаменеї. Таким чином, Сполучені Штати мають разом із своїми союзниками сприяти падінню іранського клерикального режиму [16, 2-3].

У ситуації з Іраном зміна режиму викличе криваву боротьбу за владу між різноманітними радикальними угрупованнями, Стражами Революції та опозицією, тож, не є аксіомою, що саме демократичні сили вийдуть переможцями. Крім того, демократичні режими можуть трансформуватися у авторитарні на «тернистому шляху» до демократії [16, 7]. До того ж, представники нового режиму можуть продовжити розробку ядерної зброї для захисту від можливого подальшого втручання [17, 22-24].

Сценарій 5: посилення стримування. Незважаючи на те, чи буде Іран залучений до переговорів щодо ядерної програми, його гегемоністичні амбіції повинні бути узгоджені із інтересами сусідів та світової спільноти. Міністри оборони та закордонних справ США, країн Європи, Близького Сходу та Азії мають розробити оперативні плани стримування ядерного Ірану. Таке планування застерече Іран від експорту насилля та подвоїть

ефект від спроб Ради Безпеки переконати Іран облишити ядерні амбіції [17, 27].

Іранці мають зрозуміти, що престиж та безпека їхньої країни із набуттям ядерної зброї лише зменшиться. Перш за все, необхідно переконати керівництво Ірану, що режиму нічого не загрожує за умови не підтримання насилля поза своїми кордонами (наприклад, згортання підтримки «Хезболли» [18]). Необхідно також показати, що набуття ядерної зброї не посилить іранські позиції в регіоні, а навпаки призведе до розповсюдження ядерної зброї для стримування Ірану серед інших регіональних лідерів (Єгипет, Саудівська Аравія).

Таким чином, для Ірану має бути зрозумілим теза США, що «з або без ядерної зброї, вашій території та суверенітету нічого не загрожує, доки ви не загрожуєте іншим країнам». А США буде ще тісніше співпрацювати з країнами регіону для моніторингу будь-якої нелегальної діяльності та створенню можливості миттєво відповісти на теракти, війну або іншу загрозу з боку Ірану [19, 99-100].

Отже, на сьогоднішній день світова спільнота отримала унікальний шанс вирішити іранську ядерну кризу шляхом переговорів. Однак, для вдалого їх завершення обом сторонам доведеться йти на поступки та розуміти рівень поступок, на які може піти інша сторона. Найкращим варіантом було б прийняття можливості збагачення урану Іраном до рівня, що не перевищує 5% (це одночасно зняло б питання забезпечення іранських АЕС паливом та збереження престижу, не дозволивши Ірану отримати можливість використання ядерних матеріалів у військових цілях), з одночасним поставленням усіх ядерних об'єктів Ірану під суворий міжнародний контроль. Це дало б змогу розпочати процес зняття санкцій, остаточне завершення якого залежало б від готовності Ірану проводити комплексні реформи в економічній, гуманітарній та безпековій сферах.

Література:

1. Iran Profile: Nuclear Overview [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Nuclear/index.html.
2. United Nations Security Council Resolution 1747 (S/RES/1747) [Електронний ресурс]. — 2007. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2007/res1747.htm>.
3. United Nations Security Council Resolution 1803 (S/RES/1803) [Електронний ресурс]. — 2008. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2008/res1803.htm>.
4. Вишнёв В.М. Шестисторонние переговоры в Алма-Ате как перезапуск поиска дипломатического решения иранской ядерной проблемы / В.М. Вишнёв // Материалы Международной научно-практической конференции «VII Международная конференция посвящённая проблемам общественных наук». — М., 2013. — С.78-80.
5. Перед переговорами в Вене Иран проведёт отдельные встречи с США и Россией [Електронний ресурс].

— Режим доступу до ресурсу: http://www.panarmenian.net/rus/news/Перед_переговорами_в_Вене_Иран_проведет_отдельные_встречи_с_США_и_Россией.

6. Esfandiary D. Meeting Iran's nuclear fuel supply needs [Електронний ресурс] / D. Esfandiary, A. Tabatabai // Bulletin of the atomic scientists. — Режим доступу до ресурсу: <http://thebulletin.org/meeting-irans-nuclear-fuel-supply-needs7224>.

7. Drolette D.J. The historic debate about Iran's nuclear program [Електронний ресурс] / Dan Jr. Drolette // Bulletin of the Atomic Scientists. — Режим доступу до ресурсу: <http://thebulletin.org/historic-debate-about-iran%E2%80%99s-nuclear-program7176>.

8. Нуманс Ж. Е. Don't panic if the Iran nuclear negotiations fail [Електронний ресурс] / Jacques E.C. Нуманс // Bulletin of the Atomic Scientists. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: <http://ijx.sagepub.com/content/early/2014/02/05/0020702014521565.abstract>.

9. Вишньов В. Сценарії вирішення іранської ядерної кризи / В. Вишньов // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. — Випуск 69. — Частина II. — К., 2007. — С. 25-27.

10. Kibaroglu M. The Iranian quagmire: How to move forward: Position: Resuscitate the nuclear swap deal / Mustafa Kibaroglu. // Bulletin of the Atomic Scientists. — 2010. — Vol.66. — № 6. — С. 102-108.

11. Martin C. H. "Good cop / Bad cop" as a model for nonproliferation diplomacy toward North Korea and Iran / Curtis H. Martin // Nonproliferation Review. — 2007. — Vol.14. — № 1. — С. 61—88.

12. Khalaji M. Apocalyptic Politics. On the Rationality of Iranian Politics / Mehdi Khalaji // Policy Focus (Washington Institute for Near-East Policy). — 2008. — № 79. — 39 с.

13. Ramberg B. The Iranian quagmire: How to move forward: Position: The military option / Benett Ramberg // Bulletin of the Atomic Scientists. — 2010. — Vol.66. — № 6. — С. 121-129.

14. Perkovich G. No Endgame In Sight: Demanding Zero Enrichment From Iran Makes Zero Sense [Електронний ресурс] / George Perkovich // Foreign Affairs. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/140650/george-perkovich/no-endgame-in-sight>.

15. Синовец П.А. Новые подходы администрации Барака Обамы к ядерной программе Ирана [Електронний ресурс] / Полина Андреевна Синовец // Институт Востоковедения РАН. — 2009. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/28-04-09b.htm>.

16. Perkovich G. "Democratic Bomb": Failed Strategy / George Perkovich. — Washington D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 2006. — 8 с.

17. Perkovich G. Five Scenarios for the Iranian Crisis / George Perkovich // Proliferation Papers (IFRI Security Studies Center). — Winter, 2006. — 29 с.

18. Steinberg G.M. Deterrence Instability: Hizballah's Fuse to Iran's Bomb / G.M. Steinberg // Jerusalem Viewpoints. — 2005. — № 529.

19. Korb L.J. The Iranian quagmire: How to move forward: Position: Containment and deterrence / Lawrence J. Korb // Bulletin of the Atomic Scientists. — 2010. — Vol.66. — № 6. — С. 95—101.

Вишнёв В.М. Модели решения иранского ядерного кризиса. — Статья.

Аннотация. В статье исследуется сегодняшнее состояние переговоров по разрешению иранского ядерного кризиса и его истоки. Автор моделирует несколько вариантов завершения переговорного процесса в Вене и предлагает сценарии для дальнейших действий в случае отсутствия компромисса. Подчеркивается, что решение кризиса возможно лишь при условиях уступок обеих сторон переговоров.

Ключевые слова: замкнутый ядерный цикл, «сценарий ночного кошмара», переговорный формат «5+1», концепция «демократической бомбы», усиленное сдерживание.

Vyshnov V.M. Models for Iranian nuclear crisis resolution. — The Article.

Summary. The article examines current state of negotiations on Iranian nuclear crisis and its origins. The author models several variants of Vienna negotiations process results and offers scenarios for further actions in case compromise will not be struck. It is emphasized that crisis resolution is impossible without cessions of both negotiations parties.

Key words: nuclear closed cycle, «nightmare scenario», «5+1» negotiations framework, «democratic bomb» concept, intensified deterrence.

Мельник В.М.

*студент відділення політології
філософського факультету*

Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,

студент юридичного факультету

*Київського національного університету ім. Тараса Шевченка,
член Національної Спілки Журналістів України*

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ І ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ

Анотація. В статті досліджується теоретико-методологічна взаємодія між ідеологічно-філософським поняттям «традиціоналізм» і політичною антропологією. Робиться спроба обґрунтування «традиціоналізму» в якості базової, але двовимірної політико-антропологічної категорії (з наявністю позитивної і негативної функціональної ролі щодо ідеалу національної державності). Зазначається, що психологічний мікроклімат етнічного організму — це відображення традиційних звичаїв, зокрема, політичних. Автор вважає, що єдиною можливою формою забезпечення етнопсихологічного мікроклімату та його комфорту є світоглядний традиціоналізм.

Ключові слова: традиціоналізм, негативний традиціоналізм, позитивний традиціоналізм, політична традиція, політичний звичай, політична антропологія, етнічна психологія, політична психологія, націонал-консерватизм, демолібералізм, націоналізм, етносимволізм.

Обрана мною колективно-психологічна методологія дозволяє обґрунтувати дві універсальні категорії політичної антропології: негативний традиціоналізм (для українців: демоанархія) і позитивний традиціоналізм (для українців: націонал-консерватизм). Приклади останнього: абсолютна та консервативна монархія, що була формою державного устрою на певних відтинках українського історичного процесу. Найбільш яскраво вона представлена окремими періодами Київської Русі, Галицько-Волинської Держави, у Гетьманщині Б. Хмельницького (1648-1657) та в Українській Державі П. Скоропадського (1918 р.). Для «позитивного» традиціоналізму характерним є визнання нації, необхідності її державності як пріоритетної позиції. Це перетворює звичайний консерватизм соціальної свідомості у політичний націонал-консерватизм, який становить поєднання культурного, етнічного та державного традиціоналізму і повністю відкидає будь-які ліберально-демократичні тенденції. Демократія у її

західному сенсі — породження нетрадиційне для українського історичного та суспільно-політичного процесу. Те, що в Західній Європі розуміється під демократичною свободою людини, в українських умовах завжди приводило до анархії (дезорієнтації колективної структури свідомості, напротивагу, етноцентричній організованості колективної структури свідомості). Тому створення «демократичної» системи свобод і правових цінностей має бути інтегроване до націонал-консерватизму.

Політико-психологічна демоанархія прийшла на українські землі після ліберального перевороту свідомості киян 1068 р. і трансформувалась до міжусобиць рівня 1132-1240 та 1659-1687 рр. Третім періодом демоанархії виступають 1917-1921 роки. Каталізатором цього негативного процесу в українській історії був і нині залишається торгівельно-олігархічний клас, тобто великий інтернаціональний капітал — стан фінансистів, для яких держава з її апаратом насильства відіграє роль макроекономічної одиниці, а нація виступає як ринкове середовище споживачів. Намагаючись допомогти встановити демократію «західного» зразка, великий капітал через лібералізацію політики та деморалізацію свідомості, бажає він того або не бажає, створює передумови для розвитку анархії, результатом якої є руїна колективної свідомості (зокрема, сприйняття радикалізованих політичних ідеологій, інституціоналізоване встановлення диктатури; чергова втрата державного суверенітету). Демоанархія звертає свою увагу на біологічне існування, інстинктивні потреби, тоді як націонал-консерватизм звичаєвими і фундаменталістськими шляхами бореться протягом цілого історичного процесу за духовну площину людини, свідомість як особистості, так і колективу. В цьому і полягає глибинне розмежування двох традиційних для української етноісторії політико-антропологічних категорій [1, с. 126-131].

Демократія може бути реалізована лише після втілення національної внутрішньої політики консерватизму, як грамотна політика централізації

у самоврядуванні, зокрема, відносно окремих національних меншин, як забезпечення чесності та моральності парламентських виборів, відсутності партійних, кланово-олігархічних інтересів у владних представницьких органах. Вищевикладене і є демократією в українських умовах, непорушним принципом якої має стати опертість саме на українську традицію. Її зміст має бути не ліберальним, а національним. Лише побудова консерватизму, на мою думку, дозволить збудувати в Україні таку демократію, котру уможлиблює специфічна українська етнічна психологія, а не великий транснаціональний капітал.

Негативний традиціоналізм і позитивний традиціоналізм — це категорії політичної антропології в науковому контексті і стереотипи колективної (соціоетнічної) структури свідомості в психологічному контексті. Досвід українського історичного процесу демонструє тотожність поняття позитивного традиціоналізму консервативній політичній ідеології, тоді як поняття негативного традиціоналізму можна проаналізувати на прикладі ідеологічної взаємодії демократії і лібералізму західного (протестантського) типу за умови практичного застосування результатів цієї взаємодії в українських реаліях. Етнічна психологія українців визначається індивідуалізмом і традиціоналістичною замкненістю (культурним та економічним консерватизмом), в результаті чого практичний розвиток ліберально-демократичних цінностей призводить до хаосу колективної свідомості. Етнопсихологічний хаос колективної свідомості можна простіше пояснити політологічно: анархія.

Для політичної антропології важливо аналізувати етнічну психологію досліджуваної групи людей, спільноти. Однак, переходячи до закономірної характеристики політичної психології людської групи (вже на базі психології етнічної) важливо конкретизувати суто політологічний ідеологічний вимір. Проблематика двох універсальних категорій політичної антропології, матеріалізованих у колективній структурі свідомості (позитивний традиціоналізм, негативний традиціоналізм), на прикладі українського етносу, змушує вирішувати глобальне філософське завдання з об'єктивного розмежування суб'єктивних ідей. З одного боку — консерватизм, з іншого — лібералізм. Стаючи суб'єктами політичної психології, вони впливають на об'єкт — на свідомість людського колективу. В даному процесі впливу формуються продукти взаємодії, матеріалізовані в ідейно-політичному контексті (тобто, легітимізовані психологічно): націоналізм, анархізм. Тобто, взаємодія між філософською ідеєю та колективною структурою свідомості матеріалізується політично. Це розкриває термін «політизація свідомості».

Побічні продукти взаємодії ідей і людей з'являються завдяки «додаванню свого» — обов'язковому домішку традиційного. Знайти традиційне (етнічно-антропологічне) у глобальному (ідейно-філософському) дозволяє лише суб'єктивна чіткість в суб'єктивно-ідеологічній політології. Кожен етнос має власні традиційні критерії перетворення глобальних філософських ідей у політичні ідеології. Простіше кажучи, політична антропологія дає зрозуміти чим український консерватизм чи лібералізм відрізняються від глобальних ідейно-філософських оригіналів. Даний результат неможливий без характеристики продуктів політизації свідомості. В українських умовах, для політичного антрополога важливими є: ідеологічна та психологічна взаємодія між консерватизмом, націоналізмом, фундаменталізмом, ідеологічна та психологічна взаємодія між демократією, лібералізмом, анархізмом, віднайдення суто українських традиціоналістичних аспектів у таких взаємодіях.

Дослідник націоналізму Я. Оршан у своїй книзі «Доба націоналізму» (1938 р.) підкреслює: «Існування й свідомість належать до двох різних площин, і не завжди покриваються з собою. «Нація», як дійсність, існує, відколи є історія. Нація, в своїй внутрішній суті, є явищем метафізичного порядку. Чи вона має виразну окреслену (національну) самосвідомість, чи ця свідомість ще нескристалізована — це залежить від різних умов. При існуванні національної свідомості — можливі знову два випадки. В першому — нація своє національне кредо й назовні називає національним ім'ям; в другому — вона може своє завдання й силу бачити в реалізації певного понаднаціонального принципу». Нижче автор наводить приклад таких понаднаціональних цілей національної свідомості: «Ідеї французької революції піднесли духовне й політичне значення самої Франції в світі на ціле століття. Для інших же націй, що стикалися з впливами Франції, вони не мали такого значення з багатьох причин» [2, с. 3]. Втім, французький приклад 1789 р. є не дуже вдалим, адже характеризувався він особливою соціо-анархією, що призвело врешті-решт до сучасної кризи самосвідомості французів. Це приклад соціал-анархізму, який можна визначити як один із французьких традиційних світоглядів. Цікавішим є твердження Оршана про те, що французькі ідеї не мали впливу на самоусвідомлення інших націй. Це, власне, і є ствердженням політичної антропології як явища закоріненого в соціоетнічній свідомості та абсолютно відмінного за своєю етнопсихологічною та етногенетичною суттю у всіх без винятку етнічних організмів. Цілком традиціоналістичною є думка, що «коли йде про ідею поступу

й досконалення людського життя на світі, то доба націоналізму, так мовити б, справедливіша. Бо вимагаючи максимум енергії від поодиноких націй, інтенсифікації життя «спеціес», і не визнаючи самого екстенсивного росту назовні — вона посуває людство більше вперед, ніж минула епоха лібералістичних імперіалізмів» [2, с. 3-12]. Якщо позбавити цю цитату її ідеалістичного характеру, то отримаємо твердження: політичні традиції кожної окремо взятої нації — державоутворююча підстава у національній самосвідомості.

Я. Оршан конкретизує: «Нація, яка мала б зустрітися віч-на-віч з такою чужою ідеологією (лібералізмом в українському політико-антропологічному розумінні — В.М.) — мусить бути спроможна протиставити їй свої концепції, що сягають у понаднаціональну сферу (національний міф за Е. Смітом — В.М.), бо інакше буде зсунута до оборони. Українське розуміння цінностей Європи має бути нашим духовним форпостом на заході для прикриття тилів у наступі на схід» [2, с. 16-31; 3, с. 111-118].

Риторика Я. Оршана цілком виправдано дозволяє зробити висновок про те, що забезпечити політико-психологічну легітимацію України як державного організму може лише націоналістична ідеологія у своєму консервативному розумінні. Це має бути боротьба з ліберальними, олігархічно-капіталістичними ідеологіями як західного, так і східного типу. Жодна з цих транснаціональних ідейних концепцій не може забезпечити в українському суспільстві ані порядку, ані моральності. Всі ці ідеології включно з «американською мультикультурною демократією, протестантською соціал-демократією, інтернаціоналізованим комунізмом та російським абсолютизмом» є духовно, на психологічному рівні, чужими для української маси і призводять до анархії свідомості.

Правильно методологічно всі чужі для української свідомості ідейні концепти об'єднати під нейтральною категорією «демолібералізму», який своїм поширенням призводить до традиційно «негативної демоанархії».

Позитивний традиціоналізм — це конгломерат стереотипів етнічної та політичної психології, який політико-ідеологічно найближчий до націєцентричного консерватизму. Ідеологія націонал-консерватизму засобами виявлення та відновлення етнопсихологічної традиції має прямувати до побудови консервативного у культурному, етнічному, ідейно-політичному сенсі, суспільства та демократичного владно-державного апарату і, відповідно, традиціоналістичної системи конституційного права. Демократія тут розуміється не в олігархічно-капіталістичному або соціалістичному тлумаченні, а у верховенстві права, можливості побудови

правової країни та правового державного апарату «насильства» на основі національно-самоусвідомленого суспільства [1, с. 134-170]. Сучасні процеси глобалізації є небезпечними для несвідомої маси нашого суспільства. Політична антропологія пропонує розв'язання проблеми теоретичною дослідницькою платформою: «традиціоналізм-фундаменталізм-консерватизм», три принципи якої в історичному та політичному аспектах означають відособлену самосвідомість етнофора [1, с. 251].

Викладені науково-методологічні ідеї є прикладом практичного застосування традиціоналістичного підходу в політичній антропології. Останній було запропоновано мною в роботі «Традиціоналістичний підхід у політичній антропології» [4, с. 130-132]. Суть підходу така:

а) кожна окрема людина як носій одночасно індивідуальної і колективної структури свідомості, об'єднаних соціоетнічною ідентифікацією продукує та сприймає спадкові стереотипи світогляду, необхідною умовою наявності яких була, є, буде політична психологія;

б) психологічні стереотипи спираються на еволюційність і спадковість, які народжують звичай, традиційність відтворення певних думок, дій, явищ — традицію;

в) будь-яка субстанція — циклічна у своїй еволюції, має різну форму, але в часовому просторі повторює зміст, що дозволяє визначити традицію як статичну формулу динаміки історичного процесу, як психологію історичного процесу;

г) етнічній психології притаманна стереотипна традиційність мислення і світогляду, взаємодія з якими необхідна для вдалої політичної гри в процесі державного будівництва та державного управління.

Традиціоналізм — ідеологізована філософська теорія еволюційних циклів, яка «своє» цінує більше від «чужого», психологічно орієнтована на родину, сімейність, а економічно на приватну власність. Він має широкі перспективи в якості політичної ідеології. Політична антропологія — це науковий орієнтир для політичної інституціоналізації традиціоналізму.

Традиціоналістична ідеологія передбачає верховенство традицій, а націоналістична ідеологія наголошує на верховенстві націй. Однак, традиціоналістичний підхід у політичній антропології легітимізує еволюцію соціально-етнічних організмів. Ці організми розвиваються передусім у контексті психології мас, тоді як етнічна сторона психології корегується вже набутою спільною «звичаєвістю» — традицією. Це означає, що традиціоналізм є масштабнішою від націоналізму вірою в своє. Дві ідеології дуже споріднені, особливо в аспекті етноцентризму, міфологізації минулого. Очевидно, що

націоналістична ідея вийшла із вшанування традицій, які слугують «об'єднувачим майданчиком».

В свою чергу, консерватизм і націоналізм — взаємоінтегровані ідеологічні поняття (в процесі політичної історії, на рівні структури колективної свідомості, простіше кажучи: у політичній психології широких мас). Традиція, традиційність як психологічне відображення абстрактної філософсько-генетичної спадкоємності, виконує роль ідейного фундаменту для сприйняття етнічним організмом політизованих надбудов націоналізму, консерватизму, традиціоналізму. Ідейна основа одна — традиція, потяг етнічної психології кожного індивіда до традиційності та звичаєвого ритуалу.

Всесвітньо-історичний процес пропонує нам в якості найбільше сприйнятої глобально саме етнічну традицію. Звідси і етноцентризм. Інтегроване взаємодоповнення етноцентричних філософсько-політичних ідеологій дозволяє робити цінні для політологічного контексту (менеджменту, психології, технологій) висновки. Наприклад, націоналізм інтегрований у поняття консерватизму протягом історичного процесу. Можна піти далі: націоналізм — це форма традиціоналізму та консерватизму, що в інституціональному (також у партологічному) сенсі виокремилась протягом ХІХ ст., у ХХ ст. набула психологічно радикальнішого значення. Радикальність націоналізму є найбільш сприйнятливою формою національно-визвольної боротьби того чи іншого етносу, вираженою в етнічному націоналізмі, про що писав Ентоні Сміт [Сміт, 2009]. Однак, на рівні державної організації етнічного суспільства — «одержавленої нації» (це поняття я вжив у своїх «Нарисах з теорії соціокультурної антропології», Вінниця, 2013), націоналізм набуває форм громадського націоналізму («громадянського» в Ентоні Сміта [3]) і може виконати позитивну роль лише через перенесення колективно-психологічного акценту на площину «державництва» (синонім — державоцентричність).

Важливе узагальнення зроблене Т. Цимбалом: «Націоналізм заземлюється в конкретний локальний контекст шляхом перепривласнення етнічної культури, минушини й символів, тобто інституціоналізуючи етнічність... успіх націоналізму полягає у його здатності міцно закоренитися в локальному контексті та забезпечити вихід психологічним потребам (почуттю безпеки, приналежності, співчуття, потребі в орієнтирах) членів конкретної локальності» [5, с.289].

Необхідною досліднику з точки зору політичної антропології є і теорія «етносимволізму» Ентоні Сміта, яка відображає національний міф у його глибокому державотворчому та етнопсихологічному значенні [3, с. 186-195]. Прикладами практичного втілення етносимволізму в політичній

антропології історичного процесу українського етнічного організму ХХ століття слід вважати: Центральну Раду 1917 р., як спадкоємицю великих січових рад 1500-х-1700-х рр.; «Українську Державу» 1918 р. з гетьманом, як спадкоємцем державотворення 1648-1764 рр.; Українську Народну Республіку з Головним Отаманом, як спадкоємцем тієї ж козацької запорозької організації ХVІІ ст. тощо.

Етносимволізм має ідейно-духовну і матеріалізовану форми вияву. Так, український Державний Герб, за методологією етносимволізму виступає одночасно психоемоційним та інституційно-державним символом. Головною базою будь-якого етносимволізму завжди залишається етнічний організм, котрий з його допомогою формує власний етнонаціональний або державний міф і в ідеалістичному потязі до нього втілює те, що Я. Оршан називав «понаднаціональною метою» [2].

Націоналізм розвивається із звичаєвості, що слугує підставою для самоусвідомлення етнічним організмом свого «спадкоємного» характеру, який впливає із протиставлення (наявного тут і зараз, динамічного у минулому, сталого в теперішньому часі, нероздільного, але обмеженого у просторі колективного аналога індивідуального «Я») етнопсихологічної домінанти «ми» другорядному «вони».

Етнопсихологічне протиставлення «ми і вони» яскраво пояснене Л.М. Гумільовим (як контекстуально психологічне, концептуально біосферне, діалектично етногенетичне поняття) [6], осмислене Ю.В. Бромлеем (як етносоціальний феномен різноманітності унікальних об'єднуючих людських союзів у взаємодії яких прогресує історичний процес) [7, с. 29-32], виразно обгрунтоване М.О. Шульгою (через запропоновану ним синтетичну концепцію структури етнічного типу особи, в якості дефініції потягу етнічного організму як союзного об'єднання етнофорів — людей-носіїв етнічної ідентичності) [8, с.15-25], О.В. Нельгою (психологічно легітимна, стереотипізована колективною структурою свідомості зовнішня обгортка людських союзів — соціально-етнічних структур, притаманна всім етнічним організмам, тобто універсальна форма вираження етнічного змісту) [9], проаналізоване І. Данилюком (згаданий Данилюком «етіс-підхід», неодноразово запропонований мною як доказ наукової актуальності психологічної антропології, слугує найпростішим методом для підтвердження існування етнопсихологічного відношення «ми/вони» чи протиставлення «ми, тобто всі свої боремось за власне найбільш унікальне місце в історії людства проти них, проти всіх чужих») [10, с.106-111].

Т. Цимбал пише, що «психологічний мікроклімат» кожної нації складає «неодмінну передумову

психологічного комфорту» [5, с. 291]. Психологічний мікроклімат, отже, виступає в якості традиційних звичаїв, тобто єдиною політико-ідеологічною формою забезпечення цього мікроклімату та його комфорту є світоглядний традиціоналізм. Останній же у політичному сенсі забезпечується націоналізмом на недержавному та консерватизмом на державному шаблі суспільної історії [1, с. 168].

Література:

1. Мельник В.М. Нариси з теорії соціокультурної антропології / В.М. Мельник. — Вінниця : ВНМУ, 2013. — 256 с.
2. Оршан Я. Доба націоналізму / Я. Оршан. — Львів, 1938. — 32 с.
3. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. — К. : Ніка-Центр, 2009. — 320 с.
4. Мельник В.М. Традиціоналістичний підхід у політичній антропології / В.М. Мельник // Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : Збірник наукових праць. — Луганськ, 2014. — С. 130-132.
5. Цимбал Т. Післямова / Т. Цимбал // Е. Сміт. Нації та націоналізм у глобальну епоху. — К. : Ніка-Центр, 2009. — С. 287-302.
6. Гумилев Л. Етногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев. — М., 2012. — 560 с.
7. Бромлей Ю.В. Ієрархія історико-культурних спільностей — основні риси й тенденції динаміки / Ю.В. Бромлей // Народна творчість та етнографія. — 1980. — № 6. — С. 20-32.
8. Шульга М.О. Структура етнічного типу особи / М.О. Шульга // Народна творчість та етнографія. — 1982. — № 5. — С. 15-25.
9. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій / О. В. Нельга. — К. : Тандем, 1997. — 368 с.
10. Данилюк І. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І. Данилюк. — К. : Самміт-книга, 2010. — 432 с.

Мельник В.М. Традиціоналізм и политическая антропология. — Стаття.

Аннотация. В статье исследуется теоретико-методологическое взаимодействие между идейно-философским понятием «традиционализм» и политической антропологией. Делается попытка обоснования «традиционализма» в качестве базовой, но двумерной политико-антропологической категории (с наличием положительной и отрицательной функциональной роли относительно идеала национальной государственности). Отмечается, что психологический микроклимат этнического организма — это отражение традиционных обычаев, в частности, политических. Автор считает, что единственной возможной формой обеспечения этнопсихологического микроклимата и его комфорта является мировоззренческий традиционализм.

Ключевые слова: традиционализм, негативный традиционализм, положительный традиционализм, политическая традиция, политический обычай, политическая антропология, этническая психология, политическая психология, национал-консерватизм, демолиберализм, национализм, этносимволизм.

Melnik V. Traditionalism and Political anthropology. — The Article.

Summary. The article examines the theoretical and methodological interaction between the ideological and philosophical notion of "traditionalism" and political anthropology. It is noted that the psychological climate of ethnic organism — a reflection of traditional customs, in particular, political. The author believes that the only possible form of security ethnopsychological microclimate and comfort is the ideological traditionalism.

Keywords: negative traditionalism, positive traditionalism, political tradition, political custom, political anthropology, ethnic psychology, political psychology, national conservatism, nationalism, ethnic symbolism.

Бірічева Є.В.

*кандидат філософських наук,
викладач кафедри філософії
Інституту філософії та права Уральського Відділення
Російської Академії Наук,
Росія, м. Єкатеринбург;*

Колмакова С.С.

*студентка 4-го курсу спеціалізації «Міжнародні відносини»
Інституту соціальних та політичних наук
Уральського федерального університету
імені першого Президента Росії Б.М. Єльцина,
Росія, м. Єкатеринбург;*

Піксаєва К.Ю.

*студентка 4-го курсу спеціалізації
«Міжнародні відносини»
Інституту соціальних та політичних наук Уральського федерального університету
імені першого Президента Росії Б.М. Єльцина,
Росія, м. Єкатеринбург*

Побєдаш Д.І.

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії міжнародних відносин
Інституту соціальних та політичних наук
Уральського федерального
університету імені першого Президента Росії Б.М. Єльцина,
Росія, м. Єкатеринбург*

ВЗАЄМОДІЯ У СФЕРІ НАУКИ ТА ОСВІТИ ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті розглядаються соціально-філософські підстави і перспективні способи міжнародного співробітництва в сфері науки та освіти. Показується необхідність пошуку нових шляхів міжнародної взаємодії в контексті подолання методологічної обмеженості домінуючих у світовій політиці неореалістських поглядів. Здійснюється спроба поглянути на міжнародну науково-освітню інтеграцію з позицій альтернативних підходів і філософського осмислення підстав міжнародних відносин. Ставляться питання про позитивний вплив міжнародної інтеграції у сфері науки та освіти на рівень особистісного розвитку людини, про інноваційні способи міжнародної взаємодії в даних сферах та про перспективи їх впливу на зміцнення та реорганізацію сучасних міжнародних відносин. Описується досвід проведення студентських моделей ООН в якості однієї з інноваційних форм міжнародного співробітництва у сфері науки та освіти.

Ключові слова: міжнародна інтеграція, наука, вища освіта, рівень міжособистісної взаємодії у міжнародних відносинах, студентські моделі ООН, соціально-філософський аналіз, загальнолюдські цінності.

Постановка проблеми. В умовах специфіки сучасних міжнародних відносин, яка динамічно змінюється, очевидно стає необхідність пошуку нових механізмів регуляції і перебудови сучасного світового порядку. Актуальні не тільки розробки фінансово-економічних, інституційно регульованих державою методів міжнародної інтеграції, а й дослідження шляхів зміцнення міжнародних відносин за допомогою вибудовування зв'язків у соціальній, культурній, науковій та освітній сферах. **Вимагає** уваги вивчення ролі наукових і студентських спільнот у якості недержавних акторів, здатних до зміни обличчя сучасної світової політики в умовах необхідності подолання методологічної обмеженості домінуючих неореалістських поглядів. Аналіз способів взаємодії в галузі науки і освіти з точки зору альтернативних підходів (неолібералізм, постмодернізм, конструктивізм, філософський аналіз та ін.) дозволить окреслити можливі зрушення в бік зміцнення міжнародного співробітництва на нових рівнях.

Мета статті — проаналізувати соціально-філософські підстави і можливі способи міжнародного співробітництва у сфері науки та освіти, а також

позначити перспективи впливу інтеграції в даній області на обличчя сучасної світової політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зростаюча економічна взаємозалежність держав світу спонукає розробляти програми інтеграції в інших областях людської діяльності. За моделлю «глобальної економічної системи» [1, р. 191-192] можливе формування зв'язків у сфері науки та освіти за допомогою побудови відносин безпосередньо між локальними структурами (університетами, науково-дослідницькими центрами, студентськими організаціями, науковими спільнотами) в різних регіонах, виходячи з локальних потреб на «недержавному» і, тим не менш, міжнародному рівні. Про «ризоматичний», який не має єдиного центру («а-центровані системи»), характер відносин вперше заговорили французькі філософи другої половини ХХ ст., Жиль Дельоз і Фелікс Гваттарі [2, с. 6-45]. Постмодерністський проект даних мислителів, а також дослідження Мішеля Фуко в області політики і соціальної епістемології, лягли в основу реорганізації системи освіти, ставши ідеологічною базою «синхронних» студентських революцій у Франції та Японії в 1968 р. Дослідженню міжнародної інтеграції в галузі вищої освіти присвячували свої роботи такі дослідники, як Дж. Найт, Г. де Віт, К. Керр, А. Кортунов та ін. Особливо хотілося б відзначити багатогранний аналіз інтернаціоналізації вищої освіти, виконаний В. Купріяновою-Ашиною та Чанг Жу [3]. **Проблематикою наукових співтовариств** займалися такі філософи і соціологи науки, як І. Лакатос, Т. Кун, Р. Мертон, Е. Адлер, П. Хаас, Ю. Габермас та ін.

Основні результати дослідження. Сучасна ситуація глобальної нестабільності породжує сумніви, взаємну недовіру, а конфлікти в таких умовах лише поглиблюються. Як показують останні події, пропаганда і недостача правдивої інформації на тлі слабкої міжнародної інтеграції академічних еліт та інтелігенції здатні швидко зруйнувати навіть, здавалося б, міцні міжнародні відносини. Більш того, у світлі останніх подій доводиться констатувати явну політичну ангажованість дослідників міжнародних відносин. Найчастіше академічна еліта схильна йти у домінуючий політреалізм та взагалі заперечувати наявність будь-яких моральних чинників у політиці, або зображувати дії своєї країни як цілком адекватну реакцію на ворожі дії інших країн. Тим самим вона фактично виправдовує дії свого політичного керівництва. Однак ще на початку ХХ ст. британський мислитель-лібераліст Норман Енджелл писав: «Дев'яносто дев'ять відсотків ревнотців, озлоблення, заздротців в міжнародних відносинах породжуються не фактами, а нашим нерозумінням фактичного стану

справ» [4, р. 214]. У зв'язку з цим вагому роль в міжнародному взаєморозумінні відіграє не тільки інформованість суспільства, але й різнобічне, глибоке осмислення сучасних процесів та подій. Це повинно забезпечуватися якістю вищої освіти і наукових досліджень, а також свободою доступу широкої громадськості до даних ресурсів.

Н. Енджелл ще до Першої Світової війни попереджав про економічну невідповідність військових дій і захоплення чужих територій, осмислював загальнолюдські підстави, на яких можлива побудова взаємовигідної продуктивної взаємодії [5]. Дійсно, досвід ХХ століття показав, що вирішення питань світової політики жорсткими, силовими методами не приносить вигоди жодній зі сторін. Йдеться не тільки про економічні вигоди, але й про багатопланову взаємозалежність культурних, соціальних, психологічних аспектів, оскільки події розгортаються в контексті *людських* відносин, а не відносин з бездушним «об'єктом». У зв'язку з розумінням даних моментів сьогодні викликають сумніви домінуючі як в американських, так і в російських політичних стратегіях і діях реалістські погляди. **У рамках класичного реалізму ігнорується** загальнолюдська етика; в якості основного мотиву зовнішньополітичної дії розглядається страх перед «Іншим» (що нібито є «природним» станом людини); застосування силових методів не викликає сумнівів; в якості акторів світової політики розглядаються лише держави [6, р. 4-15].

Тим не менш, страх і війна навряд чи можуть бути визнані природними для людини. Навпаки, історія та культура людства показують, що поряд з деструктивним початком для нас, як мислячих істот, характерні любов і добро, конструктивний і творчий потенціал [7, с. 10-13]. Нам потрібен цей «Інший» задля іншої, додаткової до нашої точки зору, що дозволяє самим відкритися і розгорнути по максимуму свої можливості. Таким чином, на даному етапі існує необхідність розглядати сучасні міжнародні відносини з точок зору різних рівноправних теоретичних підходів, а також орієнтуватися на конструктивний потенціал інтегруючих тенденцій в таких сферах людської діяльності, як культура, спорт, наука та освіта.

Незважаючи на велику кількість літератури, присвяченої, з одного боку, способам здійснення міжнародної інтеграції та дослідженням наукових співтовариств у різних соціально-гуманітарних дисциплінах — з іншого, відчувається нестача цілісної картини підстав, способів і перспектив міжнародної взаємодії у сфері науки і освіти. Більшість дослідників даного напрямку погоджуються з думкою, що інтегрованість у глобальний науковий та освітній простір є благодійним фактором як «внутрішнього» розвитку держави,

так і гармонізації міжнародних відносин. Починаючи з другої половини ХХ ст., очевидно зростання ролі експертних і наукових співтовариств у прийнятті урядовими структурами, в тому числі і зовнішньополітичних, рішень [8]. Тим не менш, на даний момент діяльність наукових співтовариств і освітніх організацій частіше розглядається як внутрішньополітична і така, що обумовлюється державною політикою та рухається виключно в напрямку стратегічного розвитку тієї чи іншої країни.

Між тим, сучасна ситуація тотального плюралізму, втрати орієнтирів і назрівання кризи практично у всіх областях людської діяльності спонукає до необхідності перегляду стереотипів, сформованих в силу домінування в світовій політиці реалістських поглядів. У зв'язку з цим виникає ряд питань щодо розуміння місця і ролі науково-педагогічних спільнот. Чи можна розглядати дані співтовариства в якості недержавних акторів світової політики? І якщо так, то — на яких підставах? А якщо ні, то — в яких інших якостях? Які позитивні сторони міжнародна науково-освітня інтеграція несе не державі, а безпосередньо людині незалежно від її національної належності? Яке соціально-філософське підґрунтя у потребі в міжнародній взаємодії у сфері науки та освіти? Якими способами та за якої нормативної бази може здійснюватися дана взаємодія? Які довгострокові перспективи зміцнення міжнародного співробітництва у сфері науки та освіти для людства в цілому?

Як вірно помічає ректор Євразійського національного університету (Казахстан), проф. Б.Ж. Абдраїмов, «освітня інтеграція, що зародилася за історичними мірками, зовсім недавно, походить від розуміння того, що економічна інтеграція автоматично припускає інтеграцію кадрового забезпечення цього процесу» [9]. Дійсно, розвиток зовнішньоекономічних зв'язків веде до тіснішої співпраці й в інших сферах діяльності. У зв'язку з цим більшість країн Європейського Союзу та ряд держав з прилеглих регіонів включаються в інтеграційний проект в галузі освіти, відомий як «Болонський процес». На різних рівнях декларується необхідність міжнародної співпраці в плані спільних наукових досліджень та освітніх програм. Так, точку зору уряду Російської Федерації по зміцненню міжнародної взаємодії у сфері науки і освіти з метою інформаційного співробітництва, підвищення якості життя та кваліфікації кадрового складу відображають такі джерела, як, наприклад, «Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року» [10, п. 7, 16, 24, 58, 61, 66-70], «Концепція участі Російської Федерації в об'єднанні БРІКС»

[11, п. 23, 24, 25, 33, 34] та ін. Взаємодія держав в рамках різних, в першу чергу, економічно вигідних союзів, таких як ШОС, БРІКС, АСЕАН, НАФТА, ЄС, ЄврАзЕс, безсумнівно, благотворно впливає на зближення співробітництва в сферах культури, науки та освіти.

І все таки не можна віддавати політичним і економічним рішенням і нормативним документам у цій сфері єдину роль у плані визначення ходу та специфіки інтеграційних процесів. Ряд програм та заходів щодо їх реалізації, виконуваних державами на правовому і політичному рівнях, безумовно, необхідний в якості підготовки бази та розширення простору для культурного, наукового та освітнього міжнародного співробітництва. Однак хотілося б звернути особливу увагу на те, що будь-які міжнародні відносини, виявляються у кінцевому рахунку *взаємодією між окремими людьми*. Політичні розбіжності, кризи і нестабільні ситуації ведуть, насамперед, до ослаблення міжнародного економічного співробітництва, оскільки в очах інвесторів і економістів представляють собою загрози для торгівлі. Відповідно, ризики знижуються шляхом скорочення обсягів фінансування і продажів, що, в свою чергу, породжує ще більшу взаємну недовіру. В цьому випадку провідну роль у збереженні міжнародних зв'язків можуть грати відносини в таких областях, як культура, наука та освіта, що безпосередньо не відносяться до фінансів та економіки. Тому з позиції найважливіших потреб людини в спілкуванні з «Іншими», творчій активності та вільній самореалізації можна стверджувати, що найбільш тісна, укріплена саме на рівні загальнолюдських цінностей співпраця народжується в розрізі міжособистісних відносин. Міжнародні відносини, на наш погляд, будуються не як абстрактні зв'язки «між державами» і розгортаються не тільки у формальному ключі на «політичній арені», а вчених і студентів не можна сприймати виключно як один з «ресурсів» внутрішньої та зовнішньої політики [12, с.121]. Міжнародні відносини — це ще й особисті неформальні зв'язки абсолютно різних за національністю, культурою, віросповіданням, соціальним статусом та професійною належністю людей.

Подібна точка зору характерна для людей, що займаються спільними міжнародними науково-освітніми проектами. Наприклад, на зустрічі щодо питань зміцнення російсько-фінського співробітництва у сфері науки та освіти з ректором Університету Кумкенлаксон (Фінляндія), проф. Петтері Іконен, ректор Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету (Росія), проф. А.І. Рудський, промовляє наступні слова: «Наша співпраця не спирається лише на

міжурядові угоди про транскордонне співробітництво держав — це само собою зрозумілі директиви, але вони не зобов'язують нас до дії. Нам це цікаво в першу чергу з точки зору можливості творчого проникнення...» [13]. Таким чином, міжнародна взаємодія в рамках вирішення дослідницьких завдань та розвитку освіти цікава для окремих особистостей своїм творчим потенціалом, можливістю побачити ту чи іншу проблему під кутом зору іншого менталітету, продуктивним діалогом різних культур.

До традиційних способів організації міжнародного співробітництва у сфері науки та освіти можна віднести здійснення програм обміну студентами, викладачами, науковими співробітниками; спільні міжнародні магістерські програми; практику «подвійних дипломів»; спільні науково-дослідні публікації; міжнародні науково-практичні конференції; програми стажувань для учнів, науковців і педагогічних кадрів; спільну роботу в рамках міжнародних грантів; відкриття на базі національних ВУЗів філій зарубіжних кафедр, інститутів, університетів. Однак реалізація багатьох подібних напрямків ускладнюється ступенем академічної мобільності і нестачею фінансових ресурсів. У зв'язку з цим актуальною стає розробка таких інноваційних способів міжнародної взаємодії у сфері науки та освіти, як використання цифрових інформаційних технологій для проведення віртуальних форумів і відео-конференцій, застосування інтерактивних та дистанційних технологій навчання, підвищення академічної мобільності за рахунок коштів різних фондів і грантів, проведення міжнародних зустрічей, спрямованих на вирішення наукових проблем, в альтернативних формах ігор, відкритих дискусій, студентських моделей реально існуючих міжнародних організацій та ін. Такі нетрадиційні розробки привертають увагу світової громадськості, допомагають вирішити не лише ряд спеціально-наукових проблем, а й глобальних міжнародних питань, а також сприяють особистісному розвитку учасників, а отже, і зростанню міжнародної інтегрованості науково-педагогічних кадрів.

Наприклад, посиленню міжнародної інтеграції, на наш погляд, може сприяти проведення таких нетрадиційних заходів у сфері науки і освіти, як молодіжні моделі ООН, що набирають популярність у всьому світі. Студенти-міжнародники та молоді вчені в галузі міжнародних відносин є найбільш мобільними й активними учасниками подібних заходів, оскільки вони значною мірою зацікавлені як в отриманні нового досвіду, так і в можливості обговорювати та вирішувати гострі проблеми сучасності, з якими їм доведеться більш щільно мати справу у своєму професійному

майбутньому. Особистий досвід участі авторів даної статті в міжнародних студентських моделях ООН, що проходили в 2013-2014 рр. в різних містах Росії [14, 15, 16] показує, що дані заходи сприяють, по-перше, *особистісному розвитку учасників* (покращення навиків володіння іноземними мовами, практика переговорної майстерності, досвід публічного виступу, прояв лідерських якостей і ораторських здібностей), по-друге, *осмисленню міжнародних проблем з різних точок зору* (розуміння «делегатом» позиції тієї чи іншої країни «зсередини» завдяки смислому зануренню в умови її реального формування, можливість пережити досвід іншого народу як власний і глибоко хвилюючий, розвиток більш дружнього відношення до представників і позицій інших країн, залученість в обговорення актуальної проблеми в творчому просторі свіжих поглядів та ідей), по-третє, *зміцненню міжособистісних зв'язків з іноземними учасниками* (нові знайомства із зарубіжними студентами та молодими вченими, досягнення взаєморозуміння точок зору один одного по ряду розглянутих в рамках заходу питань, можливість формування позитивного образу представника рідної країни у іноземних колег, підтримка довгострокових неформальних відносин після проведення заходу завдяки спільним інтересам) і, нарешті, *пошуку альтернативних шляхів вирішення гострих міжнародних проблем* (результати обговорення проблем та резолюції, які винесені з їх приводу учасниками молодіжних моделей ООН, з ініціативи організаторів можуть бути представлені для ознайомлення таким урядовим органам і структурам, як, наприклад, генеральним консульствам країн, зацікавлених у розглянутих питаннях, міжнародному співтовариству моделей ООН, реальним органам ООН тощо). Проте, утруднення у плані розвитку потенціалу подібних заходів найчастіше пов'язані з тим, що вони розглядаються лише в якості «рольових ігор» в контексті педагогічного процесу, внаслідок чого результати вирішення міжнародних проблем, пропоновані учасниками «модельного руху», не сприймаються всерйоз і не удостоюються уваги реальних організацій. Однак проведення даних моделей та інших інноваційних форм заходів за участю студентів та молодих вчених з різних країн світу має величезний потенціал у плані мережевого зміцнення міжнародних відносин за допомогою міжособистісної взаємодії, а також завдяки можливому формуванню нового типу недержавних акторів світової політики (міжнародні молодіжні неурядові структури, студентські організації, наукові співтовариства).

«Оскільки самостійні та перспективні напрямки розвитку співробітництва міждержавного рівня

пов'язані сьогодні зі сферою освіти, вони ізолювані від політичних розбіжностей і сприяють створенню таких умов, які згладять політичні та економічні суперечності між країнами та виведуть їх на новий рубіж співробітництва», — вважає Б.Ж. Абдраїмов [9]. Погоджуючись в даному питанні з проф. Б.Ж. Абдраїмовим, підсумуємо: зміцнення міжнародного співробітництва в галузі науки та освіти різними способами і на різних рівнях (від системного та державного до рівня мікро-спільнот та окремих особистостей) має величезний потенціал в плані більш продуктивної, позитивної, гармонійної реорганізації сучасних міжнародних відносин. На наш погляд, такі перспективи, з одного боку, не припускають негативних моментів прагнення до «панування розумних» [17, с.80], оскільки носять неурядовий характер, але з іншого боку, здатні вплинути на більш виважене як в науковому, так і в людському плані прийняття політичних рішень.

Висновки. Будучи вкоріненою в іманентних потребах особистості в саморозвитку та самореалізації, міжнародна взаємодія в таких областях, як культура, спорт, наука та освіта, виявляється найбільш продуктивною і, в той же час, сприяє формуванню найбільш міцних міжнародних зв'язків. Нові перспективи міжнародного співробітництва відкриваються як на рівні спільних міждисциплінарних науково-освітніх проектів, так і в плані пошуку інноваційних засобів і форм вирішення глобальних проблем та реорганізації сучасних міжнародних відносин на підставі об'єднуючих загальнолюдських цінностей.

Особливу подяку автори цієї статті хотіли б висловити *Васильеву Володимирі Сергійовичу*, співробітнику кафедри теорії та історії міжнародних відносин Інституту соціальних та політичних наук Уральського федерального університету, за допомогу з українським перекладом.

Література

1. Post-crisis Global Economy: Restoration of Equilibrium : monograph / A. Andreeva, O. Anisimova, Yu. Bilenko and others / [Edited by O. Shnyrkov and A. Filipenko]. — К. : Publishing center «Kyiv University», 2013. — 311 p.
2. Делёз Ж. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения / Жиль Делёз, Феликс Гваттари; [пер. с франц. и послесл. Я.И. Свирского; науч. ред. В.Ю. Кузнецов]. — Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. — 895, [1] с.: ил.
3. Куприянова-Ашина В. Интернационализация в сфере высшего образования: Российские подходы / Вероника Куприянова-Ашина, Чанг Жу // Международные процессы. — 2013. — Т. 11. Номер 2 (33). Сотрудничество и противоборство в мировой политике. Май-август 2013. — С. 85-94.
4. Angell N. Commercial Rivalry and International Relations / Norman Angell // The Advocate of Peace (1894-1920), (OCTOBER, 1913). — Vol. 75, No. 9. — P. 212-214.

5. Энджелл Н. Великое заблуждение. Очерк о мнимых выгодах военной мощи наций / Норман Энджелл; [пер. с англ.]. — Челябинск : Социум, 2009. — 353, [9] с.

6. Morgenthau H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau; [Fifth Edition, Revised]. — New York : Alfred A. Knopf, 1978. — 650 p.

7. Фромм Э. Ценности, психология и человеческое существование / Эрих Фромм // Фромм Э. Искусство быть : [сборник; пер. с англ.]. — М. : АСТ, 2013. — С. 8-26.

8. Победаш Д. Профессура правит миром: политический реализм и правящая элита США / Дмитрий Победаш // Известия Уральского государственного университета. — 2006. — № 45. — С. 56-64.

9. Абдраимов Б.Ж. Межвузовское сотрудничество как ключевой фактор развития общего образовательного пространства: евразийское измерение / Б.Ж. Абдраимов. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ia-centr.ru/expert/4223/>

10. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года // Официальный сайт президента России (13.05.2009). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2009/05/216229.shtml>

11. Концепция участия Российской Федерации в объединении БРИКС // Официальный сайт Министерства иностранных дел Российской Федерации (09.02.2013). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newslines/D23D45D62C00F78E44257B35002ACD50

12. Шишкина О. Политика соседства или политика соседей? Россия и «западный фланг» СНГ / Ольга Шишкина // Международные процессы. — 2012. — Т. 10. Номер 3 (30-31). Теория в условиях неопределённости. Сентябрь-декабрь 2012. — С. 116-123.

13. Укрепление российско-финского сотрудничества в сфере науки и образования // Новости НИУ СПбГПУ (16.05.2014). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://nru.spbstu.ru/novosti/news_nru/news487/

14. Отчёт о мероприятии «Екатеринбургская международная модель ООН» 28-30 ноября 2013 г. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://fir.ispn.urfu.ru/media/files/2014/01/%D0%9E%D0%A2%D0%A7%D0%95%D0%A2_%D0%95%D0%9C%D0%9C%D0%9E%D0%9E%D0%9D-2013.pdf

15. Повестка Тюменской студенческой модели ООН-2014 (21-24 марта 2014 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://tmun.utmn.ru/agenda>

16. Печатный «Вестник» Московской международной модели ООН (13-18 апреля 2014 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://modelun.ru/?page_id=632

17. Богачов А. Відкритий політичний світ — прихований демократичний етос / Андрій Богачов // Філософська думка. — 2009. — № 1. — С. 80-95.

Биричева Е.В., Колмакова С.С., Пиксаева К.Ю., Победаш Д.И. Взаимодействие в сфере науки и образования как фактор укрепления международных отношений. — Статья.

Аннотация. В статье рассматриваются социально-философские основания и перспективные способы международного сотрудничества в сфере науки и образования. Показывается необходимость поиска новых путей международного взаимодействия в контексте преодоления методологической ограниченности доминирующих в мировой политике неореалистских воззрений. Осуществляется попытка взглянуть на международную научно-образовательную интеграцию с позиций альтернативных подходов и философского осмысления оснований международных отношений. Ставятся вопросы о позитивном воздействии международной интеграции в сфере науки и образования на уровень личностного развития человека, об инновационных способах международного взаимодействия в данных сферах и о перспективах их влияния на укрепление и реорганизацию современных международных отношений. Описывается опыт проведения студенческих моделей ООН в качестве одной из инновационных форм международного сотрудничества в сфере науки и образования.

Ключевые слова: международная интеграция, наука, высшее образование, уровень межличностного взаимодействия в международных отношениях, студенческие модели ООН, социально-философский анализ, общечеловеческие ценности.

Biricheva E.V., Kolmakova S.S., Piksaeva K.Yu., Pobedash D.I. Interaction in Fields of Science and Education as a Factor of Consolidation of International Relations. — The Article.

Summary. This article contemplates socio-philosophical foundations and promising ways of international cooperation within spheres of science and education. The authors try to demonstrate that it is necessary to search for new ways of international interaction in order to overcome methodological narrowness of neorealist concepts dominating in contemporary world politics. The authors examine international integration in science and education from alternative positions applying philosophical rethinking of the basis of international relations. The article poses questions of positive influence of international integration in science and education on personal human development, of innovative ways of international interaction within these fields, and of possible influence of such interaction on consolidation and reorganizing of contemporary international relations. Reference to the experience of participation in youth UN models illustrates a successful progressive way of international cooperation within fields of science and education.

Keywords: international integration, science, higher education, level of interpersonal interaction within international relations, youth UN models, socio-philosophical analysis, common human values.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською, російською та англійською мовами: статті — до 0,5 др. арк., короткі повідомлення — до 0,25 арк.

2. Будова статті:

УДК (універсальний десятиковий класифікатор)

Анотація мовою статті (до 100 слів)

Ключові слова мовою статті (3-10 слів)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формування **мети** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження за повним обґрунтування отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.

Література

В кінці тексту двома мовами — російською (якщо текст викладено українською) та англійською вказується **прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова**

Підпис автора і дата

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін — 20 мм. Шрифт — Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю).

5. Довідка про автора — прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, електронна адреса, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа)

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Беззубенко А.В.

**ПОЛЬСЬКІ НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ КРАЇНИ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (1998 – 2004 рр.) 4**

Гончарова Н.О.

**ВНЕСОК ДВОРЯНСТВА ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ
У РОЗВИТОК ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В 30-40-Х РР. ХІХ ст. 8**

Демеха І.І.

**ФОРМИ ТА НАПРЯМИ РОБОТИ МУЗЕЇВ ПРИКАРПАТТЯ
ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 13**

Демченко О.П.

**БОРОТЬБА БРИТАНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЗА УТРИМАННЯ РУМУНІЇ
В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ТА БЕССАРАБСЬКЕ ПИТАННЯ
(КВІТЕНЬ 1917 – ТРАВЕНЬ 1918 РР.) 19**

Дубчак І.В.

**РОБІТНИКИ В РАДЯНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АПАРАТІ
ПЕРІОДУ НЕПУ (1921-1929 РОКИ) 24**

Машкевич С.В.

ИСТОРИЯ ФУНИКУЛЕРА В КИЕВЕ. 29

ФІЛОСОФІЯ

Чурсінова О.Ю.

**ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТЕХНІКИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
І ВІДРОДЖЕННЯ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ТА В УКРАЇНІ 36**

Заремський М.Й.

**ДЕЇСТИЧНІ ПОГЛЯДИ Я.П. КОЗЕЛЬСЬКОГО В КОНТЕКСТІ
ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФІЇ. 41**

Харченко Ю.В.

**ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ГРАВІТАЦІЙНИХ ФАКТОРІВ
НА ФОРМУВАННЯ КОДІВ ПСИХІЧНИХ СТРУКТУР В КОНТЕКСТІ
СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ 46**

Мартинюк Е.І., Никитченко О.Е.

**ЕКУМЕНІЗМ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО
ЖИТТЯ 50**

Ханжи В.Б.

**ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ
ПРЕДПОСЫЛКИ ИДЕИ АНТРОПНОГО ВРЕМЕНИ.
АНТРОПНОЕ ВРЕМЯ КАК СИСТЕМА 56**

Шоканова Д.Ч.

**ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕПРИВАЦИИ И СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ: ФАКТОР
СИРОТСТВА 61**

Поливера З.В.

**ЯЗЫК КАК ЭТНИЧЕСКАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ ЛИЧНОСТИ
В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЫ 67**

Полисадова О.Н.

ЖЕСТ И ИМПРОВИЗАЦИЯ – НОВЫЕ ЭСТЕТИЧЕСКИЕ МОДУЛИ
ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА XX ВЕКА 71

Корбан И.В.

КОНСТРУКТИВИЗМ КАК ФЕНОМЕН СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА 75

Голубицкая А.В.

АНТРОПОЛОГИЯ «НЕОПАТРИСТИЧЕСКОГО СИНТЕЗА»
«ПЕРВОЙ ВОЛНЫ» В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО
«АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО ПОВОРОТА» 79

POLITICAL SCIENCE
POLITOLOGIA

Білоусов О.С.

ПУБЛІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ТА КАТЕГОРІЇ ІНФОРМАЦІЇ
З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В КОНТЕКСТІ ТРАКТУВАННЯ ЗАКОНУ
УКРАЇНИ «ПРО ІНФОРМАЦІЮ» 86

Гросфельд Е.В.

ТЕНЕВОЙ ЛОББИЗМ КАК ФОРМА «НЕСТАНДАРТНЫХ»
ВЗАИМООТНОШЕНИЙ БИЗНЕСА И ВЛАСТИ В РОССИИ 90

Наталія Шаленна

ПОЛІТИКА УРЯДУ НІДЕРЛАНДІВ
ЩОДО МУСУЛЬМАНСЬКИХ МЕНШИН. 95

Kira Spyridonova

PRINCIPLE OF FREEDOM OF MOVEMENT
AS A COMMON VALUE IN THE PROCESS OF THE SECURITY
COMMUNITY BUILDING WITHIN THE OSCE 100

Білоусов О.С. 106

НЕДЕРЖАВНІ СТРУКТУРИ
ЯК СУБ'ЄКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА. . 106

Кравець Г.В.

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ВИСТАВИ
ЯК ЗАСІБ ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ 111

Недбай В.В.

ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА
НА ПРАКСЕОЛОГІЧНУ СТРУКТУРУ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО
СУСПІЛЬСТВА. 115

Вишньов В.М.

МОДЕЛІ ВИРІШЕННЯ ІРАНСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ КРИЗИ. 118

Мельник В.М.

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ І ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ 123

Бірічева Є.В., Колмакова С.С., Піксаєва К.Ю., Побєдаш Д.І.

ВЗАЄМОДІЯ У СФЕРІ НАУКИ ТА ОСВІТИ
ЯК ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. 128

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ 134

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий збірник

Виходить двічі на рік
№ 8, 2014

Заснований у 2010 р.

Коректор
Технічний редактор

Радіонова І.І.
Мартиненко Т.В.

Підписано до друку 25.12.14. Формат 60x84/8. Обл.-вид.арк. 14,00. Ум.-друк. арк. 15,92.
Папір офсетний. Гарнітура «Literaturna». Друк на дуплікаторі. Наклад 300 прим. Заказ № ____-____.

Віддруковано ПП «Фенікс»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 8(048) 7777-591.